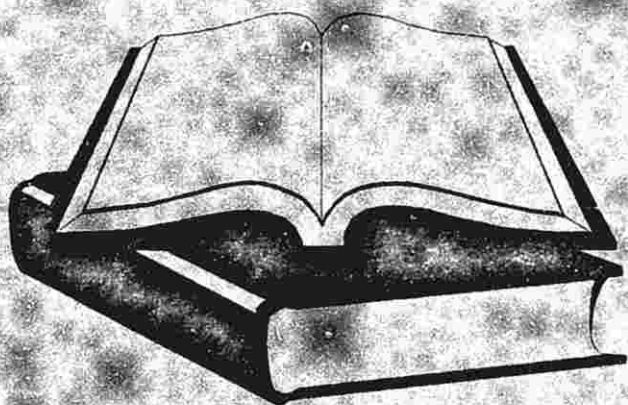

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВӘ БИБЛИОГРАФИЈА

№ 1 ' 1998

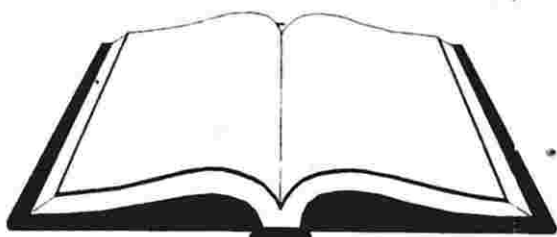
БАКЫ - 1998

АЗƏРБАЙҶАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТƏБСИЛ НАЗИРЛИЈИ
М. Ə. РƏСУЛЗАДƏ АДЫНА БАКЫ ДӨВЛƏТ УНИВЕРСИТЕТИ
КИТАБХАНАЧЫЛЫГ ФАКУЛТƏСИ

КИТАБХАНАШҰНАСЛЫГ ВƏ БИБЛИОГРАФИЈА

Елми-нəзəри вə тəчрүби журнал

№ 1 ' 1998

1997-чи илин
октјабрындан чыхыр

№ 1 (2)

БАКЫ - 1998

14692

БУ НӨМРЭДЭ

Х.Исмајылов. Азэрбајчанда китабхана иши үзрэ илк методици мэркэзлэр

З.Әлијев. Библиографик информасија вэ онун елми маһижјети

Ә.Хэләфов. XVII-XVIII эсрлэрдэ Азэрбајчан әдәби библиографик гайнаглары һаггында

С.Рзајев. Кичик мэктәбјашлы ушагларын мүталиә хүсусијјәтләри

Ә.Рүстәмов. Информатиканын саһәви структуру вэ китабханашүнаслыг елмлэри илә гаршылыглы әлагәләринин бәзи мәсәләләри

З.Бахшәлијев. Азэрбајчан сәнаје комплексинин китабхана информасија еһтијатлары: мүасир вәзијјәти вэ перспективләри

А.Әлијев. Универсал онлуг тәснифат: јаранмасы, гурулушу вэ тәртиби принципләри

М.Бағыров. Кәнчләрин мили вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсиндә китабханаларын иштиракы

К.Аслан. Китабханаларда бәдии әдәбијјатын тәблиғи

Р.Һәмидов. 70-чи иллэрдә Азэрбајчанда кәнд әһалисинә китаб тичарәти хидмәти

М.Мәммәдов. Бејналхалг китабханаларарасы абонементин инкшпафында ИФЛА-нын ролу

Е.Әһмәдова. Республика Елми Тибб Китабханасында әдәбијјатын тәснифләшдирилмәси вэ системли каталогларын тәшкили

С.Садыгова. Азэрбајчанда үмуми ретроспектив библиографијанын мүасир вәзијјәти вэ перспективләри

АЗƏРБАЈЧАНДА КИТАБХАНА ИШИ ҮЗРƏ ИЛК МЕТОДИКИ МƏРКƏЗЛƏР

(1-чи мəгалə)

Хəлил ИСМАЈЫЛОВ
педагожи елмлэр намизəди, досент

АДР-ин јаранмасындан сонра болшевиклэр Азэрбајчанын истиглалијјетинə гаршы јөнəлдилмиш дүшмənчилик мөвгејини кетдикчə күчлэндирирдилэр. Ики дəфə - 1918-чи илин декабрында вə 1919-чу илин мајында болшевиклэр Бакыда сijasи тəтиллэр тəшкил етмəјə чəһд кəстəрдилэр. Бу тəтиллэр сijasи характер дашыјыб, Азэрбајчанын дөвлət мүстəгиллијинə гаршы јөнəлдилмишди. Лакин азэрбајчанлы фəһлэлəрин һəмин тəтиллəri бəјкот етмəsi нəтичəсиндə онлар там ифласа уғрадылар. Јалныз бу уғурсулугдан сонра болшевиклэр Азэрбајчанда јеритдиклəri сijasетдə чох тəлəсик дəјишикликлэр етмəјə мəчбул олдулар.

РК (б) П-нын јерли тəшкилаты кими азэрбајчанлылар арасында нүфуз газанмағын гејри-мүмкүнлүјүнү баша дүшəн Бакы болшевиклəri кəздən пəрдə асмаг мəгсмəдилə “мүстəгил” Азэрбајчан Коммунист (болшевиклэр) Партијасынын јарадылмасы идејасыны ирəли сүрдүлэр. “Бу күн артыг һеч кимə кизли дејилдир ки, АК (б) П Совет Русијасынын Азэрбајчана гаршыдакы мүдахилтəсини пəрдələмəк үчүн јарадылмышды”.¹

1920-чи илин əввəллəриндə Русијанын Азэрбајчана гаршы һəрби мүдахиллəјə һазырлыг компанијасы јекун мəрһələсинə гэдəm гојмушду. Русија Совет һөкүмəтинин Азэрбајчана əсл мүнасибəтини В.И.Ленинин 1920-чи илин мартын 17-дə И.Т. Смилгаја вə Г.К.Орчоникидзејə кəндəрдији телеграм əкс етдирир: “Бакыны тутмаг олдугча вə олдугча зəруридир. Бүтүн гүввəлэр буна јөнəлдин.”² 1920-чи ил апрелин 27-дə XI орду Азэрбајчан əразисинə сохулуб Бакыја доғру ирəлилəмəјə башлады. Ејни вахтда апрелин 27-дə Азэрбајчан парламенти нə Азэрбајчан К (б) П МК вə РК (б) П-нын Гафгаз өлкə комитəсинин Бакы бүросу адындан һакимий-

1. Азэрбајчан Демократик Республикасы. –Б., 1992. -с. 32.

2. Ленин В.И. Əсəрлəринин там күллијаты. –Ч. 29. С. 342.

јети тәһвил вермәк һагтында ултиматум тәгдим олунду. Ган төкүл-мәсинә јол вермәмәк үчүн Азәрбајҗан парламенти һәмин күн ах-шам саат 11-дә һакимијјәтин Азәрбајҗан коммунистләринә верил-мәси барәдә гәрар чыхартды. Беләликлә, 1920-чи ил апрелин 28-дә АДР-ин гануни һөкүмәти Русијанын һәрби тәчавүзү нәтичәсин-дә деврилди вә Азәрбајҗанда 70 ил һөкүмранлыг едән болшевик ре-жими һакимијјәтә кәлди.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајҗан Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти јахшы баша дүшүрдү ки, болшевик һакимијјәти-ни мөһкәмләндирмәк үчүн илк нөвбәдә һәртәрәфли сијаси тәбли-ғат-тәтвигат системи вә пролетар диктатурасы идеолокијасына хидмәт едән кениш информасија мүнһити јарадылмалыдыр.

В.И.Ленин ачыг е'тираф едирди ки, бүтүн тәһсил очағлары, мә-дәни-маариф мүәссисәләри тәблиғат-тәтвигат ишиндә партија вә дәвләтин гәрар вә көстәришләринин, социализм вә коммунизм иде-јаларынын һәјата кечирилмәсиндә әсас рол ојнамалыдыр. О көстә-рирди ки, "Биз инди мүтәшәккил китабханалар шәбәкәси јаратма-лыгыг... Бу кичик ишдә ингилабымызын әсас вәзифәси әкс олунур."

Мәһз бу сәбәбдән 1920-чи илләрин әввәлләриндән Азәрбајҗан Коммунист Партијасы вә совет һөкүмәти сијаси маариф ишинә, јени тәһсил очағларынын ачылмасына, савадсызлыгынын ләғв олун-масына, китаб нәшринин, мәдәни-маариф мүәссисәләринин вә еләчә дә китабхана шәбәкәсинин кенишләндирилмәсинә хүсуси диғтәт јетирмәјә башлады. Шүбһәсиз ки, Азәрбајҗан Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәтинин һәјата кечирдији маарифчилик вә мәдәни гуручулуғ тәдбирләри кениш зәһмәткеш күтләләри ара-сында пролетар диктатурасынын идеолокијасынын тәблиғи вәзи-фәләринә табе едилди.

Лакин объективлик наминә гејд етмәлијик ки, Азәрбајҗанда 1920-чи илләрин әввәлләриндә һәјата кечирилән маарифчилик вә мәдәни гуручулуғ тәдбирләри халғын тәһсил вә мәдәни сәвијјәси-нин инкишафына, савадсызлыгынын ләғв едилмәсинә мүсбәт тә'сир көстәрмәјә билмәзди. Бу фикри һәмин илләрдә Азәрбајҗанда ки-табхана ишинин инкишафыны көстәрән фактлар тәсдиғ едир. Республикада китабхана ишинин тәшвили илә Халг Маариф Ко-миссарлығы јанында тәшкил едилмиш "Мәктәбдәнкәнар ишләр" шө'бәси мәшғул олурду. Белә шө'бәләр ејни заманда бүтүн шө-һәр, гәза вә рајон маариф шө'бәләриндә дә тәшкил едилмишди. Аз сонра бу шө'бәләрин нәздиндә "Китабхана јарым шө'бәләри дә јарадылмышды."²

1. Ленин В.И. Әсәрләринин там күллијаты. -Ч. 29, с. 342.

2. Хәләфов А.А. Совет Азәрбајҗанында китабхана ишинин тарихиндән. -Б., 1960, с.26.

Белә дәвләт структурларынын јарадылмасы республикада ки-табхана шәбәкәсинин јаранмасы үчүн әсаслы зәмин олмушду. Белә ки, 1925-чи илдә республикамызда артыг 91 күтләви китаб-хана-гирәәтхана фәалијјәт көстәрирди. Бу китабханаларын фон-дунда 584.147 китаб вар иди. Онлар 77588 охучуја хидмәт едир-ди.¹

Күтләви китабханаларын 25-и республиканын гәзаларында иди. 1925-чи илдә республиканын гәза вә рајон китабханаларында 85000 китаб вә 25000-дән артыг охучу вар иди. Китабларын јары-дан чоху Азәрбајҗан дилиндә, охучуларын исә дөрддә үчү азәрбај-чанлылар иди.² һәмин илләрдә республиканын кәндләриндә гира-әт комаларынын да кениш шәбәкәси јарадылмышды.³

1920-чи илләрдә Азәрбајҗанда күтләви китабханаларла јанашы елми, техники, сәһијјә, кәнд тәсәррүфаты, мәктәб вә һәмкарлар иттифағлары китабханаларынын шәбәкәләри дә сүр'әтлә инки-шаф едирди. һәмин дөврдә Азәрбајҗанда артыг илк ири елми, тех-ники вә хүсуси китабханалар сырасында фәалијјәт көстәрән Ба-кы Дөвләт Университетинин китабханасы, 1920-чи илдә тәшкил едилмиш Политехник Институтунун китабханасы, 1921-чи илдә јаранмыш Азәрнефт мәркәзи елми-техники китабханасы, 1923-чү илдән фәалијјәтә башламыш Азәрбајҗанын тәдиг вә тәтәббә чә-мијјәтинин китабханасы, 1924-чү илдән охучулара хидмәт едән Азәрбајҗан һәмкарлар иттифағы мәркәзи китабханасы, 1925-чи илдә әсасы гојулмуш Азәрбајҗан Дөвләт Китаб Палаты вә китаб-хана-библиографија мүәссисәләри варды.

20-чи илләрдә Азәрбајҗанда китабханачылыг иши саһәсиндә һәјата кечирилән ән мүнһүм тәдбирләрдән бири 1923-чү ил ијунун 5-дә Азәрбајҗан Дөвләт Үмуми Китабханасынын ачылышы иди.⁴

Республикамызда илдән-илә артан китабхана шәбәкәси халғын мүтәлиә мәдәнијјәтинин формалашмасына чох сәмәрәли тә'сир көстәрди. 20-чи илләрдә әһали тәрәфиндән охунан китабларын демәк олар ки, 90-95 фаизи китабхана китабы иди. Китабханалар мүнһүм тә'лим-тәрбијә мүәссисәләри кими савадсызлыгынын ләғв едилмәсиндә, әһалинин елми дүнјакөрүшүнүн формалашмасында, политехник тәһсилдә, халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләри үчүн кадр јетишдирилмәсиндә тәһсил очағлары илә јанашы фәалијјәт көстәрирди.

Азәрбајҗанда китабхана шәбәкәләри инкишаф етдикчә, онла-

1. Хәләфов А.А. Совет Азәрбајҗанында китабхана ишинин тарихиндән. -Б., 1960. с.114.

2. Јенә орада, с.75.

3. Јенә орада, с.83.

4. Азәрбајҗан Демократик Республикасы. -Б., 1992. с.32.

рын фəалијјəти мурəккəблəшдикчə, тəблиғатчылығ, сижаси маарифчилик, муталиəјə рəһбərлик вə с. иш усуллары зəнкинлəшдикчə китабхана иши сəһəсиндə методики рəһбərлик системинин формалашмасы зəруријјəти дə артырды.

Бу зəруријјəт китабхана ишинə пролетар диктатурасы идеолокијасына мурəфиг мэркəзлəшдирилмиш партија вə дəвлəт рəһбərлији принциплэринин хəјата кечирилмəsi мэнсубијјəтиндэн асылы оларағ бугун китабханаларын фəалијјəтинин, дəврүн сижаси, идеоложи, мэдəни вə тэсəррүфат вəзифэлэринə табе етирилмəsi сижасəтиндэн ирəли кəлирди. 20-чи иллəрдə мейдана чыхан китабхана ишинə методики рəһбərлик аңлајышы маһијјəт етибары илə совет режими шəраитиндə тэшəккүл тапмышды вə принципал чəһəтдэн дəвлəтин китабхана сижасəтиндə јени мэсэлэлəрдэн бири иди. Китабханалара методики рəһбərлик системи Азэрбајчан КП вə совет хəкүмəтинин "мэдəни ингилаб" вəзифэлэринə ујгун оларағ китабхана ишинин сүр'этлэ инкишафынын, республика эразисиндə китабханаларын планлы гəјдада јерлəшдирилмэсинин, күтлэлэр ичэрисиндə елми-техники биликлэрин, ичтимаи-сијаси вə бəдии эдэбијјатын тəблиғинин елми-методики тəлиматчысы функцијаларыны хəјага кечирмəли иди.

Китабханалара методики рəһбərлик системи ејни заманда республикада китабхана ишинин дурмадан тəкмиллəшдирилмэсиндə, китаб тəблиғинин вə муталиəјə рəһбərлијин сəвијјэсинин јүксəлдилмэсиндə, китабхана кадрларынын мурəфиг вəзифэлэрə ујгун шəкилдə хазырланмасында партија вə дəвлəт органларына эмəли кэмək кестэрэн бир јардымчы орган кими нэзəрдə тутулурду.

Мəһз бу сəбəблəрдэн 20-чи иллəрдə Азэрбајчанда китабханалара методик рəһбərлик иши республика Халг Маариф Комиссарлығынын мəkтəбдэнкəнар ишлэр шə'бэси тэрəфиндэн хəјата кечирилмəјə башлады.

Шə'бəнин хəјата кечирдији илк тəшкилати-методики тəдбирлэр кадр хазырлығына јөнəлдилмишди. Азэрбајчанда пешəкар китабханачы кадрларын олмамасы, шүбхэсиз ки, эһалијə китабхана хидмəтинин сэмэрəли тəшкилини, елəчə дə китабхана шəбəkэсинин кенишлэндирилмэсини хејли чəтинлəшдирирди. Гаршыда китабхана ишинин технолокијасыны билэн ихтисаслы вə пешəкар китабханачыларын хазырланмасы кими чох мурүм вəзифə дурурду. Бу мэгсəдлə республика Халг Маариф Комиссарлығы мəkтəбдэнкəнар ишлэр шə'бэсинин китабхана јарымшə'бэси республикада илк дəфə 6 хəфтəлик китабханачылығ курсу тəшкил етди. Курсун илк мəзуңлары 90 нəфэр олду вə онларын хамысы шəһэр, гəза, рајон вə елəчə дə Азэрбајчан Ордусунун китабханаларына

көндөрилди.¹ Курсун ишиндə Бакы китабханаларынын тəчрүбəли ишчилэри, китабханачы-методистлэр фəал иштирак едирдилэр. Буңларын ичэрисиндə Мирзə Хэсэн Рзагулузadə, Хүсєјн Тағыјев, Ə.Ə.Сєјидзadə вə б. вар иди. Курсун динлэјичилэри Бакынын ири вə габагчыл китабханаларында тəчрүбə мəkтəблэри кечирдилэр. Белə курслар 1921-1922-чи иллəрдə дə мунтəзэм сурəтдə тəшкил едилирди.

Элбəттə, Халг Маариф Комиссарлығы тэрəфиндэн тəшкил едилмиш курслары сырф методики тəдбирлэр кими гижмэтлэндирмək олмаз. Бу курслар илк нөвбədə дəвлəт тэрəфиндэн илк пешəкар китабханачылар дэстэсинин јарадылмасына јөнəлдилмиш тəдбирлэр иди. Лакин илк китабханачылығ вэрдишлэринə малик олан кадрларын хазырланмасы ејни заманда онлара методики рəһбэрлик системинин јаранмасы иди.

Гејд етмək лазымдыр ки, 20-чи иллəрдə Азэрбајчанда китабхана ишинə рəһбэрлик ваһид мэркəздə бирлəшдирилмэмишди. Онлара вə елəчə дə дикэр мэдəни-маариф мурəссисэлэринə муртəлиф комиссарлығлар, идарэлэр вə мурəссисэлэр тэрəфиндэн рəһбэрлик едилирди. Бу иши ваһид мэркəздə бирлəшдирмək мэгсəдилə 1921-чи илдə Азэрбајчанда Баш Сижаси Маариф Идарэси јарадылды.² Бу идарə тəшкилат бахымындан Халг Маариф Комиссарлығына табе иди.

Баш Сижаси Маариф Идарэсинин нэздиндə эввəллэр (апрел-сентјабр ајларында) муртəгил китабханачылығ шə'бэси, сонралар исə ваһид китабхана вə клуб шə'бэси јарадылды. Бу шə'бə аз бир мүддət эрзиндə Бакы Халг Маариф Шə'бэсинин сижаси маариф идарэсинин китабханачылығ шə'бэси илə əлагəли шəкилдə фəалијјəт кестэрмəјə башлады. Гејд етмək лазымдыр ки, Сижаси Маариф Идарэсинин јарадылмасы вə онун структур гурулушунда китабхана бөлмэсинин олмасы республикада китабхана ишиндə, методики рəһбэрлик системинин јаранмасы вə формалашмасында јени мэрхələ олду. Сижаси Маариф Идарэси Азэрбајчанда китабхана хидмəтинин сəвијјэсинин јүксəлдилмэсинə, бу ишин əлагəлэндирилмэсинə хусуси əһəмијјəт верирди. Бу мэгсəдлə Сижаси Маариф Идарэсинин фəалијјəтиндə китабханалара методики рəһбэрлик ишинин тəшкили сəһəсиндə хəјата кечирилэн тəдбирлэр диггэтəлајигдир. Бу тəдбирлэр илк нөвбədə китабхана ишинə даир методики мəkтубларын, тəлиматларын, əсаснамэлэрин тэртибинə јөнəлдилмишди. Тэртиб едилмиш материаллар шəһэр, гəза, рајон китабханаларына вə елəчə дə гираət комаларына көндөрилди.

1. Народное просвещение, 1920, N 2, с.75.

2. Хələфова А.А. Совет Азэрбајчанында китабхана ишинин тарихиндэн. Б., 1960, с.53.

Баш Сижаси Маариф Идарәсинин нәшр едилмиш методики вәсаитләри һагьында хүсуси дајанмаг лазымдыр. Китабханалара методики рәһбәрлијин ән мүһүм формаларындан бири олан методики вәсаитләрин Азәрбајчанда илк нүмунәләринин мејдана кәлмәси мәһз Сижаси Маариф Идарәсинин фәалијјәтилә бағлыдыр. Бу вәсаитләр ичәрисиндә биринчи нөвбәдә Ә.Ә.Сејидзадәнин “Кичик түрк китабханалары нечә олмалыдыр” (1921)¹, “Китабхана нәдир вә үмүмән нечә китабханалар олур” (1922)², “Китабын күчү вә әһәмијјәти нәдәдир” (1922)³, “Ел китабханаларында китаблар нечә јазылмалы вә тәсниф едилмәлидир” (1922)⁴ китабчаларыны илк методики нүмунәләр һесаб етмәк олар. Сејидзадәнин “Китабын күчү вә әһәмијјәти нәдәдир” методики вәсаитиндә китабын мејдана кәлмәсинин гыса тарихчәси, китаб вә мұташләнин шәхсијјәтин формалашмасында, һәмчинин чәмијјәтин инкишафындакы ролу кәстәрилер. “Китабхана нәдир вә үмүмән нечә китабханалар олур” адлы вәсаитдә Ә.Ә.Сејидзадә јазылы абидәләр топлусу кими китабханаларын узаг кечмишиндән бәһс едир, гәдим Мисирин, антик Јунаныстанын вә Романын китабханаларындан бәһс едир, мүасир китабханаларын нөвләрини ачыглајыр, онларын чәмијјәтдәки маарифчилик фәалијјәтини шәрһ едир.

“Ел китабханаларында китаблар нечә јазылмалы вә тәсниф едилмәлидир” адлы методики кәстәришдә Сејидзадә мүасир каталог системләриндән, чап әсәрләринин тәсвир гәјдаларындан, дүнја китабханаларында тәтбиг едилән тәснифат системләри вә хүсусән онлуг тәснифат чәдвәлләриндән бәһс едәрәк китабларын тәснифләшдирмә методикасыны кениш шәкилдә тәсвир едир.

20-чи илләрдә Сижаси Маариф Идарәси нәшријјаты тәрәфиндән китабхана тәшкилинә даир бир сыра башга гәјмәтли методики кәстәришләр, төвсијәләр, учот формалары, мүхтәлиф әсаснамә вә тәлиматлар да нәшр едилмишдир. Бу вәсаитләрдән бәзиләри рус дилиндән тәрчүмә едилмишдир. Мәс: Војгалски А. “Тираәтхана комасында насыл чалышмалы” (1924)⁵, Белов А. “Мөвзу каталогу нә демәкдир вә ону кәнд китабханаларында насыл тәшкил етмәли” (1926)⁶ вә диқәр нүмунәләр китабханачыларын

1. Сејидзадә Ә.Ә. Кичик түрк китабханалары нечә олмалыдыр. -Б., Сижаси маариф мүдиријјәти нәшријјаты, 1921. -24 с.

2. Сејидзадә Ә.Ә. Китабхана нәдир вә үмүмән нечә китабханалар олур. -Б., 1922. -46 с.

3. Сејидзадә Ә.Ә. Китабын күчү вә әһәмијјәти нәдәдир. -Б., 1922. -26 с.

4. Сејидзадә Ә.Ә. Ел китабханасында китаблар нечә јазылмалы вә тәсниф едилмәлидир. -Б., 1922. -48 с.

5. Војгалски А. Тираәтхана комасында насыл чалышмалы. -Б., 1924. -79 с.

6. Белов А.М. Мөвзу каталогу нә демәкдир вә ону кәнд китабханаларында насыл тәшкил етмәли. -Б., Али Сижаси Маариф Идарәси нәшријјаты. -Б., 1926. -36 с.

пешә биликләринин инкишафына вә еләчә дә әһалијә китабхана хидмәтинин тәкмилләшмәсинә сәмәрәли тәсир кәстәрә билән вәсаитләр иди. 20-чи илләрдә республиканын китабханаларында каталог системинин јарадылмасы вә китабхана фондунун тәшкилиндә чох мүһүм вәситә олан Азәрбајчан дилиндә М.Һ.Рзагулузадәнин “Ики рәгәмли чәдвәл (Кеттер үсулу үзрә)” вәсаити дә мәһз Баш Сижаси Маариф Идарәсинин сифариши әсасында һазырланмыш вә нәшр едилмишдир.¹ Бу вәсаитлә јанашы һәммин идарә 1926-чы илдә Азәрбајчанда илк дәфә “Онлуг китабхана системи”ни Азәрбајчан дилиндә нәшр етдирмишдир.²

Мәлум олдуғу кими, 20-чи илләрдән башлајараг Азәрбајчанын кәнд зәһмәткешләринә китабхана хидмәти әсасән гираәт комалары вәситәсилә һәјата кечирилерди. Гираәт комаларынын ишиндән бәһс едән Абузәр Хәләфов јазыр: “Республикамызын кәндләриндә гираәт комаларынын кениш шәбәкәси јаранмыш вә сабитләшмишди. 1925-чи илдә Азәрбајчанда 227 гираәт комасы вар иди. Гираәт комаларындан истифадә етмәк кәндиләрин мәишәтинә дахил олмаға башламышды. Гираәт комаларына Азәрбајчан дилиндә нәшр едилән бүтүн гәзет вә журналлар кәндәрилерди. 1925-чи илдә Баш Сижаси Маариф Идарәси һәр бир гираәт комасына 350 нүсхә китаб кәндәрмишди.”³

Гираәт комаларынын сүрәтлә артмасы онларда ишләјән кадрларын ихтисас биликләринин, үмуми дүнјакөрүшүнүн, тәшкилатчылыг вәрдишләринин инкишафы вә тәкмилләшдиримәсини тәләб едирди. Мәһз бу сәбәбдән 20-чи илләрдә республика сижаси маариф идарәләринин һазырладығы вә нәшр етдији методики вәсаитләр системиндә гираәт комаларында ишин тәшкилинә, бу сәһәдә әлдә едилмиш габагчыл тәчрүбәнин јайылмасына хүсуси диғгәт јетирилирди. Бу вәсаитләр ичәрисиндә сырф Азәрбајчан тәчрүбәси әсасында һазырланмыш вә еләчә дә рус дилиндән тәрчүмә едилмиш китабчалар да вар иди. Мәсәлән, 1924-чү илдә 300 нүсхәдә чап едилмиш “Октјабр клуб вә гираәт комаларында” адлы методики вәсаит республикамызын габагчыл клуб вә китабханаларынын иш тәчрүбәсини әкс етдирди.⁴ Бу дөврдә чап олуан методики вәсаитләр әсасән гираәт комаларынын фәалијјәтинин ајры-ајры сәһәләринә даир төвсијәләр вә тәлиматлардан ибарәт иди. Белә вәсаитләрдән “Тираәтхана комасында мүһәсибәләри на-

1. Рзагулузадә М.Һ. Ики рәгәмли чәдвәл / Кеттер үсулу илә / -Б., 1927. -33 с.

2. Онлуг китабхана системи. -Б., Али Сижаси Маариф Идарәси нәшријјаты. -Б., 1926. -58 с.

3. Хәләфов А.А. Совет Азәрбајчанында китабхана ишинин тарихиндән. -Б., 1960. -88 с.

4. Октјабр клуб вә гираәт комаларында. -Б., Али Сижаси Маариф Идарәсини нәшријјаты, 1924. -96 с.

сыл апармалы”,¹ “Гираэтхана комасында насыл чалышмалы”, “Гираэт комасында гәзетә ишләри”,² “Гираэт комаларынын фәалијјәти барәсиндә (тә’лимат)”,³ “Гираэт комасынын мә’лумат ишләри”⁴ вә с. кәстәрмәк олар. Белә вәсаитләр бир гәјда олараг 100-300 нүсхә тиражла чап едилиб республиканын бүтүн китабханалары вә гираэт комаларын вә еләчә дә дикәр мәдәни-маариф мүәссисәләринә көндәрилирди. Методики вәсаитләрлә јанашы гираэт комаларында чалышан ишчиләр үчүн вахташыры курслар вә семинарларын тәшкилиндә дә Баш Сијаси Маариф Евинин 20-чи илләрдә һәјата кечирдији тәшкилати-методики тәдбирләр хүсуси јер тутурду. Белә курслар бир гәјда олараг 90-100 нәфәрдән ибарәт һәр ил тәшкил едилирди.

Белә ки, Баш Сијаси Маариф Идарәсинин коллекијасынын гәрары илә 1927-чи илин апрелиндә Бакы вә Жәнчә шәһәрләриндә гираэт комасы ишчиләринин бир ајлыг курсу тәшкил олунду.⁵ 1928-чи илдә Бакыда республиканын кәнд вә рајонлары гираэт комалары мүдирләринин ики һәфтәлик курсу тәшкил едилмишди.⁶ Һәмин курсда мүасир шәраитдә кәнддә мәдәни гуручулугла әлагәдар гираэт комаларынын мәгсәд вә вәзифәләри һаггында мүһазирәләр охунду, китабхана ишчиләри арасында тәчрүбә мүбадиләси едилди.

20-чи илләрдә китабханачы кадрларын һазырланмасы вә тәкмилләшдирилмәси саһәсиндә һәјата кечирилән дигтәтәләјиг һадисәләрдән бир дә гәзаларда ихтисасартырма курсларынын тәшкил едилмәси иди. Баш Сијаси Маариф Идарәси 1926-1928-чи илләрдә бир сыра гәзаларда, о чүмләдән Жәнчәдә, Шәкидә, Шамаһыда, Губада китабхана вә гираэт комалары ишчиләри үчүн тәкмилләшдирмә курслары тәшкил едилди.⁷

1926-чы илин апрелиндә Баш Сијаси Маариф Идарәси Бакы шәһәр сијаси маариф идарәси вә һәмкарлар иттифагы мәдәнијјәт шө’бәси илә бирликдә һәмкарлар тәшкилатлары китабханаларынын ишчиләринин 2 ајлыг курсуну тәшкил едиләр. Курсун ишиндә 44 нәфәр китабханачы әһатә олунмушду.⁸

Беләликлә, 20-чи илләрин биринчи јарысында Халг Маариф Комиссарлығы вә хүсусән Баш Сијаси Маариф Идарәси Азәрбајчанда китабханалара методики рәһбәрлик саһәсиндә апарычы мү-

1. Гираэт комасында мүсаһибәләри насыл апармалы. -Б., 1926. -78 с;

2. Скуловски М. Гираэт комасында гәзетә ишләри. -Б., 1926. -71 с.

3. Тә’лимат (гираэт комаларынын фәалијјәти барәсиндә). -Б., 1925. -16 с.

4. Филиппов С. Гираэт комасынын мә’лумат ишләри. -Б., 1927. -32 с.

5. Азәрбајчан Республикасы МДА. ф 1. с. 2, иш 200, в.45.

6. Јенә орада.

7. Азәрбајчан Республикасы, МДА, ф 1439, с.2, иш. 200 в.45.

8. Бакы шәһәр ХДС ИК-нин архиви ф. 41, с. 1. иш 835, в.50.

әссисәләр кими иштирак едилр вә апарычы рол ојнајырды.

Онларын методики рәһбәрлик фәалијјәти китабханачылыг саһәсиндә идарәетмә вә дөвләт нәзарәти функцијалары илә әлагәли шәкилдә һәјата кечирилир вә әсасән китабхана ишиндә партија вә дөвләт сијасәтинин һәјата кечирилмәсинә табе едилирди.

20-чи илләрин икинчи јарысында Азәрбајчанда күтләви китабханалар шөбәкәси илә јанашы сүр’әтлә инкишаф етмәјә башлајан дикәр китабхана шөбәкәләринин вә хүсусән һәмкарлар иттифаглары китабханалары шөбәкәләринин вәзифәләринин дөврүн тәләбләринә мүвафиг сурәтдә мүрәккәбләшмәси онлара методики рәһбәрлик саһәсиндә дә кејфијјәт дәјишикликләрини тәләб едилди.

Республикамызда китабхана ишинин үмуми јүксәлиши пешәкар китабханачы кадрларын сај артымы, китабханачылыг фикринин формалашмаға башладығы бир шәраитдә онлара методики рәһбәрлик системи јалныз Халг Маариф Комиссарлығы вә о чүмләдән Баш Сијаси Маариф Идарәси чәрчивәсиндә инкишаф едиб тәкмилләшә билмәзди. Јени шәраитдә китабханалара методики рәһбәрлик иши системли характер алмалы, дахили ијерархијалы структура малик олмалы вә елми әсаclarла идарә олунан бир социал фәалијјәт саһәсинә чеврилмәли иди. Бу исә өз нөвбәсиндә методики рәһбәрлик системинин јерли өзәкләринин мејдана кәлмәси, даһа доғрусу, һәр бир рекион вә шөбәкә дахилиндә методики мәркәзләрин јарадылмасыны вә методики фәалијјәтин идарәләрарасы әлагәләндирилмәси механизминин формалашмасыны тәләб едилди.

20-чи илләрин икинчи јарысында Азәрбајчанын бир сыра гәзаларында, еләчә дә Бакы вә онун рајонларында “методики бирликләр” мејдана кәлмәјә башлајыр. Бу методики бирликләр өзләриндә мүвафиг әразидә јерләшән бүтүн китабхана шөбәкәләрини әһатә етмәклә бир нөв шөбәкәләрарасы методик мәркәз функцијаларыны јеринә јетирмәјә чалышырдылар.

Бу дөврдә Бакы шәһәр китабханалары методики бирлији хүсусән һәртәрәфли фәалијјәт кәстәрирди. Бу бирлијин ишиндә республиканын танынмыш вә тәчрүбәли ишчиләриндән 5-чи партија гурултајы адына китабхананын мүдири Нәнәханым Кәримова, Ленин адына Мәркәзи Шәһәр Китабханасынын мүдири Рәфигә Рәһимбәјова, Сабир адына китабхананын мүдири Сәфәрәли Рәһимзадә, Бакы Шәһәри Ичраијјә Комитәси Сијаси Маариф Идарәсинин методкабинетинин методисти Һүсәјн Тағыјев, Фиолетов адына китабхананын мүдири Берта Шулман вә с. әмәкдашлар сәмәрәли фәалијјәт кәстәрирдиләр. Бакы китабханачылары методики бирлији јалныз 1926-чы илдә 95 ичлас кечирмиш вә бу ичласлар-

да китабхана ишнин актуал мәсәләләри музакирә едилмишдир. Мәс., “Китабханаларда јени әлифбанын тәблиғи”, “Бакы шәһәр китабханаларында дәрнәкләрин фәалијјәти”, “Бакы рајонларынын китабханаларына гадын охучуларын чәлб едилмәсинин вәзијјәти”, “Ушағлара китабхана хидмәтинин вәзијјәти”, “Сәнајә мүүссисәләриндә сәјјар китабханаларын тәшкили” вә с.¹

Бакы шәһәр китабханалары методик бирлијинбу фәалијјәтин оператив вә мәгсәдјәнлү тәшкил етмәк үчүн 1926-чы илдә онун нәздиндә беш бөлмә тәшкил едилди:

1. Методики бөлмә
2. Китаблары өјрәнән бөлмә
3. Азәрбајҗан бөлмәси
4. Ушағларла иш бөлмәси
5. Сәјјар китабхана хидмәти бөлмәси

Бу бирлијин фәалијјәтинә рәјасәт һеј’әти рәһбәрлик едирди. Рәјасәт һеј’әти бөлмәләрин иш планларыны тәсдиғ едир, шәһәр әһалисинә китабхана хидмәтинин преспектив планларыны ишләјир, методики ишин мухтәлиф мәсәләләрини музакирә едирди. Бирлијин 1927-чи илдә музакирә етдији мәсәләләр ичәрисиндә Бејнәлхалғ гадынлар күнү, 26 Бакы комиссарынын хатирәси, Октябр ингилабынын 10-чу илдөнүмү, түрколожии гурултајын Бакыда кечирилмәси вә с. хусуси јер тутур.² Бирлијин фәалијјәтиндә әдәбијјәтин тәблиғи, сәјјар китабханаларын тәшкили, әдәби-бәддии кечәләрин кечирилмәси вә с. мәсәләләрин методики тәминатына хусуси диғәт јетирилирди. Белә ки, тәкчә 1928-чи илдә билаваситә методик бирлик тәрәфиндән Бакы шәһәри вә онун рајонларында јерләшән китабханаларда 108 муһазирә, 53 әдәби-бәддии кечә, 479 сәрки, 689 албом вә плакат, 379 төвсијә сијаһысы, 840 дәрнәк ичласы вә с. тәдбирләр кечирилмишдир.³

20-чи илләрдә Бакы китабханаларынын нәздиндә бир сыра марағлы дәрнәкләр фәалијјәт кәстәрирди. Мәс., китабхана достлары, әдәбијјат, драм, бәддии, мухбир, китабы өјрәнән, чилдчи, тәбиәти севәнләр, радио һәвәскарлары, ушағ достлары, инчәсәнәти севәнләр вә с. Бу дәрнәкләрин фәалијјәти, дәрнәк рәһбәрләринин сечилмәси мәнз Бакы шәһәр китабханалары методики бирлијинин рәјасәт һеј’әти тәрәфиндән идарә олунурду. Бундан әлавә методик бирлик шәһәрин күтләви китабханаларында тез-тез охучу јығынчағлары, бу вә ја диқәр китабхананын фәалијјәтинә һәср едилмиш конфраңслар да тәшкил едирди ки, белә јығынчағ вә конфраңс-

1. Бакы шәһәр ичра һакимијјәтинин архиви, иш 41. сј. 1. иш 838 в.53.
2. Бакы шәһәр ичра һакимијјәтинин архиви, ф. 41, с.1. 1, иш 830, в. 54.
3. Бакы шәһәр ичра һакимијјәтинин архиви, ф. 41, сј. 1, иш 830, в.54.

ларда китабханалар өз иши һағтында һесабат верир вә фәал охучулар онларын фәалијјәтини тәһлил едир, гијмәтләндирди.

1926-чы илдә Бакы шәһәр китабханаларынын методики бирлијинин рәјасәт һеј’әти ушағ китабханаларынын вә ушағ шәбәләри олан диқәр китабханаларын јај ајларанда өз ишләрини шәһәрин парк, бағ вә диқәр хијабанларында тәшкил етмәк тәшәббүсүнү галдырды вә мај ајынын 20-дә Бакы шәһәри күтләви китабханаларынын јај мөвсүмүндә фәалијјәти мөвзусуна 2 күнлүк семинар тәшкил етди.¹ Семинарда Бакынын парк, бағ вә диқәр хијабанларында вә күтләви кәзинти јерләриндә хусуси сәјјар ушағ гираәтханаларынын тәшкили, дәрсә, мәктәбә лағәдлик кәстәрән ушағлары гираәтханалара чәлб едилмәси, ушағлара китабхана хидмәтинин форма вә үсулларындан бәһс едилир вә бу ишин сәмәрәли тәшкили үчүн әмәли тәдбирләр програмы тәртиб едилиб китабханалара төвсијә едилди. Гејд етмәк лазымдыр ки, бу иш Бакы шәһәри күтләви китабханаларынын фәалијјәтиндә тамамилә јени тәчрүбә иди. Китабханалар вә илк нөвбәдә ихтисаслашдырылмыш ушағ китабханалары шәһәрин мухтәлиф парк вә бағларында тәшкил етдији сәһәрчикләрә, көрүшләрә, суал-чаваб саатларына, әдәби виқториналара, нағыл саатларына, учадан охуларә әввәлләр китабханалардан һеч истифадә етмәјән хејли ушағ охучусу чәлб етмәк мүмкүн олмушду. Онларын бир чоһу муғалиә етмәклә јанашы китабхана ишчиләринә көмәк дә едирдиләр. “Бакински работчи” гәзети бу мунасибәтлә јазырды: “Гираәтханалар чоһлу саһибсиз вә хырда алверлә мөшғул олан ушағлары, чәкмә тәмизләјәнләри вә бапғаларыны, еләчә дә өмрүндә һеч китаб көрмәмиш ушағлары белә охучулар сырасына чәлб едә билмишләр. Бу мүддәт әрзиндә һәмин гираәтханалара муғалиәјә 8540 нәфәр ушағ чәлб етмишләр.”²

1926-чы илин октябрында методики бирлијин рәјасәт һеј’әтинин ичласында Бакы шәһәри ушағ китабханаларынын јај ајларында фәалијјәтинин јекунлары кениш музакирә едилди.³ Музакирәдә рәјасәт һеј’әтинин үзләриндән Р.Рәһимбәјова, С.Рәһимзәдә, Ы.Тағыјев, И.Волкович, А.Малкина чыхыш едәрәк китабханаларын бу фәалијјәтини тәһлил едиб чоһ јүксәк гијмәтләндирдиләр. Ичласда ејни заманда бу ишин ән’әнәјә чеврилмәси вә ушағ китабханаларына методики рәһбәрлијин даһа да тәкмилләшдирилмәси мәсәләси дә кениш музакирә едилди.

Бу хејирхаһ вә марағлы тәдбир Бакы китабханалары тәрәфиндән 1926-чы илдән башлајарағ 1980-чи илләрин соңларына гәдәр давам етдирилмишдир. Тәәсүф ки, сон илләр шәһәримизин парк

1. Бакы шәһәр ичра һакимијјәтинин архиви, ф. 41, с. 1, иш 830, в.53.
2. Бакински работчи, 1926, 8 октябр.
3. БШИҺА, ф. 41, с.1, иш 830, в. 53.

вә хијабанларынын, диқәр күтләви кәзинти мејданларынын јарығ-маз вәзијјәтә дүшмәси илә әлагәдар 50 илдән артығ давам едән бу мүтәрәғти ән'әнә дајандырылмышдыр. Шүбһәсиз ки, мүасир дөвр-дә Азәрбајҗанда китабханаларын күтләви тәдбирләрин тәшкили илә әлагәдар фәалијјәтинин хејли зәифләдији бир шәраитдә тарихи тәчрүбәјә иснад едәрәк 20-чи илләрдән китабхана ишиндә ке-ниш вүс'әт тапмыш китабханаларын нәздиндәки дәрнәкләрин, парк вә хијабанларымызда сәјјар гираәтханаларын тәшкили ән'әнәләринин бәрпа едилмәси вә методики бахымдан мүасир шә-раитә ујғулашдырылмасы республикамызда әһалијә китабхана хидмәтинин демократикләшдирилмәси јолунда уғурлу аддым олар-ды.

20-чи илләрин икинчи јарысында Азәрбајҗан Мәркәзи Дөвләт Китабханасы артығ республикамызда китабханачылығ саһәсиндә апарычы мүәссисә кими формалашмағ мәрһәләсинә дахил олмуш-ду. 1928-чи ил јанварын 1-нә олан мә'лумата кәрә китабхананын фондунда 300 мин китаб, китабча, журнал, гәзет вә диқәр матери-аллар топланмышды. Китабхананын фондунда 38 дилдә чап мән-сулаты мүһәфизә едилирди. Китабхана һәммин ил 3183 охучуја хид-мәт етмишди. 1927-чи илдә китабханада 29 нәфәр әмәкдаш фәа-лијјәт кәстәрирди.¹

Азәрбајҗан Мәркәзи Дөвләт Китабханасынын методики фәа-лијјәти 1927-чи илдән методики мәктубларын тәртиби илә баш-ланды. Һәммин ил китабхана "Јени әлифбанын китабханаларда на-сыл тәблиғ едилмәси", "Китабхана каталогларыны насыл тәшкил етмәли" мөвзусунда илк методики мәктублар тәртиб едиб Бакы, гәза вә рајон китабханаларына кәндәрди.² Методики мәктубларла јанашы китабхана ејни заманда илк библиографик кәстәричилә-рин вә төвсијә сијаһыларынын тәртиби илә дә мәшғул олурду. 1927-1930-чу илләрдә Мәркәзи Дөвләт Китабханасы "Шәрг инчә-сәнәти", "Шәргдә гадын һәрәкәти", 1927-чи илдә Шәрг һағтында ССРИ-дә чап едилмиш әдәбијјат вә с. библиографик кәстәричи-ләри чап етдирди.³ Истәр методик вәсаитләр вә истәрсә дә библиографик сијаһылар вә кәстәричиләр республиканын диқәр китабханаларынын фәалијјәтинин тәкмилләшдирилмәсинә јөнәл-дилмиш илк тәшкиләти-методики тәдбирләр иди. Бунунла јанашы Мәркәзи Дөвләт Китабханасында китабхана ишчиләри үчүн мүн-тәзәм оларағ јени китабларын ичмалы, даими китаб сәркиләри вә

1. Сүлејманзадә Г. Мә'нәви сәрвәтимизин бөјүк хәзинәси. М.Ф. Ахундов адына Дөвләт Китабханасынын әсәрләри. 1 һиссә. -Б., 1980, с.22-23.

2. М.Ф.Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Китабханасынын архиви, ф.1, иш 14, с. 60.

3. Јенә орада.

китаб мүзакирәләри онларын ихтисас вә пешә биликләринин дә-ринләшмәсинә вә тәкмилләшмәсинә тә'сир кәстәрирди.

Беләликлә, Мәркәзи Дөвләт Китабханасы тәдричән республи-ка китабхана ишчиләри үчүн тә'лим-тәрбијә вә методики мәркә-зә чеврилди. Бүгүн бунлар республика китабханаларына мето-дики рәһбәрлик системинин формалашмасында јени дөврүн баш-ланмасы иди. Лакин Азәрбајҗан Дөвләт Китабханасынын 20-чи илләрдәки методики фәалијјәти һәлә китабхананын фәалијјәтин-дә апарычы мөвгә тутмурду. Бунун үчүн китабхананын кифәјәт гә-дәр елми потенциалы, ихтисаслы кадрлары јох иди. Бундан әләвә китабхананын структур гурулушунда хусуси методики шө'бәнин вә ја методики кабинетинин олмамасы да методики фәалијјәтин ке-ниш вүс'әт алмасына имкан вермирди.

Әввәлдә гејд етдијимиз кими, 20-чи илләрдә Азәрбајҗанда күт-ләви китабханаларла јанашы мүхтәлиф идарә, мүәссисә, комис-сарлығлар, сәнәјә саһәләринә мәнхус китабхана шөбәкәләринин дурмадан инкишафы шөбәкәдахили методик мәркәзләрин јаран-масы зәруријјәтини мејдана чыхартды. Бу бахымдан илбәил инки-шаф едән һәмкарлар иттифагы китабханалары шөбәкәси, елми-техники, тибб, кәнд тәсррүфаты, тәһсил системинә мәнхус китаб-хана шөбәкәләринин мүвафиг методики мәркәзләринин јаранма-сы башлыҗа вәзифәләрдән бири иди.

1926-чы илин әввәлине олан мә'лумата кәрә республика һәм-карлар иттифагы системиндә 261.574 нүсхә китаб фондуна малик 44 мүстәғил китабхана, јүзләрлә сәјјар вә китаб верилиши мәнә-гәләри вар иди ки, бунлар да 32510 охучуја хидмәт едирди.¹ Һәм-карлар иттифагы системиндәки китабханаларын фәалијјәтинә ме-тодики рәһбәрлик ишини низама салмағ мәнсәдилә АҺИШ-ин ја-нында хусуси "китабхана бүросу" тәшкил едилмишди. Бу бүро мүн-тәзәм оларағ китабхана мүдирләринин мүшавирәсини кечи-рир, методики мә'рузәләр динләјир, габағчыл иш тәчрүбәсини тәблиғ едирди. Бунунла јанашы, 1924-чү илдә дағ-мә'дән фәһлә-ләри һәмкарлар иттифагы мәркәзи китабханасы тәшкил едилди.²

20-чи илләрин икинчи јарысында республика һәмкарлар итти-фагы китабханаларына методики рәһбәрлик АҺИШ-ин мәдәни-маариф шө'бәси, китабхана бүросу вә һәмкарлар иттифагы мәр-кәзи китабханасы тәрәфиндән һәјата кечирилирди. Бу тәшкиләт-ларын әләгәли фәалијјәти нәтичәсиндә ајда бир дәфә китабхана ишчиләринин методики семинар-мүшавирәләри тәшкил едилди. Бундан әләвә "Китабхана бүро"сунун әмәли фәалијјәти нәтичә-

1. Гулијев Т. Азәрбајҗанда китабханачылығ иши. (Республика Һәмкарлар Иттифагы китабханаларынын маириаллары әсасында) -Б., 1986, с.15.

2. Јенә орада.

сіндә диқар шәһәрләрдән вә хүсусән Москвадан мүнтәзәм сурәт-дә јени методики әдәбијјатлар алыныр, онларын сәркиләри тәш-кил едилди. Ејни заманда АҢИШ системиндә олан тәчрүбәли китабханачылар јерләрдә китабханалара бахышлар вә јохламалар кечирир, китабханаларын фәалијјәтини өјрәнир, тәһлил едир, га-багчыл иш үсулларыны өјрәниб тәһлил едир вә әмәли көмәклик көстәрирдиләр. Бу ишдә габагчыл китабхана ишчиләриндән Әли-јусиф Әлијев, Арон Лерман, Билгејис Гасымова хүсуси фәаллыг көстәрирдиләр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, 20-чи илләрдә Азәрбајҗанда китабха-налара методики рәһбәрлик системи совет вә илк нөвбәдә рус ки-табханашүнаслыг нәзәријјәси вә тәчрүбәсинин тә'сири алтында инкишаф едилди. Бу тә'сир методики рәһбәрлијин әсас истига-мәтләриндә, мәзмунунда, форма вә методларында өзүнү көстәрир-ди. Шүбһәсиз ки, китабханалара методики рәһбәрлик системи са-һәсиндә рус совет нәзәријјәси вә тәчрүбәсиндә мүтәрипти мејлләр вә иш үсуллары аз дејилди. Бу саһәдә габагчыл рус тәчрүбәсинин өјрәнилиб Азәрбајҗан шәраитинә ујғун тәтбиг едилмәси республи-ка һәмкарлар иттифагы китабхана шәбәкәсиндә даһа кениш вә оператив һәјатә кечирилирди. Белә ки, АҢИШ-ин рәјасәт һеј'әти 1926-чы илин ијун ајында республика китабхана ишчиләринин бир групуну Москва вә Ленинград шәһәрләринә һәмкарлар итти-фагы китабханаларынын иш тәчрүбәсини өјрәнмәк мәгсәди илә е'замијјәтә көндәрилмишди. 1926-чы илин пајызында исә һәмин е'замијјәтин нәтичәләринә һәср олунмуш Бакы шәһәри китабха-на ишчиләринин методики мүшавирәси кечирилди.¹ Мүшавирәдә Ленинград шәһәри һәмкарлар иттифагы китабханаларынын иш тәчрүбәсинә үстүнлүк верилди, онларын хүсусән охучуларла апа-рылан күтләви тәдбирләри, охучу дәрнәкләринин, истеһсалат тәһ-силини, китабхана технолокијасы, кадрларын ихтисасынын арты-рылмасы саһәсиндәки мүтәрәпти иш үсуллары кениш мүзакирә едилди. Мүшавирәдә Москва, Ленинград шәһәрләри һәмкарлар иттифагы китабханаларынын иш тәчрүбәсинин Бакы шәһәр ки-табханаларында тәтбиг едилмәсинә даир гәрар гәбул олунду.

1. Трул. 1926, N 12, с. 21-23.

БИБЛИОГРАФИК ИНФОРМАСИЈА ВӘ ОНУН ЕЛМИ МАЪИЈЈӘТИ

Зөһрәб ӘЛИЈЕВ

*Азәрбајҗанын Әмәкдар Мәдәнијјәт Ишчиси,
библиографија кафедрасынын мүдири,
педагожи елмләр намизәди, профессор*

Бәшәријјәтин информасија тәләбаты объектив сәбәдән һәмишә мөвчуд олмуш, мұхтәлиф тарихи мәрһәләләри кечәрәк олдуҗча кенишләнмишдир. Гәдим заманларда инсанлар арасында информасија мүбадиләси шифаһи јаддаша әсасланьырды. Лакин тәбиәт вә чәмијјәт һадисәләри илә әлагәдар биликләрин дурмадан артмасы, мүрәккәбләшмәси вә дәринләшмәси шифаһи информасија мүбадиләсини чәтинләшдирир, онун јаддашлардан силиниб кетмәсинә вә нәтичәдә јоха чыхмасына, итмәсинә сәбәб олур. Она кәрә дә информасијанын истифадәси, нәсилдән-нәсилә кечмәси үчүн онун өмүр узунлуғуну тә’мин едән јени бир форма јаратмағ мөсәләси инсанлары дүшүндүрүр вә бу, нәһәјәт, өз нәтичәсини верир. Белә ки, јазы јараныр, ардынча әлјазма китаблары, бир гәдәр сонра китаб нәшри кәшф едилир. Мәтбу сөzlә бәрәбәр охучу мејдана кәлир. Беләликлә, “китаб-охучу” системи формалашмаға бапшајыр вә јеткинләшпир.

Сосиал информасијанын гејдә алынмасынын јени, техники чәһәтдән даһа јеткин вә тәкмилләшдирилмиш имканлары, онун ишләнмәси, мүһафизә олунмасы, сахланмасы, јайылмасы үсуллары вә васитәләри кәшф едилир. Бунун нәтичәсиндә “китаб-охучу” системи “сәнәд-тәләбатчы” (“сәнәд коммуникасијалары”) системи адыны алып. Бу күн һәмин систем инсан фәалијјәтинин чох бәјүк, мүрәккәб гурулушлу, олдуҗча кениш вә фәрғли саһәсидир.

Сәнәд коммуникасијалары системи инсан фәалијјәтинин истиснасыз оларағ бүтүн саһәләринә хидмәт едир. Мүасир дөврдә онун әһәмијјәти олдуҗча артыр, әслиндә онсуз кечинмәк мүмкүн дејил. Сәнәд коммуникасија системиндә хүсуси васитәчиләр, о чүмләдән редаксија-нәшријјат иши, елми-техники информасија фәалијјәти вә нәһәјәт, библиографик фәалијјәт мүһүм рол ойнајыр.

Китаб иши вә ја “китаб-охучу” системи сәнәд коммуникасијала-

ры системинин тарихан илкин, бу күнә гәдәр ән әһәмијјәтли вә ке-
ниш јазылмыш мөвчудлуг формасыдыр. Бу тәбиидир, она көрә ки,
китаб-мәтбу сөз сосиал тәрәғтидә мһүм бир амилә чеврилир. Китаб
гәдәм дөвр адамларынын вә мүасирләримизин биликләрини, тәчрү-
бәләрини, фикир вә һиссләрини, үрәк чырпыгытларыны вә јарады-
чы фантазијаларыны өзүндә әкс етдирир вә горујуб сахлајыр. Инса-
нын бүтүн идраки наһијјәтләри китабларда тәчәссүм етдирилир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, чап әсәрләри сосиал информасијанын
инсан тәрәфиндән мәнимсәнилмәси илә бағлы психоложи хүсусиј-
јәтләрә вә физиоложи имкашларә максимум үјгун кәлир вә бу ба-
хымдан кәләчәкдә дә онлар әвәзедилмәздир. Она көрә дә елми-тех-
ники тәрәғтинин узунмүддәтли сәнәдләшдирилмиш информасијә ва-
ситәләринин (кино-фото сәнәдләри, сәс јазылары, магнит лентләри,
оптика дискләри вә с.) мејдана кәлмәси илә әлағәдар олан бүтүн дә-
јишикликләрә бахмајараг, чап әсәрләри јенә дә сәнәд коммуникаси-
јалары системинин башлыгча компоненти олараг галыр.

Чап әсәрләринин информасијә дәјәри кетдикчә артыр. Бунула
белә онун нормал шәкилдә фәалијјәт көстәрмәсинә мане олан чә-
тинликләр баш верир. Бу чәтинликләрдән бири онун мигдар арты-
мы илә бағлыдыр.

Бәшәријјәтин бу күн малик олдугу чап әсәрләринин үмуми һәч-
ми дурмадан артмагдадыр вә бу да онлардан мәгсәдјөнлү, сәмәрәли
истифадә етмәји чәтиләшдирилир. Она көрә дә гаршыја белә бир мү-
һүм суал чыхыр: биз фәғәт нә охујуруг, бөјүк бир дәјә кими зән-
кин олан сәнәд күтләсиндән мүталиә объектини нечә сечирик вә не-
чә әлдә едирик? Мәгсәдјөнлү мүталиә үчүн әдәбијјәтүн сечилмәси,
онларын әкс етдирдији информасијадан ән дәјәрлиләринин мәним-
сәнилмәси тарихан охучуларын гаршысында дуран мһүм проблем
олмушдур. Бу бахымдан даһи шаиримиз бөјүк Низаминин мүталиә
үчүн әдәбијјәт сечилмәсинә, мүталиә олунамасына даир сөјләдији фи-
кирләри хатырламаг чох јеринә дүшәр. О, “Једди көзәл” поэмасын-
да јазыр:

*О заман арадым, тарихә кечдим,
Инчә, үрәк ачан дастанлар сечдим. (4.-с.9.)*

“Искәндәрнамә” поэмасында сөјләдији бу фикир мүасир дөвр
үчүн чох марағлыдыр:

*Ән гәдим тарихи әсәрләрдән мән,
Јәһуди, нәсрани, пәһләвиләрдән
Ән инчә сөзләри әлимә салдым,
Габыгы атараг мәғзини алдым.
Мүхтәлиф дилләрдән јылдым чох сөзләр,
Булардан дүзүлдү јаздыгым әсәр. (5.-с.54.)*

Низаминин көстәрдији кими, системли мүталиә үчүн лазыми ин-
формасијә мәнбәләринин әлдә едилмәси вә дәғиғ сечилмәси инди

даһа да чәтиләшмишдир. Буну тә’мин едән көмәкчи васитәјә бөјүк
сәтијәч вар. Сәнәдләр вә информасијә тәләбатчылары арасында бә-
шәријјәтин тошладыгы мөвтәшәм сәнәд јыгымындан даһа мүтәрәғти
вә сәмәрәли истифадә олунамасына тә’сир көстәрән белә васитәчи-
ләрдән бири дә библиографијадыр. Беләликлә, инсан фәалијјәтинин
бир сәһәси олан библиографијә сәнәдләр вә информасијә тәләбат-
чылары арасында (хүсусилә чап әсәрләри вә охучулар арасында) ва-
ситәчилик функцијасыны јеринә јетирилр. Лакин тәкчә белә үмуми
фикирлә кифәјәтләнмәк олмаз, она көрә ки, бунула һәлә библиог-
рафијанын тәркиби, һүдуд даирәси, сәчијјәви хүсусијјәти, онун сән-
нәд коммуникасијалары системиндә башга васитәчиләрдән (китаб-
хана иши, китаб тичарәти, архив иши, елми информасијә фәалијјә-
ти вә с.) нә илә фәргләндији вә онларла нә кими гаршылыгылы мү-
насибәтә малик олмасы ашкар едилмир. Бунун үчүн библиографија-
да мһүм ашлајыш олан, онун васитәчилик функцијасынын јеринә је-
тирилмәсинә көмәк едән библиографик информасијанын маһијјәти-
ни, фәргли чәһәтләрини ајдышлашдырмаг лазымдыр.

Библиографик фәалијјәтин ән мһүм нәтичәси библиографик ин-
формасијадыр вә о, библиографијашунаслыг елминин нәзәри әсасы-
нын јарадылмасы вә тәкмилләшдирилмәси просесиндә, үмумијјәтлә,
библиографијанын нәзәријјәсиндә әсас вә мәркәзи категорија кими
ән чох дигтәт чәкән проблемләрдән бири олмушдур.

Библиографијә сәчијјәви пешә фәалијјәти сәһәсидир вә сәнәд
коммуникасијалары системиндәки васитәчиләрдән биридир. Лакин
о, тәшкилати бахымдан формалашмыш, јә’ни конкрет идарә мәнсу-
бијјәти олмајан бир фәалијјәтдир. Она көрә дә библиографик пешә
фәалијјәти мүрәккәб вә дәрин дифференсасијәја малик олан сәнәд
коммуникасијалары системинин (“сәнәд-информасијә тәләбатчысы”
системинин) оптимал фәалијјәт көстәрмәсинә хидмәт едән мүхтә-
лиф сосиал институтларда, о чүмләдән китабханаларда, нәшријјат,
китаб тичарәти мүәссисәләриндә, архив ишләриндә, елми-информа-
сијә органларында баш верир вә инкишаф едир. Бу систем үмуми
мә’нада бүтүн сәнәдләрин, бүтүн информасијә тәләбатчыларынын
вә онларын арасындакы һәм системдахили хүсусијјәтлә, һәм дә за-
һири сосиал фәалијјәт шәраити илә шәртләшән мүнасибәтләрин
мәчмусундан ибарәтдир. Бир сөзлә, бу систем елә бир мүһитдир (ме-
тасистемдир) ки, орада јухарыда адлары чәкилән бүтүн сосиал инс-
титутлар, о чүмләдән библиографијә биләваситә иштирак едир, сән-
нәдләрлә информасијә тәләбатчылары арасындакы мүнасибәтләрин
һәллиә тә’сир көстәриләр.

Сәнәд коммуникасијалары системи вә ора дахил олан ајры-ајры
сосиал институтлар һағтында илкин нәзәри мүлаһизәләрин әсасыны
“сәнәд-информасијә тәләбатчысы” (“С-Т”) мүнасибәти тәшкил
едир. Гејд етмәк лазымдыр ки, “С-Т” мүнасибәтини бә’зән рабитә вә

ја игтисади нәзәријә илә мугајисә едәрәк орада үчлү мүнәсибәтин мөвчудлуғуну идһна едәнләр вар. Мәсәлән, рабитә нәзәријәсинә көрә “өтүрүчү рабитә васитәси-гәбуледичи” вә ја игтисади нәзәријәжә көрә “истеһсал-пајлајычы-истеһлак” мүнәсибәтләри олдуғу кими бу системдә дә “мүәллиф-сәнәд-тәләбатчы” кими үчлү мүнәсибәти әсастандырмағ истәјирләр (2.-С.39).

Һагтында бәһс олуан системдә белә мүнәсибәтләрин мөвчудлуғу шүбһәсиздир. Белә ки, инсан нә вахтса материал үзәриндә өз билијини вә тәчрүбәсини мүнәфизә етмәк вә јаймағ мәгсәдилә гејд етмәк үсулуну көшф етмиш вә беләликлә дә онларын тәләбатлары арасында тарихи әләгә системи јарадылмышдыр. Бунун да функцијасы рабитә вә ја мадди истеһсал вә истеһлак системиндәки јайылма, өтүрмә функцијасына ујғун кәлир. Лакин баш верән чох мүнәсибәт бир процес нәтичәсиндә сәнәд үмуми информәсија дашыјычысы функцијасыны јеринә јетирән бир мәнбәјә чеврилмишдир вә бунунла да о, (әввәл әлјазма китабы шәклиндә) тамамилә јени мүнәсибәтләр системи јаратмышдыр. Һәмин системдә исә истеһсалчы илә тәләбатчы ејни дәрәчәдә сәнәдлә гаршы-гаршыја дурмалы олур, јә’ни информәсија јарадычысы да киминсә тәрәфиндән јарадылмыш информәсија еһтијачы олан тәләбатчы ролуну ојнамаға башлајыр. Белә бир вәзијәтин сәбәби онунла әләгәдардыр ки, јени биликләр, ганун, нәзәријә јаратмағ истәјән мүтләг һазыр биликлән хәбәрлар олмалы, мөвчуд сәнәдләрә (әдәбијјата) мүрачәт етмәлидир. Сәнәд формасынын јаранмасы вә инкишафы илә әләгәдар олан белә бир вәзијәт инсаны сәнәдләшдирилмиш информәсијанын тәләбатчысына чевирир вә сәнәд коммуниқасијалары системинин сүр’әтли инкишафына кәтириб чыхарыр. “М-С-Т” үчлү мүнәсибәти исә даһа мүкәммәл әсәса малик “С-Т” мүнәсибәтиндә хүсуси библиографик фәәлијәтин илкин әсасы кими көтүрүлүр.

Сәнәд-тәләбатчы мүнәсибәтинин әксликләр вәһдәти кими нәзәри шәрһи библиографијанын нәзәријәси үчүн чох бөјүк әһәмијјәт кәсб едән бир аңлајышын јаранмасына сәбәб олур. Бу да сәнәдләр вә информәсија тәләбатчылары арасында ујғунлуғ аңлајышыдыр. Ујғунлуғ аңлајышы “сәнәд-информәсија тәләбатчысы” мүнәсибәтләриндән кәнара чыхмамагла ән үмуми мә’надә сәнәдләрин әјры-әјры тәләбатчыларла, һәр һансы тәләбатчы групу, мүәјјән информәсија тәләбаты илә, мүталиә мәгсәди илә вә с. гаршы-гаршыја дурмасы вә бунлара ујғун кәлмәси илә әләгәдар шәраитин интәһасыз мүхтәлиф-лијини әһәтә едир. Нә гәдәр ки, ујғунлуғ вар, сәнәд-тәләбатчы мүнәсибәти дә галыр. Елә ки, ујғунлуғ һәјата кечир, јә’ни сәнәд тәләбатчыја чатыр вә онун тәрәфиндән истифадә олунур вә мәчнимсәнилир, онда араларындакы әләгә дә әксликләр вәһдәтиндән ејниләјә чеврилик вә јох олур.

Лакин сәнәд коммуниқасијалары системинин инкишафында өзү-

нү габарыг шәкилдә көстәрән бир чәһәт һәмин ујғунлуғларын һәјата кечирилмәсини хејли чәгинләшдирир. Бу да сәнәдләрлә онларын тәләбатчылары арасында баш верән зиддијәтләрлә мүхтәлиф формаларда баш верир. Бунлардан сәнәдин јеринин гејри-мүәјјәнлијиндән ирәли кәлән мөкән, мә’лум тәләбата ујғун кәлән бүтүн сәнәдләрин мүталиә едилмәсинин физики чәһәтдән мүмкүн олмамасыны көстәрән миғдар, сәнәдин јазылдығы дили билимәклә әләгәдар дил, мүәјјән мәсәләјә даир әсәрләр күтләсиндән јахшы сәнәдләрин сечилмәси зәрурәтилә бағлы кејфијәт, сәнәдин мәзмун мүрәккәблији, таныш олмајан терминләрин чохлуғу әсасында јаранан мәзмун зиддијәтләрини вә башгаларыны көстәрмәк олар. Зиддијәтләр дә ујғунлуғлар кими мүхтәлифдир вә бәшәријәтин интеллектуал сәвијәсинин тәрәптиси онлары мүрәккәбләшдирир вә дәринләшдирир. Сәнәд коммуниқасијалары системинин илк инкишафы дөврүндән сәнәдләр вә инсанлар арасында биләваситә мөвчуд олан әләгә чәрчивәсиндә һәмин зиддијәтләрин сәмәрәли шәкилдә арадан галдырылмасы вә ујғунлуғун һәјата кечирилмәси мүмкүн олмур. Она көрә дә “С-Т” мүнәсибәти һәмин систем дахилиндә баш верән зиддијәтләри арадан галдырмағ вә сәнәдләрлә онларын тәләбатчылары арасындакы ујғунлуғу һәјата кечирмәк мәгсәди күдән хүсуси васитәләрин олмасыны объектив зәрурәтә чевирир. Китабхана, китаб тичарәти, китаб нәшри мүәссисәләри, библиографија вә башгалары белә васитәчиләрдәндир вә онларын да вәзифәләри һагтында данышылан системин нормал ишләмәсини тә’мин етмәклән ибарәт олмушдур. Әсәс вәзифәләри сәнәдләрлә тәләбатчылар арасындакы бу ујғунлуғлары әмәли оларағ һәјата кечирмәклән ибарәт олан бу сосиал институтлар, о чүмләдән дә библиографија өз васитәчилик функцијаларыны өзләринә мәхсус сәчијәви васитәләрлә јеринә јетириләр.

“С-Т” системинин мүнәсибәти вәситәләриндән бири олан библиографија өз васитәчилик функцијасыны библиографик информәсија вәситәси илә јеринә јетирир вә мәһз библиографик информәсијанын маһијәти илә библиографијанын башлыча фәргли хүсусијәти ондан ибарәт һесаб едилир ки, о, тәләбатчыларә информәсија мәнбәји олан сәнәдләрин өзләрини дејил, онларын һагтында информәсијаны чатдырыр вә бу информәсијадан әјрылығда, сәнәдләрин өзләриндән асылы олмајарағ истифадә едилмәси мүмкүндүр (3. -С.161). Мүхтәлиф библиографик вәсаитләр фикримизи бир даһа тәсдиғ едир. Китабхана каталоглары, “Азәрбајчан китабы”, “Азәрбајчван дөври мәтбуаты” кими мүхтәлиф библиографик информәсија мәнбәләриндән мүстәсна оларағ әләгәдар сәнәдләр һагтында библиографик информәсија алмағ үчүн истифадә олунур.

Библиографијанын вәситәчилик функцијасынын һәјата кечирилмәсиндә әсәс олан библиографик информәсија сәнәдләрин ахтарышы вәситәси кими илк дәфә гәдим китабханаларда сәнәдләрин си-

јаһысы формасында мејдана кәлмишдир (1. -С.22,26,65). Елә буна көрә дә китабхана каталоглары библиографик информасиянын илк тарихи формасы һесап едилер ки, бунула да библиографик фәалијәт јаранмыш вә формалашмаға башламышдыр.

Бәс библиографик фәалијәтин маһијәти вә мәзмуну нәдән ибарәтдир? Бүтүн дејиләнләрә әсаһанарағ белә гәнаәтә кәлмәк олар ки, инсаньын сәнәдләри өзләриндән онларьын һағтында мә'лумат көтүрмәси, һәмин мә'луматы сәнәдлә тәләбатчы арасындакы ујғунлуғун һәјата кечирилмәси мәгсәдилә гејдә алмасы вә гајдаја салмасы һәр чүр библиографик фәалијәтин тарихи аә мәнтиги чыхыш нөгтәсидир. Бунула һәм дә библиографијанын үмуми нәзәријәсинин әсасы гојулмушдур.

Марағлы мәсәләрдән бири библиографик фәалијәтин мәһсулу олан библиографик информасиянын һансы формада јајылмасы вә истифадә олунамасы илә бағлыдыр. Она көрә ки, даньшығ, гејри-мүтәшәккил шәкилдә олан библиографик информасиядан истифадә етмәк мүмкүн дејил. Мәсәлән, мүрәккәбдән сәмәрәли истифадә үчүн гәләм формасы мөвчуддур. Библиографик информасиянын да мөвчудлуғу үчүн мүхтәлиф формалардан истифадә едилер. Бу формалар конкрет тарихи шәраитә ујғун јаранмыш вә кетдикчә аримышдыр.

Мүасир библиографијашунаһыда (рус мат.) бу формалар библиографик чатдырма (библиографик информасия үнсүрү), библиографик гејд (библиографик чатдырманьын сәнәдләшдирилмиш јазылы формасы), библиографик тәсвир (библиографик гејдин минимум вә ваһид үнсүрү), библиографик гејдин вачиб олмајан үнсүрләри вә библиографик информасиянын башлығча мөвчудлуғ вә онун чәмијәтдә ишләнмәси вәситәси олан библиографик вәсаит кими үмуми аһлајышларла сәчијәләндирилирләр.

Библиографик информасиянын даһили мүтәшәккиллији, јә'ни мәсәлән, библиографик вәсаитдә гејдләрин мүәјјән гајдаја көрә группашдырылмасы, библиографик тәсвирдә верилән әләмәтләрин дәғиг мүәјјәнләшдирилмәси хүсуси гејд олунамалыдыр. Доғрудур, библиографик информасия мәнбәләри, о чүмләдән сәнәдләрин библиографик тәсвир гајдасы әмәлә кәлир. Тарихи инкишаф просесиндә мүәјјән шәраитдән аһылы оларағ онлар формаларьыны дәјишир, мүрәккәбләшир, лакин бу гајдаларьын (стандартлашма) олмасы вә онлара чилди риәјәт едилмәси онун характерик хүсусијәтидир.

Дејиләнләрдән белә бир нәтичә чыхармағ лазымдыр ки, библиографик информасия сәнәдләр һағтында мүәјјән гајда үзрә мүтәшәккилләшдирилмиш информасиядыр вә мәгсәди сәнәдләр вә онларьын тәләбатчысы арасындакы ујғунлуғун һәјата кечирилмәсинә тә'сир етмәкдир. Бу чүр тә'риф библиографик информасиянын илкин сәчијәси үчүн кифәјәт едә биләр. Лакин көрүндүјү кими библиогра-

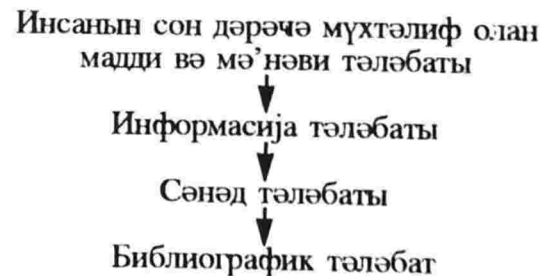
фик информасиянын маһијәти бурада үмуми формада (бүтөвлүкдә сәнәд коммуникациялары системи сәвијәсиндә) ачылыр. Функционал маһијәтин дәғигләшдирилмәси вә дифференсациясы библиографик информасия аһлајышынын конкретләшдирилмәсинин вачиб вә мүһүм аһыдыр.

Бу заман библиографик информасияја хас олан бир хүсусијәт үзәриндә дајанмағ лазымдыр. Бу да онун икимејллилији илә бағлыдыр. Библиографик информасиянын икимејллилији "сәнәд-информасия тәләбатчысы" мүнәсибәтинин икили әсасындан ирәли кәлир. Бу о демәкдир ки, библиографик информасия бир тәрәфдән библиографијалашдырманьын биләвәситә объекти олан сәнәдләрә әсаһаныр, диқәр тәрәфдән библиографик тә'сирин биләвәситә вә ја потенсиал объекти олан тәләбатчыларә јөнәлдилер (2.-С.43).

Икимејллилик чәһәти библиографијанын нәзәријәси үчүн чоһ бөјүк әһәмијәт кәсб едир.Әсас олан бүтүн библиографик аһлајышларда о, нәзәрә аһыныр вә онларьын мәзмунуна өз тә'сирини көстәрир. О, библиографијанын просесләрин вә һадисәләрин јени мөвгәдән нәзәрдән кечирилмәсинә вә гејмәтләндирилмәсинә имкан јадыр. Бу заман нәзәрдә тутулан одур ки, һәр һансы библиографик әсәр јалһыз әдәбијәт әһәтәлији баһымындан изаһ олуһурду, онун ичтимаи маһијәтинә тоһунуһурду. Гејд етмәк лазымдыр ки, библиографик информасиянын әсл маһијәти икилијин икинчи тәрәфи илә бағлыдыр вә јалһыз ичтимаи функция аһлајышлары илә ачыла биләр. Библиографик информасия сәнәдләрдән аһылыдыр вә бурада бир мәгсәд нәзәрдә тутулар, о да библиографик информасиянын ичтимаи маһијәтинин әмәли оларағ һәјата кечирилмәсидир (функцијаја көрә мәгсәдјөнүлүк).

Тәләбатчы библиографик информасия - сәнәд вә ја садәчә оларағ сәнәд тәләбатынын даһыјычысы (сәнәдләрдә олан информасия тәләбатынын) ролуну ојнајыр.

Тәләбатларьын баш вермә ардычыллығыны белә тәсәввүр етмәк олар:

Бу схем көстәрир ки, библиографик тәләбатлар мүстәғил дејил. Онлар сәнәд тәләбатларьыны әкс етдирир вә һәмин тәләбатларьын јеринә јетирилмәсинә хидмәт едир. Сәнәд тәләбаты сәнәд коммуника-

касијалары системинин, о чүмлөдөн библиографик фәалијјәтин инкишафы вә иштәмәси үчүн әсасдыр.

Сәнәд коммуникасијалары системи вә бу системдә библиографик фәалијјәт һагъында сөјләнилән мүлаһизәләрдә үч әсас анлајыш диггәти чәлб едир: “сәнәд тәләбаты”, “сәнәдләр вә онларын тәләбатчысы арасында ујғунлуғ” вә “библиографик информасијанын ичтимаи функцијалары”. Бунлар гаршылыгы әләгәјә малик анлајышлардыр. Лакин библиографик информасијанын маһијјәти үчүнчү анлајышда - библиографик информасијанын ичтимаи функцијаларында ифадә олунур. Биринчи ики анлајыш исә библиографик информасијадан кәнарда вә ондан асылы олмајарағ мөвчуддур вә әслиндә библиографик информасијанын иштиракы олмадан тә’мин олуна вә һәјата кечирилә биләрләр. Бунула бәрәбәр библиографик информасијанын функцијалары ујғунлуғлар, ујғунлуғлар да тәләбатлара әсасланьыр. Јә’ни тәләбат нечәдирсә, ујғунлуғ да о чүрдүр, ујғунлуғлар нечәдирсә, функцијалар да еләдир. Тәләбатларда олан мүһүм дәјишикликләр ујғунлуғ вә функцијаларда дәјишиклијә сәбәб олур. Она көрә дә библиографик информасијанын әсас ичтимаи функцијаларынын өјрәнилмәсинә тәләбатдан башламағ лазымдыр. Лакин тәләбатдан бирбаща функцијалара кечмәк олмаз. Бу заман әләгәләндиричи васитә олан ујғунлуғу нәзәрә алмағ вачибдир. Тәләбатлар сәнәд коммуникасијалары системинә ујғунлуғлар сәјәсиндә дахил олур, бу үсулла сәнәдләрлә тәләбатчылар арасында мүнасибәт башлајыр вә библиографик информасија да мүнасибәтләрин һәлиндә мүһүм рол ојнајыр.

МӘНБӘЛӘР

1. Коршунов О.П Библиографоведение. Общий курс: Учебник. -М.: Изд-во Книжная палата, 1990. - 232 с.
2. Коршунов О.П. Библиография: теория, методология, методика. -М.: Книга, 1986. - 287 с.
3. Коршунов О.П. Проблемы общей теории библиографии: монография. - М.: Книга, 1975. - 182 с.
4. Кәнчәви Н. Хәмсә: Једди кәзәл. -Б.: Јазычы, 1983. - 356 с.
5. Кәнчәви Н. Хәмсә: Искәндәрнамә. -Б.: Јазычы, 1982. - 690 с.

XVII-XVIII ƏSRЛƏRDƏ AZƏRBAJÇAN ƏDƏBI BIBLIОГРАФИК GAJNAГЛАРЫ BAГТЫНДА

*Əшрəф XƏLƏFОВ,
педагожи елмләр намизəди, досент*

Азәрбајчанда ше'р вә сәнəтин, əдəби мүнитин фəалијјəти нəтичəсиндə тэзкирəчиликлə јанашы бəјазчылыг да давам етдирилir. Доғрудур, тэзкирəлəрдən фəргли олараг, бəјазларда ше'рин мəзмуну, тəһлили һагтында мə'лумат верилмəсə дə, əдəби просесин јөнүмүнүн өјрəнилмəсини мүəјјөнлэшдирмəк бахымындан о, хусуси мараг доғурурду. Бəјазын гурулушуна кəлдикдə ораја мұхтəлиф ше'р формалары - мұхəммəс, гит'ə, рұбан вə с. дахил едилсə дə, əсасən гəзəллəрдən ибарəт иди. Бурада фарс шаирлəри илə јанашы Азәрбајчан шаирлəринин гəзəллəри дə верилирди - мənзум əсəрлəрдən, мəктублардан парчалар да варды. Бəјазлар да тэзкирəлər кими шаирлəрин ирсинин өјрəнилмəси, арашдырылмасы, ше'р марагларына чатдырылмасы, хəтталыг сənəтинин инкишаф етдирилмəси бахымындан да чох əһəмијјətли гajнаг һесаб олунурду. Архив сənəдлəринин (шəһадəтнамə вə мəктубларын сурəтинин) верилмəси, ше'р вə нəср һиссəлəринин тəгдим едилмəси, лəтифəлər, ашиг-мə'шуг вə мəктублашма нүмунəлəри буну сүбүт едир (мəсələn, Фүзулинин "Сəһһəт вə Мəрəз" əсəri верилмишдир). Бəдии əсəрлəрин тəгдим едилмəсинə үстүнлүк верилсə дə, шаирлəрин һəјат вə јарадычылыгы һагтында библиографик мə'луматын верилмəси ən'ənəsi бəјазларда да гисмən давам етдирилмишдир. Тэзкирəлəрин тамамилə библиографик гajнагларын вəзифəсини јеринə јетирмəјə јөнəддилмəси нəтичəсиндə онлар бəјаз вə чүнклəрдən кетдикчə фəрглəнир. Тэзкирəлəрин фарс дилиндə тəртиб едилмəси мејли үстүнлүк тəшкил едир. Бу дөрдə тэзкирəлər сaј е'тибарилə чох аз, өзү дə əсасən вəтəндən узаг гəриб əлкəлəрдə јаранырды. Белə тэзкирəчилəрдən Əлигулухан Валех Дағыстанлышы (1712-1756), Лүтфəли Бəј Азəri (1722-1770), Мирзə Əбү Талиб Ханы (1751-1806) гејд етмəк олар.

Əлигулухан Валех Дағыстанлынын əчдады Алхас Мирзə Шаһ

Сәфи дөврүндә Ирәванын бәйләрбәји олмушдур. Алхас Мирзәнин Фәтәли хан вә Мәһрәли хан адлы ики оғлу олмушдур. Мәһрәли ханын 4 оғлундан ән кичији Мәһәммәдәли хан иди ки, о да Валәһин атасыдыр. Мәһәммәдәли хан да вахтилә Ирәван бәйләрбәјиси олмушдур. О, 1715-чи илдә вәфат етмишдир.

Әлигулухан Валәһ 1712-чи илә Исфәһанда дүнјаја көз ачмышдыр. 1721/22-чи илдә Маһмуд Хан Әфган Гәндәһардан кәләрәк Исфәһаны мүһасирәјә алмыш вә 1722/23-чү илдә ону зәбт етмишдир. Валәһин вәзифәдә олан гоһумлары вә диқәр ә'јанлар тәһлүкәли вәзијјәтә дүшүрләр. Сәфәви Султан Һүсејн оғлу ТәһмасибИ Исфәһандан Азәрбајчана көндәрмишди. Өзү дә Гәзвиндә һаким иди.

“Зәнәнеји-Амирә” тәзкирәсинин мүәллифи Азад Һүсејн Белкирами илә Валәһ 1734-чү илдә Лаһурда көрүшмүшләр (1). Азад Һүсејн јазыр ки, бичарә Әлигулу хан севкилисинин һәсрәтиндән вә Надир шаһын зүлмүндән горхараг Һиндистана чыхыб кетмиш, орада “Ријазүш-шүәра” (“Шаирләр бағчасы”) адлы тәзкирәсини јазыб битирмишдир (2). О, 1756-чы илдә Шаһ Чаһанабад шәһәриндә вәфат етмишдир.

Валәһ бәдии јарадычылыглы мәшгул олмушдур. Онун 249 гәзәлдән ибарәт 308 сәһифәлик ше'рләр топлусу әлјазмасы һалында Әфғаныстанда шәхси китабханада сахланылыр. Кәләчәк нәсилләрә Азәрбајчан вә фарс дилләриндә 4 мин бейтлик “Диван” јадикар гојмушдур. Һәр ики дилдә көзәл рүбаиләр јазмышдыр. Онун “Диваны”нын олмасы факты бүтүн мә'лум каталогларда көстәрилмишдир. Лакин бу “Диван”ын нечәнчи илдә тамамланмасы һаггында һеч бир мә'лумат Азәрбајчан әдәби елминә бәлли олмаммышдыр. Шәрг факүлтәсини гуртармыш Низами Чәлил адлы бир нәфәр 1985-1988-чи илләрдә Әфғаныстанда оларкән Пәрвин Ханым Сина илә көрүшмүш вә онун Валәһ Дағыстанлы һаггында билдикләриндән бәһрәләнмишдир. Пәрвин Ханымын ахтарыш вә арашдырмалары нәтичәсиндә “Диван”ын 1744-чү илдә јазылмасы мә'лум олмушдур. Чох тәәссүфләр ки, китабхана саһибИ ағажИ Пәрвәнтанини ташыб бу надир нүсхәнин сурәтини чыхармаг Низами Чәлилә һеч чүр мүјәссәр олмаммышдыр.

Валәһин бәдии јарадычылыгындан мә'лум олур ки, о, бүтүн ше'рләри 35 јашына гәдәр тамамламышдыр. Бу исә онун түкәнмәз енержијә малик, јорулмаз бир шәхсијјәт олдуғуну көстәрир. Тәзкирәсинин сонунда Азәрбајчан вә фарс дилләриндә јахдыгы гәзәл вә рүбаиләр “Елм” гәзетиндә чап едилмишдир. Шаирин ше'р дили рәван, сәлис вә охунаглыдыр. Диванын Иран вә Пакистан нүсхәләринин микрофилмләрини әлдә етмәјә наил олмаг арашдырычылар үчүн хејирхаһ бир иш оларды.

О, бәдии јарадычылыглы мәшгул олса да шаирликдән чох тәз-

кирәчи-библиограф кими танынмышдыр. 44 иллик өмрүнүн 24 илини тәзкирәнин јаранмасына сәрф етмишдир. Тәзкирәнин киришиндә өзүнүн Сәфәвиләр сүләләсиндән олмасыны фәхрлә гејд едир. Тәзкирә 1744-чү илдә тамамланмышдыр. Тәзкирәнин сурәти 1748-чи илдә чыхарылмышдыр (6).

Азәрбајчан Елмләр Академијасы Әлјазмалар Институту тәрәфиндән “Ријазүш-шүәра” тәзкирәсинин Һиндистанда сахланмыш дөрд әлјазма нүсхәсинин микрофилми алынмышдыр. Микрофилмләрдән алынмыш фотосурәтләрлә танышылыгдан сонра тәзкирәдә 2537 шаир һаггында мә'лумат верилдијини дәгигләшдирдик. Тәзкирә Валәһин сәләфләри вә хәләфләринин јарадычылыгына һәср едилмишдир. Тәзкирә мүәллифләрин әлифба сырасы илә тәртиб олунмушдур. Әлифба рөвзәләрә бөлүнмүшдүр. Мәсәлән, рөвзеји-Әлиф. Бурада Әлифлә башлајан адлар верилир. Рөвзеји-Та, рөвзеји-За вә с. Тәзкирәдә әсасән Һиндистанда јашајан, фарс, түрк дилләриндә јазан, хүсусилә ора көчүб кедән шаирләр һаггында библиографик мә'лумат өз әксини тапыр. Ејни заманда Азәрбајчанда, Исфәһанда, Ширазда, Астарабатда, Сәмәргәнддә, Бухарада јашајан шаирләрдән дә бәһс олунур.

Әлигулухан Валәһин јарадычылыгы һаггында мүкәммәл мә'лумат алмаг мүмкүн дејилдир. О, узун мүддәт Азәрбајчан әдәбијјат-шүнасларынын дигәтиндән кәнарда галмышдыр. Валәһ Дағыстанлы һаггында бу күнәдәк ајрыча тәдгигат иши апарылмаммышдыр.

Көрүндүјү кими, Валәһ С.Б.Садигинин, Л.Б.Азәрин мүәсири олмушдур. Әкәр Л.Б.Азәр әсасән азәрбајчанлы шаир вә сәнәткарлары өн плана чәкирсә, јә'ни дијаршүнаслыг әдәби библиографик гајнағы верирсә, Әлигулу Хан Валәһ исә башга јерләрдә, хүсусилә Һиндистанда јашајыб-јарадан сәнәткарлар һаггында мә'лумат вермәји гаршысына мәгсәд гојмушдур. Тәзкирәдә 16 Азәрбајчан шаири һаггында мә'лумат верилир.

Икинчи тәзкирәчи Лүтфәли Бәј Азәр Бәјдилинин (1722 (1711) - 1780) атасы Ағахан да Бәјдили нәслиндәндир. Бу нәслин узун вә мараглы тарихи вар. Исфәһанлы мәшһур Имамүдүвлә Мәһәммәд Мөмүнханын оғлудур. Азәрин ана тәрәфи дә Бәјдилитәр нәслиндәндир. Әфғанлы Мир Вејсин оғлу Мир Мәһәммәд Гәличи Султан Һүсејни тахтдан салдыгдан (1712) сонра Азәрин аиләси Гума көчүр. О заман Азәр ики јашында олмушдур. Онун аиләси 14 ил Гумда јашамалы олмушдур. О, күбар аиләләринә мәхсус мәдрәсәдә тө'лим-тәрбијә көрмүшдүр.

Азәрбајчан халгынын зәнкин, мә'налы вә долғун халг әдәбијјаты Азәр үчүн илк билик мәнбәји олмуш, онун дүнјакөрүшүнүн вә бәдии јарадычылыгынын формалашмасына күчлү тө'сир көстәрмишдир. Шаир вә тәзкирәчи-библиограф өз гејдләриндә мұталиәни чох севдијини билдирмиш вә она лазым олан әлјазма әсәр-

ләрини тапыб мүгалнә едә билмәдијиндән шикајәтләнмишдир.

Надир шаһ һакимијјәт башына кәлдикдән сонра Азәрин аиләси Гумдан Ширази, ики ил сонра Исфәһана көчүр. Әввәлки имтијазлардан истифадә едирләр. Атасы Ағахан Ширван вә башга вилајәтләрин һакими олмушдур.

17 јашында икән Азәр әмиси илә бирликдә сәјаһәтә чыхыр. Ираг-Әрәби, Шамы кәзәрәк Мәккәјә јола дүшүр. Мәккәдән Хорасана гајыдан Азәр бир нечә ај бурада галыр. Һиндистан јүрүшүндән гајыдан Надир шаһ ордусу илә Исфәһана кәлир. Азәр бир мүддәт Надир шаһын сарајында јашамыш, онун мүстәһфиси (мүһафизәчиси) олмушдур. Азәр Әли Шаһ, Ибраһим Шаһ, Сүләјман Шаһ вә Исмајыл Шаһ заманында да мүһафизәчи вәзифәсиндә чалышмышды.

Азәр ашиганә ше’рләр јазмышдыр. 7 мин бейтлик диваны әлјазмасы һалындадыр. “Јусиф вә Зүләјха”, “Мәснәвијә-Азәр”, “Фәрағнамә” лирик поемаларыны, Сә’динин “Күлүстан” тәрзиндә “Кәнчинәтил-һәјат” дидактик әсәрини јазмышдыр. Мүасирләринин Азәр һагында чохла марағлы фикирләри вардыр. Өмрүнүн орталарында бир мүддәт Кашан вә Ширазда јашајыр. Азәр 1780-чи илдә 61 јашында Гумда вәфат етмишдир.

Азәр 1762-чи илдә мәшһур “Атәшкәдә” тәзкирәсини јазмышдыр. Тәзкирәдә 842 фарс-тачик вә Азәрбајчан шаиринин тәрчүмәји-һалы, онларын әсәрләриндән нүмунәләр верилмишдир. Азәр тәзкирәни он доғуз илә јазмыш вә бу мүддәтдә бир нечә дәфә Јахын Шәргә сәјаһәтә чыхмыш, бөјүк шәхсијјәтләрлә көрүшүб таныш олмуш, өзүндән әввәл јаранмыш тәзкирәләри вә шаирләрин диванларыны, фәлсәфәјә, тарихә даир китабларыны охујуб өјрәнмиш, она лазым олан мәнбәләри топламышдыр.

Тәзкирәдә јүзә јазын Азәрбајчан шаиринин ады чәкилир вә јалныз фарс дилиндә олан ше’рләри верилир. “Атәшкәдә”нин 4 нүсхәси Азәрбајчан ЕА-нын Әлјазмалар Институтунда сахланылыр. Биринчи нүсхә Х.Б.Натәванын оғлу Меһдигулу хана, о бири си исә М.Ф.Ахундова мәхсусдур. “Атәшкәдә”нин дөврүн мәшһур хәтталары тәрфиндән көчүрүлмүш әлјазма нүсхәләри дунјанын бир сыра музей вә китабханаларында сахланылыр.

Тәзкирәнин адынын “Атәшкәдә” гојулмасы гәдим азәрбајчанлыларын атәшпәрәстлији илә әлагәдардыр. Азәр шаирләрин одлу гәлбиндәки сирләри әсәрләриндә һифз етдијинә, горујуб сахладығына көрә белә адландырмашды. Бу од, одлар мөканы одлу көнүлләрин топландығы мүгәддәс јер, мөкан мә’насында ишләнмишдир.

Тәзкирәнин тәртиби һагында Л.Б.Азәр белә јазыр: “Тарих китабларына мүрачидәт едиб шаирләрин анадан олдуғу илләри вә мәнсуб олдуғлары јерләри тә’јин етдим. Һәр һансы бир өлкәнин вә шәһәрин шаирләри һагындакы мә’луматын һәммин шаир үчүн

ајрылмыш сәһифәдә гәләмә алдығым шаирләрин адларыны чәкәркән киминин әввәл вә киминин сонра јашамасыны, кимин гәләминин гүввәтли вә кимин зәиф олмасыны нәзәрдә тутмадым. Гәдимләри габаға салдым. Ораја дахил олан шаирләри әлифба сырасы илә вердим” (5).

Л.Б.Азәр тәзкирәнин фәсилләринин башлығыны тәбиәт һадисәләри илә бағлы “Мангал”, “Мәчмәрә” вә оддан, атәшдән төрәнән “Шө’лә”, “Гығылчым”, “Ишыг” вә с. сөзләрдән дүзәлтмишдир.

О, “Атәшкәдә”ни ики һиссәјә (мәчмәрәјә) бөлмүшдүр. Биринчи мәчмәрәдә (фәсилдә) гәдим шаирләр һагында мә’лумат верилмишдир. Бу фәсил “Шө’лә”, “Үч гығылчым” вә “Ишыг”а ајрылыр. “Шө’лә”дә әмир вә шаһзадә шаирләрин, “Үч гығылчым”да Иран, Туран вә Һиндистан шаирләринин, “Ишыг” һиссәсиндә исә мүхтәлиф дијарлара мәнсуб олан шаирләрин тәрчүмәји-һалындан вә әсәрләриндән библиографик мә’лумат верилир.

Икинчи мәчмәрәдә (һиссәдә) Л.Б.Азәр мүасирләри олан шаирләр һагында библиографик мә’лумат верир. Бурада әдибин өзү һагында да мә’лумат вардыр.

“Әхтәр”ин биринчи “Шәрарә”си Азәрбајчан шаирләринә һәср едилмишдир. Л.Б.Азәр бурада Азәрбајчанын бүтүн әразисиндә јашајан шаирләрин һәјат вә јарадычылығындан мә’лумат верир.

Мәчмәрәнин “Шө’лә” адландырылан һиссәсиндә бир нечә азәрбајчанлы әмир вә шаһзадә шаирләрдән данышылмышдыр ки, бу һиссәдә верилән шаирләри бизә мә’лум олмајан сәбәб үзүндән Л.Б.Азәр һеч бир вилајәтә, әразијә аид етмәмишдир. Чох күман ки, һәммин әмир вә шаһзадә шаирләр мүхтәлиф јерләрдән кәләрәк пайтахтда јашадығларындан Азәр онлары һеч бир јерә мәнсуб етмәк истәмәмишләр.

Мә’лумдур ки, әдибин јашадығы дөврдә Азәрбајчан Иран әразиси тәркибинә дахил олдуғундан, бурада Азәрбајчан Иран дөвләтинин әразиси кими тәғдим едилир.

Икинчи “Шәрарә” Хорасан шаирләринә, үчүнчү “Шәрарә” Тәбәристан (индики Мазандаран өлкәси), Чурчан вә с. өлкәләрин шаирләринә һәср едилмишдир. Бу һиссәдә Мә’судун Астарабаддан олмасы фикри ирәли сүрүлмүшдүр. Дөрдүнчү “Шәрарә” ики шүәја бөлүнүр. Биринчи шүә Ираг вә Әрәб, икинчи исә Ираг-Әчәм сәһәсинин шаирләрин әһатә едир. Насир Хосров, Әләви Исфәһан, Низами исә Гум шаирләри сырасына дахил едилмишдир. Бешинчи “Шәрарә” фарс вилајәтинин шаирләри һагындадыр. Бүтүн бунлардан сонра икинчи “Әхтәр” башланыр ки, бурада “Туранзәминә” дахил олан өлкәләрин шаирләри гејд олуноур. Бу әхтәр үч шәрарәјә бөлүнүр. Биринчидә Бәлх әразиси вә она табә олан сәһәләр, икинчидә Һиндистан (Деһли вә онун табелијиндә олан вилајәтләр) шаирләри, үчүнчүдә исә Кәшмир шаирләри верилмишдир.

Тәзкирәнин (“Фүруг”) “ишыг” адландырылан һиссәсиндә мұх-тәлиф дөврләрдә јашамыш Әзәмәт Сәмәргәнди, Ајинә Сәмәргән-ди, Иффәти, Лаләхатун, Мүтрибә, Мәһри Мәһсәти, Нурчәһан Бә-јимдән ибарәт гадын шаирләрдән мә’лумат верилир. Тәзкирә гу-рулуш чәһәтдән өзүндән әввәлки тәзкирәләрдән, о чүмлөдән С.Б.Садигинин “Мәчмәүл-Хәввас” тәзкирәсиндән фәргләндији кими мәзмунча да онлара бәнзәмир. Өз мүндрәичатына, тәртиби принципинә көрә тәзкирәчиликлә (библиографик гајнагла) әдә-бијатшүнаслыг арасында бир көрпү тәшкил едир. Бурада тәкчә шаирләр һаггында мә’лумат дејил, онлары јетишдирән ичтимаи мүнһит, анадан олдуглары вә јашадыглары шәһәрин чоғрафи мөвге-ји вә иглими барәдә, ејни заманда өз дөврүнүн тарихи, әдәбијјаты һаггында да әһәмијјәтли мұлаһизәләр, шәрһләр верилмишдир (4).

Азәр варислик мәсәләсинә, ән’әнәјә, јә’ни өзүндән әввәлки әрәб вә фарс тәзкирәчиләринә чидди јанашмыш, Мәһәммәд Офи-нин “Лүбәбил-Әлбәб” тәзкирәсинә иснад етмишдир. Лакин исти-фадә етдији мәнбәләрин адыны гејд едир, она библиографик ис-надлар тәтбиг едир, верилән библиографик мә’луматлара өз мұна-сибәтини дә ајдылашдырыр. Бу чәһәт тәзкирәнин елми гијмәти-ни даһа да артырыр. Мүәллиф өзүндән әввәлки тәзкирәчиләрдән фәргли оларәг Гәтран Тәбризинин мәһз Тәбризли олмасыны гејд едир. Бурадән көрүнүр ки, Л.Б. Азәр тәзкирәни тәртиб едәркән мәнбәләри көрмүш, она тәнгиди јанашмыш вә лазым кәлдикдә дүзәлиш етмишдир.

Тәзкирә јалныз шаирләр һаггында библиографик гајнаглардан ибарәт олмајыб ејни заманда онун мүәллифинин тәрчүмеји-һалы, елми-фәлсәфи көрүшләри, дөврүнүн чоғрафи вә мәдәни мүнһити һаггында мүәјјән мә’лумат верир. Әсәр Л.Б.Азәрин мүәсирләрини өјрәнмәк бахымындан мараг доғурур. “Атәшкәд”дән бир даһа мә’лум олур ки, азәрбајчанлылар һәлә гәдим заманлардан елм вә мәдәнијјәт аләминә көркәмли шәхсијјәтләр-шаир вә философлар вермиш, онларын әсәрләри Шәрг әдәбијјатынын инкишафында мүәјјән рол ојнамышдыр. Тәзкирә библиографик гајнаг кими Азәрбајчан әдәби, фәлсәфи вә ичтимаи фикир тарихини өјрәнмәк бахымындан да гијмәтлидир.

Чәсарәтлә демәк олар ки, һеч бир тәзкирә Шәрг халлары ара-сында белә кениш јайылмамышдыр. Әлјазма нүсхәләри сајсыз-һе-сабсыздыр. Тәкчә һәмин әлјазмалары һаггында бөјүк елми изаһлы каталог јаратмаг олар.

Әсәрин тарихилик чәһәтдән гијмәтли нүсхәси Бакыда Шәрг әлјазмалары бөлкәсиндә вә Иран Сипәһсалар мәсчидинин китаб ханасында сахланылыр. Тәзкирәнин автограф нүсхәси һәләли елм аләминә мә’лум олмадыгындан Сипәһсалардакы илк вә һәм дән ән гијмәтли нүсхә һесап едилир. Тәзкирә үч дәфә Һиндистанда

бир дәфә Инкилтәрәдә вә ики дәфә Иранда чап едилмишдир. Мәтниндәки мұкәммәллик, дәгиглик чәһәтдән әсәрин Бомбей ча-пы, Теһранда доктор Һәсән Садаг Насири тәрәфиндән ишләниб һазырланмыш тәнгиди мәтни дигтәтә лајигдир.

Тәзкирәнин өјрәнилмәси Азәрбајчан вә Иранда јени әдәбијја-тын тәшәкүл тарихинә аид бир сыра мәсәләләри әтрафлы ајдын-лашдырмаг үчүн чоғ лазымдыр. Мүәллиф XVII-XVIII әср Азәрбај-чан әдәбијјат тарихи вә онун көркәмли нгүмајәндәләри һаггында чоғ гијмәтли вә марағлы фактлар кәтирмиш, фикирләр ирәли сүрмүшдүр. Тарихи әлағәләрин, гаршылыгылы тә’сир вә әдәби әла-ғәләрин өјрәнилмәси бахымындан да тәзкирәнин Азәрбајчан ди-линдә тәнгиди мәтнинин чап едилмәси хүсусилә елм вә маариф, тәблиғат үчүн дә әһәмијјәт кәсб едир. Тәзкирә Азәрбајчан Елм-ләр Академијјасы Әлјазмалар Институтунун әмәкдашлары тәрә-финдән Азәрбајчан дилиндә чапа һазырдыр. Чохдандыр ки, нәшр олунмаг нөвбәсини көзләјир. Онун чап едилмәси хејрхәһ спон-сорлардан асылы галыбдыр.

Тәзкирә һаггында илк мә’луматы онун мүәсири Әбдүлваһаб Мусәви вермишдир. Л.Б.Азәрин әдәби-бәдиин вә тәзкирәчилик фәалијјәтинә (һәјат вә јарадычылығына) диссертасија да јазыл-мыш вә мұдафиә олунмушдүр (4).

XVII әсрдә тәзкирә Л.Б.Азәрин әсәриндә артыг биткинләшир, тәртиби методикасында јени форма вә мәзмун, елми үсуллар кәсб едир.

Әкәр XVII-XVIII әср тәзкирәләриндә шаирин әлјазма әсәрлә-ринин олдугуну билдирән диванын олмасы, һечми, тәзкирәләрин нүсхәләри, сајы вә һарада сахланмасы барәдә библиографик мә’лумат верилирсә, ше’рин һансы бәдиин формада, һансы вәзндә јазылдыгыны билдирән үнсүрләр библиографик тәсвирдә верилир-сә, китаб чапынын мејдана кәлмәси илә тәсвирдә әсәрин адындан сонра онун һарада вә нечәнчи илдә нәшр едилмәси, јахуд һансы дилә тәрчүмә едилдији кәстәрилир. Мәсәлән, Мир Әбүлләтиф ибн Сејидисне’мәтуллаһ Гәзан Шуштәри, “Тәһфәтүл-аләм”. Һеј-дәрабад, 1841, 1877.

Мирзә Әбү Талиб Хан, Талибин Авропа өлкәләринә сәјаһәти. 1804. Кәлкүттә.

Тәсвирдә бир сыра үнсүрләр көрүнмәјә башлајыр.

Үчүнчү тәзкирәчи Мирзә Әбү Талиб Хан Ә.В.Дағыстанлы Л.Б.Азәрдән ирәли кедә билмәмишдир. М.Ә Тәрбијәт тәзкирә-синдә јазыр ки, Мирзә Әбү Талиб Хан һичри-гәмәри илә XVIII әср сөз усталарындандыр. Атасы һачы Мәһәммәдбәјхан Тәбризи Надир Шаһ дөврүндә Исфәһандан Һиндистана кетмиш вә Мирзә Әбү Талиб Хан 1751-чи илдә Ләкнәһур шәһәриндә анадан олмуш вә орада боја-баша чатмышдыр. “Тәһфәтүл-аләм” (Һејдәрабадда

1841, 1877-чи илләрдә чап едилмишдир) мұәллифи Мир Әбдүллә-тиф ибн Әбү Талиб ибн Сејидне” мәтулла Гәзан Шуштәри Кәлкүт-тә онунла көрүшүб тәбинин зәнкинлијини вә сәрбәст јарадычы-лығыны тә’рифләмишдир. Бу мұәллиф Мирзә Әбү Талиб Хан һаг-ғында дејир: “Әбү Талиб Хан јарадычылығы вә әдәбијјатшүнаслы-ға бөјүк һәвәс бәсләјир вә тарихчиликдә мисли-бәрабәри јох иди. О, күчлү һафизә саһиби олараг Хагани, Әнвәри кими шаирләрин чәтин ше’рләрини әзбәр билир вә изаһ едирди” (8).

Мирзә Әбү Талиб Хан 1791-чи илдә “Хүләсәтүл-Әфкар” адлы бир тәзкирә тәртиб етмиш, орада нәзм, нәср, инша, рисалә, әруз, гафијә, мусиги, әхлаг, тарих, тибб вә саирә елм саһәләри һагтын-да библиографик мә’лумат вермишдир. О, 1800-чү илдән сонра сә-јаһәтә чыхмыш, ики ил Парис вә Лондонда јашајараг “Талибин Авропа өлкәләринә сәјаһәти” китабыны јазмыш вә бу китабы 1804-чү илдә битирмишдир. Бу китаб Кәлкүттәдә чап едилмиш, онун франсыз вә инкилис дилләринә тәрчүмәси дә вардыр (4). Мирзә Әбү Талиб Ханын ше’р диваны да олмушдур.

Әбү Талиб Ханын һәјаты, бәдии вә ичтимаи јарадычылығы тәд-гиг олунмамыш, тәзкирәси бу күн дә әлдә едилмәмишдир.

Әбү Талиб Хан Һиндистанын Мүршүдабад мәһәлләсиндә 1806-чы илдә вәфат етмишдир.

Бу әсрин тәзкирәләри фарс, түрк халqlары тарихинин мүнтә-хәбатыны вә тарихини јаратмаг саһәсиндә атылан илк бүнөврә дашлары, гајнаqlары олмуш, мәһз сонракы әсрләрдә јаранан тәз-кирәләр исә ајры-ајры халqlарын әдәбијјат тарихинин јаранмасы-на, онларын јарадычылығы илә мараqlананlara хидмәт етмишдир.

МӘНБӘЛӘР

1. Әлигулухан В.Д. Ријазүш-шүәра. Фотосурәт. ФС. 700-703. -750 с.
2. Белкирами Азәд Һүсејн. Хәзинеји-Амире! (Тәзкирә). -Коннур, 1900. -446 с.
3. Лүтфәли Бәј Азәр. Азәрбајчан Совет Енסיклопедијасы. VI ч-дә. Ч.6. -Б., 1982. -279 с.
4. Мәммәдова М. Лүтфәли Бәј Азәр Бәјдилинин һәјат вә јарадычылығы. Диссертасија (Азәрбајчан ЕА Әлјазмалар фонду. - Б., 1974. -156 с. (Диссерта-сија әсаслы китабханада саqlанылыр).
5. Мәммәдова М. Орта әрсләр тәзкирәси // Елм вә һәјат, 1974. -N 12. с. 24-25.
6. Низами Чәлил. Көркәмли тәзкирәчи // “Елм” гәзети. -1991. -13 апрел.
7. Рзагулухан Һидајәт. Мәчмәул-Фүсәһа. 2 ч-дә. Ч.2. -Тегһан, 1878. - 446 с.
8. Тәрбијәт М.Ә. Әбү Талиб Хан Тәбризи. Данишмәндани-Азәрбајчан. -Б., 1987. -с. 107-108.

КИЧИК МӘКТӘБҖАШЛЫ УШАГЛАРЫН МҮТАЛИӘ ХҮСУСИҖҖТЛӘРИ

*Саһиб РЗАЈЕВ,
филолокија елмләри намизәди, досент*

Ушаг вә мәктәб китабханаларынын охучу тәркибини тәһлил едәркән сосиоложи тәдигат бу нәтичәјә кәлир ки, кичик мәктәб-јашлы ушаглар сон дәрәчә өзүнәмәхсус охучу категоријасыны тәшкил едир. Мәктәб јашы дөврүнүн илк мәрһәләсиндә, јә’ни I синифдә охујанларын мүталиә вә тәдрис фәалијјәтиндә мараг до-гуран зиддијјәтләр мөвчуддур. Белә ки, I синиф шакирдләри мүталиә техникасына кифәјәт гәдәр јијәләнмәдикләри һалда әдәби әсәри баша дүшмәк вә ону дәрк етмәк чәһәтдән јахшы имкана маликдирләр. Бу дөврдә ушаг мәктәбәгәдәрки јашындакы динләји-чиликдән сәрбәст мүталиәчијә чеврилир. Кичик мәктәбјашлы ша-кирдләрин физики вә әгли инкишафы үчүн характерик олан мү-әјјән дөврү әһатә едиб, тәһсилләри үчүн нәзәрә алынмалы хүсу-сијјәтләрлә шәртләнир. Бу дөвр ушагларын охучу кими инкиша-фынын ән чәтин дөврү һесаб олунар. I синиф шакирдинин мүта-лиә просесиндә бүтүн зейни фәалијјәти мәтни мәнимсәмәкдә ор-таја чыхан чәтинликләри арадан галдырмаға јөнәлир. “Динләјичи-ликдән” охучуја чеврилмәк мәрһәләси мәктәблиләрин бир сыра мүсбәт охучулуг фәалијјәтинин сырадан чыхмасына сәбәб олур. Бу јашлы мәктәблиләр һалә оху техникасына вә вәрдишинә јијә-ләнмәдикләри үчүн мүталиә просесиндә баш верән чәтинликләр онларын китаба олан сәмими мүнасибәтләрини вә емоционал ре-аксијаларыны сөндүрүр.

Һәмчинин ушаглардакы бу чәһәт охунан мәтнин дүзкүн гавра-һылмасына вә дәрк едилмәсинә манечилик төрәдир. Она көрә дө бу јашлы мәктәблиләр һәр һансы мәтни бир дөфә охудугдан сон-ра онун һаггында ајдын тәсәввүр әлдә едә билмирләр. Лакин һә-мин мәтни башгасынын ифасында ешитдикдә, јә’ни динләјичи ро-лунда оларкән һәр шеји ајдын дәрк едирләр. Бурадан ајдын олур ки, мәтни чәтин дәрк етмәк һалы мүвәгтәти характер дашыјыр. Ушаглар дүзкүн, шүүрлу вә сүр’әтли оху вәрдишинә јијәләндикчә

бу һал тәдричән арадан галдырылачагдыр.

Мүталиәжә жени башлајан вә 6 јашлы ушагларла бир чох чәһәт-дән ејнилик тәшкил едән I синиф шакирдләри II-III синиф шакирдләриндән кифајәт гәдәр фәргләнирләр. Лакин әдәби әсәрә мүнәсибәтләриндәки үмуми хүсусијјәтләринә көрә 7 вә 8-9 јашлы ушаглар бир охучу кими мәктәбјашлы охучуларын ушаг охучулар типи кими изаһ олунур. Бу охучу типинин әсас характерик хүсусијјәтләри 8-9 јашлы ушагларын мүталиәсинин фонунда даһа ајдын нәзәрә чаршыр. Чүнки мәһз бу дөврдә артыг сәрбәст мүталиә етмәк техникасына мүәјјән дәрәчәдә јијәләнмиш олурлар.

Кичик јашлы мәктәблиләр адәтән бәдии китабларын охучуларыдыр. Белә ки, онларын охучулуг хүсусијјәти мәһз бәдии әсәрләрә мүнәсибәтдә вә бәдии әсәрләри өзләринә мәхсус шәкилдә дәрк етмәк чәһәтләриндә ајдынлашыр. Чүнки кичик јашлы мәктәблиләрин мүталиәжә, хүсуси илә бәдии әсәрә мүнәсибәтләриндә мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын хүсусијјәтләринә бир чох чәһәт-дән охшарлыг вардыр. Гејд етмәк лазымдыр ки, ушагларын мәктәбәгәдәр дөврү бәдии әсәрләрә мүнәсибәт сәһәсиндә узун бир јол кечир. Алты-једди јашлы ушаглар һадисәләри тәсәввүрләриндә чанландырараг, хошладыглары гәһрәманларын һалына ачыјыр, онларын мүвәффәгијјәтләринә руһән севинирләр. Ушаглардакы бу чүр ачымаг габелијјәти сәнәт әсәрләринин мүкәммәл дәрк едил-мәсинин әсас әләмәтләриндән һесап олунур. Мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын вә кичик јашлы мәктәблиләрин әдәби гәһрәманларын тәлејинә ачымасы, китабы дәрк етмәјин әсас стимулу һесап олунур. Бунунла ушагларда китабдакы һадисәләрә вә гәһрәманлара шәхси мүнәсибәтләр јараныр ки, бу хүсусијјәт јалныз китабдакы һадисәләри дејил, ејни заманда һадисәләрин мәзмунуну вә мәгсәдини, һәмчинин фәалијјәт просесиндә адамларын гаршылыгылы мүнәсибәтләрини дә дәрк етмәјә көмәк едир. Бунунла да һала ачымаг хүсусијјәти инсан һәрәкәтләринә мә'нәви гијмәт вермәкдә ушаға көмәк едир. 6-7 јашлы ушаглар дахилән емоционал чәһәт-дән образы јашајырлар. (1. - с. 135) Емоционал чәһәтдән бәдии әсәрләрдәки һадисәләрин тә'сириндән чыха билмирләр. Мәһз бу чәһәт онларын керчәклији кифајәт гәдәр дәрк етмәләри илә әләгәлардыр.

Једди јашындан башлајараг өјрәнмәк ушагларын әсас фәалијјәтинә чеврилир. 8-9 јашлы ушагларда-мәктәбин икинчи- үчүнчү синиф шакирдләриндә жени ичтимаи әләгәләр, инсанлара вә һадисәләрә жени мүнәсибәтләр баш верир, әдәби әсәрләрә мүнәсибәтләри дә дәјишир. Көркәмли психолог Н.С.Лејтсев бу јаш дөврүндән бәһс едәрәк көстәрир ки, бу "биликләр әлдә етмәјин илкин дөврүдүр". Бу јашда һәгигәти дәрк етмәк өзүнәмәхсус шәкилдә баш

верир. Јә'ни бу һал биликләр топламаг, өјрәнмәк, әтраф мүһитләки һадисәләри, фактлары јадда сахламаг шәклиндә өзүнү көстәрир. Бу јашлы мәктәблиләрин идракы сорғулары кениш олмагла бәрәбәр ејни заманда сәһидир вә дәјишкәндир, гејри-сабитдир. Кичик јашлы мәктәблиләр олдугча зәһинли, јенилији дәрк етмәјә һазыр вә жени газандыглары билик вә мә'луматлардан ләззәт алмаг вә јүксәк дәрәчәдә севинмәк хүсусијјәтләринә маликдирләр. Ејни заманда онлар газандыглары билик вә мә'луматлардан дујдуглары севинч һиссини башгалары илә бөлүшдүрмәјә маликдирләр. Ушаг хүсусијјәтинин әхлаги, әгли вә естетик чәһәтдән зәнкинләшмәси она мә'лум олан фактлара әсасән шәхси тәчрүбәсинин зәнкинләшмәси кими баш верир. Кичик јашлы ушаглары өјрәнмәк сәһәсиндәки социоложи тәдигатлар тәсдиг едир ки, 8-9 јашлы ушаглар ән чох онлара мә'лум олан фактлар вә һадисәләр һагтында конкрет биликләр әлдә етмәјә чальшырлар. Белә ки, ушаглар онлары әһәтә едән вә таньш әшјаларын, предметләрин, һејванлар вә битки әләминин јаранмасы вә гурулушу һагтында мә'лумат әлдә етмәјә хүсуси мараг көстәрирләр. Она көрә дә онлар "бу нәдир, бу кимдир, нијә беләдир" кими суалларла бөјүкләрә тез-тез мүрачиәт едирләр.

Кичик јашлы мәктәблиләр жени нә өјрәнирсә, нә билирсә, ону гәти гәбул едир вә она һәгигәт кими бахыр. Ејни заманда һәгигәти мәнимсәмәјин өзүнәмәхсуслуғу социал шәраитин инкишаф хүсусијјәтләри илә әләгәдардыр.

Мадди варлығы, керчәклији дәрк етмәјин бүгүн фәаллығы, әтраф мүһитлә ушағын әләгәси бөјүкләрин көмәји илә һәјата кечирлир.

Кичик јашлы мәктәблиләрдә һәр бир охучунун бәдии әдәбијјәти дәрк едәркән әсасландығы емоционаллыг, тәфәккүр вә тәхәјјүл кими психоложи кејфијјәтләр инкишаф едир.

Мәһһур психолог Б.М.Теплов гејд едир ки, ушагларын естетик идракы һәмишә емоционал вә сәмиими олур. Бәдии әсәрләрә мүнәсибәтдә сәмиимилији, үрәкдән нараһат олмаг һиссини итирмәклә инсан һәмин әсәрләрә олан естетик мүнәсибәтләрини дә итирмиш олур. (6. - с. 91).

Онлар сәдәләвһ реалистләрдир. Бу чәһәти тәрбијәчиләр дә горумальдырлар.

Јүксәк емоционаллыг мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын вә кичик јашлы мәктәблиләрин ушаг хүсусијјәтләрини һәр чәһәтдән көзалләшдирир. Бу јашлы ушагларда мөвчуд олан тәфәккүрүн емоционаллығы ејни заманда јаддашын емоционаллығыдыр. Бунунла бәрәбәр өзүнү дәркетмәнин вә һәгигәтә объектив мүнәсибәтин јаранмасындан ирәли кәлән жени һәјат шәраитинин тә'сир илә 8-9

јашты ушагларын емоционаллыгында инкишаф беш верир. Онларда бу емоционаллыгын тэзаһүрү даһа ајдын һисс олунур. Онлар емоционал һиссләрини кизләтмәји бачармыр, бу һагда һеч фикирләшмириләр дә. Белә ки, ушаглар күлмәли китабы охујаркән, күлмәли тамашаја вә филмә бахаркән бәркдән күлүр вә јахуд гәмли мәзмуна малик китаблары бә'зән ахыра гәдәр охумаг истәмир, тәкрар охумаг истәмириләр. Әксинә, хош әһвал-руһијјә доғуран китаблары тәкрар-тәкрар охумагдан ләззәт алырлар.

Кичик јашлы мәктәблиләрдә мәктәбәгәдәр јашлы ушаглара хас олан һәр шејә үстүн кәлән емоционаллыг азалмаға башлајыр. Артыг онлар өзләриндә јаранан емоционаллыгы дәрк етмәјә башлајырлар. Бу дәркетмәнин өзү чох вачиб хүсусијјәтләрдир. Мәһз бу чүр дәркетмә мәктәблиләрин әдәби әсәрә даһа дүзкүн вә дәррин мүнәсибәт бәсләмәсинә имкан верир.

Кичик јашлы мәктәблиләрин тәфәккүрү конкретлији вә образлылығы илә фәргләнир. Онлар һәр шеји образлы шәкилдә тәсәвүрләриндә чанландырмагла даһа јахшы дәрк едир вә јадда сахлајырлар. Мәһз бу чәһәтдән педагогикада, китабхана ишиндә әјанилик мүнүм принципләрдәндир.

Тәдрис просесиндә вә мүнәтәзәм мүнәлиә нәтичәсиндә ушагларда образлы тәфәккүрлә бәрабәр аңлајышларла дүшүнмәк габилитәти дә инкишаф едир. Онлар охудуғлары китабда конкрет вә фәсиләсиз фәалијјәтдә олан образлара мараг көстәрирләр. Онлары нә тәсвир, нә дә мүнәкимәләр дејил, јалныз һадисәләр, сәркүзәшгәләр марагландырыр. Рус педагогикасынын атасы сајылан К.Д.Ушински гејд едир ки, ушаг әсасән формалар, рәнкләр, сәсләр вә дүјгулар васитәсилә фикирләшир.

Көркәмли педагог Васили Александрович Сухомлински Ушинскинин һәмин фикрини өзүнүн "Үрәјими ушаглара верирәм" китабында елми әсасла бир гәдәр дә кениш изаһ едәрәк көстәрир ки, "ушаг фикирләшир - бу о демәкдир ки, онун бејин јарымкүрәләри габығынын нейронларынын мүнәјјән групу әтраф аләмин образларыны, шәкилләрини, сөзләрини, һадисәләрини гаврајыр. Сигналлар ән инчә синир хүчәјрәләри васитәсилә кедир. Нейронларынын синир енерјисинин белә һејрәтедиләчәк сүр'әтлә кечмәси мәһз бизим фикир аңландырдығымыз һадисәдир. Ушаг бејинини хүчәјрәләри о гәдәр зәрифдир, гаврајыш объектинә о гәдәр һәссас реаксија верир ки, гаврајыш вә дәркетмә объект јалныз көрүлә билән, ешидилә билән образ олдугда онлар нормал ишләјә биләр. Тәфәккүрүн маһијјәти фикрин сәмгини дәјишмәсидир. Бу дәјишмә јалныз о заман мүмкүндүр ки, ушагын гаршысында ја әјани, реал образ олсун, ја да о гәдәр парлаг јарадылмыш сөзлү образ олсун ки, ушаг һагтында данышыланы санки көрмүш, ешитмиш.

һисс етмиш олсун (нағылы она көрә чох севириләр) (5. -с. 226).

Кичик мәктәбјашлы шакирдләр үчүн аңлајышларла тәсәвүр етмәји бачармағы тәләб едән китаблары охумаг һәлә тездир. Бу јашлы ушагларын образлы тәфәккүрүндә мүнәһидә образлары даһа үстүндүр. Она көрә дә бу чүр образлары психолоји вә педагоји әдәбијјәтдә "әјани образлар" аңландырырлар. Мәһз бу хүсусијјәт кичик јашлы мәктәблиләрдә шәкилли китаблара хүсуси мараг доғурур вә онлар охудуғлары вә динләдикләри китаблара аид шәкилләр чәкмәјә һәвәс көстәрирләр.

Кичик јашлы мәктәблиләрин әгли фәалијјәтиндә хәјали образлар да бөјүк јер тугур. Онларда јаранан јахшы тәсәвүрлүрлә бәрабәр әтраф мүнәт һагтында дәгиг вә ајдын олмајан тәсәвүрләр дә өзүнү көстәрир. Бу чүр, ајдын олмајан тәсәвүрләр әсасында өзләриндән ујдурмаға, хәјали образлар јаратмаға мејл едирләр. Кичик охучуларынын фантастик әсәрләрә мараг көстәрмәләринин сәбәбләри дә бунула изаһ олунур. Тәдрис просесиндә онлар тәдричән әгли тәфәккүрә јијәләнирләр. Бунула да охудуғларыны тәһлил етмәјә вә үмумиләшдирмәјә гадир олурулар. Онларда тәсәвүр дә күчләнир. Бу тәсәвүр исә емоционал характер дашыјыр. Онларын үмумиләшдирмәси заһири әләмәтләр, һисси вә әјанилик чәһәтдән үстүнлүк тәшкил едир. Јени һадисәләрин изаһында маһијјәт ахтармыр, јалныз бу һадисәләрин конкрет нәтичәләри һагтында фикир јүрүдүрләр.

Кичик јашлы мәктәблиләрин һәјат тәчрүбәси мәһдуд олдуғу үчүн тәсәвүр даирәләри дә кениш дејилдир. Лакин емоционаллыг ушагын тәсәвүрүнә мүнүм тә'сир көстәрир вә онун тәсәвүрүнүн күчлү вә јахуд зәиф олмасыны мүнәјјәнләшдирир. Бир чәһәт дә вардыр ки, емоционаллыг, ушаг тәсәвүрүнүн чанлылығы бәдиин образы даһа дүзкүн дәрк етмәјә көмәк едир.

Икинчи-үчүнчү синиф шакирдләри әдәби әсәрләрә мүнәсибәтдә 6-7 јашлы ушаглара нисбәтән јени мөвгә тугурулар. Онлар артыг бәдиин әсәрләрдәки һадисәләрин вә образларын фөвгүндә дурмаг, һадисәләри вә гәһрәманлары әсәрин дахилиндә дејил, кәнардан мүнәһидә етмәк имканы әлдә едирләр. Она көрә дә бу јашлы ушаглар тәсвир олунан һадисәләрә даһа дәриндән гүјмәт вермәк имканына малик олурулар.

Кичик јашлы мәктәблиләрдә гејри-ихтијари дигтәт ихтијари дигтәтә үстүн кәлир. Онлар өз дигтәтләрини узун мүддәт бир фикрин, бир мәтнин үзәриндә чәмләјә билмириләр. Онларын бу хүсусијјәтләри дә тәдрис вә мүнәлиә просесиндә кет-келдә дәјишир, ихтијари дигтәт формалашыр, мөһкәмләнир.

Кичик јашлы мәктәблиләр охудуғлары китабларда һәрфи јадда сахламаға даһа чох мејл едирләр. Онлар охудуғлары китабларда

әсас фикри тута билмәдикләриндән вә сөз еһтијатлары мөһдуд олдугу үчүн китабын мәзмунуну китабда олдугу кими данышмаға чалышырлар. Нөһәјәт, тәдрис просесиндә вә ардычыл мұталиә нәтичәсиндә тәдричән бу чәһәтләр дә гәјдаја дүшүр. Хүсусилә IV вә V синифләрдән башлајараг белә һалларын әвәзинә ушаглар һәр бир һекајәни вә јахуд сүжетли ше'ри өз сөзләри илә нәгл етмәк имканы әлдә едирләр. (3. - с. 104).

Кичик јашлы мәктәблиләр охудугларына өз мұнасибәтләрини ифадә едә билмирләр. Охудугларына мұнасибәтләри јалныз заһири емоционал реаксияларында үзә чыхыр. Охудуглары китабчалардакы көзәллик, чиркинлик, комиклик, фәчиәвилик, күлмәли вә горхулу һаллар дигәтләрини чәлб едир вә онлары һәјәчанландырыр. Бу чүр чохсаһәли һәјәчанлара мұнасибәтләрини јалныз "хошума кәлир" сөзү илә ифадә едирләр. Башга охучу типиндән фәргли олараг кичик јашлы мәктәблиләрин "хошума кәлир" ифадәси охудуглары китаблара олан дәрин вә күчлү емоционал мұнасибәтләрини әкс етдирир.

Кичик јашлы мәктәблиләр һәр һансы бир әсәрин жанрындан вә јазычы манерасындан асылы олмајараг онда мүәјјән естетик кејфијјәтләр тапырлар. Бу кејфијјәтләр әсасән көзәллик, гәһрәманлыг, комиклик вә шән әһвал-руһијјәдән ибарәтдир. Бу чәһәтләрә мұнасибәт ушагларда даими характер дашыјыр вә бәдии әсәрә мұнасибәтләри бу кејфијјәтләрдән асылы олур.

Ушаг охучулары бәдии әсәрдә ән чох марагландыран вә һәјәчанландыран чәһәт бурада тез-тез дәјишән һәрәкәтләр, һадисәләр, бу һадисәләрдәки мөгсәд ајдынлығы вә һадисәләрин гејри-адилијидир.

Охучулары өјрәнмәк мәгсәдилә апарылан сосоиоложи тәдигатлар, хүсусилә "Кичик шөһәрләрин һәјатында китаб вә мұталиә" адлы сосоиоложи тәдигатын нәтичәси кәстәрир ки, ушаг охучуларын тез-тез дәјишән һадисәләрә күчлү мараг кәстәрмәсинин башлыча сәбәби онлара һәлә мә'лум олмајан емосиялардан тә'сирләнә билмәмәләридир. Онлар јалныз таныш вә мә'лум фактлардан, јаранан гејри-ади һадисәләрдән, көзәлликләрдән даһа чох поетик ләззәт алырлар. (2. - с. 82).

Даһа дәгиг десәк ушаглар таныш һадисәләр, фактлар ахынында гәрибәликләрә растлашанда вә гәрибә һадисәләр ичәрисиндә таныш фактлар кәрәндә хүсуси ләззәт алырлар. Китабханачылар вә башга тәрбијәчиләр мөһз ушагларын бу чәһәтләрини даим инкишаф етдирмәјә чалышмалыдырлар.

Әлбәттә, бу чәһәтләрин әсасы тәбиәтдә јараныр. Ушаг бу кејфијјәтләрә тәбиәтдә әлдә етдији танышлығы әсасында наил олур. Она көрә дә ушаглар тәбиәтин гејнунда чох олмалы, тәбиәт һади-

сәләринә вә предметләринә аид даһа чох охумалыдырлар. Константин Дмитријевич Ушински ушаг мұталиәсинин ики тәрәфиндән – мәнтиги вә естетик тәрәфләриндән данышаркән кәстәрирди ки, мәнтиги мұталиә үчүн ән чох тәбиәтә аид һекајәләр охулмалыдыр. Чүнки ән бөјүк мәнтиг тәбиәтдәдир.

Ушагын тәбиәтдән әлдә етдији мә'луматлар һәр һансы бир әсәри охујаркән ондан ләззәт алмагда вә маһијјәтини баша дүшмәкдә она көмәк едир.

Ушаг охучуларын охудуглары китаблара гејмәт вермәк ме'јарлары да өзүнәмәхсусдур. Онлар һәгигәти, хејирхаһлығы вә дүзлүјүн гәләбәсини тәсвир едән әсәрләрдән хүсуси ләззәт алар вә тә'сирләнәрләр. Онлар һәмишә әсәрин уғурлу сонлуғуну јүксәк гејмәтләндирирләр. "Шәнкүлүм" һекајәсиндә Кечинин гәләбәси, "Чыртдан" нағылында Чыртданын дивн алдадыб мөһв етмәси, Толстојун "Јанғын ити" һекајәсиндә итин ушағы вә куқласыны хилас етмәси онларда нә гәдәр руһ јүксәклији јарадыр. Лакин С.Ә. Ширванинин "Аслан вә ики өкүз" тәмсилиндә исә Ширин өкүзләри алдадыб парчаламасы онлары мә'јус едир. Чүнки фырылдагы гәләбә чалыр.

Ушаг охучуларын охудугларыны гејмәтләндирмәк ме'јарларындан бири дә "күлмәлидир" ифадәсидир. Әввәлдә дедијимиз кими онлар әсәрдәки күлмәли јерләрә олдугча үрәкдән күлүрләр. Һәм психологлар, һәм дә китабханашүнаслар гејд едирләр ки, күлүш ушагларын объектив варлығы, һадисәләрә формалашмыш естетик мұнасибәтләринин тәзаһүрүдүр. Ушагларын күлүшүндә охудугларына емоционал реаксиянын мүхтәлиф тәзаһүрүнү көрмәк олур. Биринчи чәһәти одур ки, ушаглар охудугларындан алынған хош тә'әссүратын тә'сириндән күлүр, иәнләнир, севинч әләмәти олараг додагларында тәбәссүм кәзир, күлүшүн икинчи чәһәти исә күлмәли һадисәләрә, комик вәзијјәтләрә мұнасибәтин тә'сирлә мејдана чыхыр. Ушаг охучуларын комик вәзијјәтләрә күлүшү хүсусилә фәргләнир вә үрәкдән күлүрләр. Ушаглар гәһрәманларын комик вәзијјәтләринә күләркән комик вәзијјәтин әсасән харичи әләмәтләринә истинад едирләр. (4. - с. 129).

Ејни заманда онлар гәһрәманын, образын әхлаги нөгсанлары илә әләгәдар дүшдүкләри комик вәзијјәтләрә вә заһири сималарына даһа баркдән чүлүрләр. Мәсәлән, "Чанаварла довшан маңаралары"на, "Шир вә довшан", "Таманкар ит"ә һәср едилмиш мултипликасија филминдә чанаварын дүшдүјү комик вәзијјәтә /довшанын шир палтарында тәсвириндән чанаварын горхмасы/ вә јахуд дивин хәлбирлә су кәтирмәк чәһди ушагларда јүксәк тәһтиди күлүш доғурур.

Бүтүн бунларла бәрабәр ушаг охучуларын күлүшүндә әсәрин

гәһрәманына бир меһрибанлыг, онун мүвәффәгијјәтләринә севинмәк, уғурсузлуғуна гәмләнмәк һисси кизләнир ки, бүтүн бу һиссләри ушаглар сөzlә ифадә едә билмирләр. Бунула белә булар естетик чәһәтдән олдуғча гијмәтли чәһәтләрдир.

Әсәрдәки һадисәләрдән бәдии ләззәт алмасы ушағын китабын идеја-бәдии мәзмунуну дәрк етмәси јолуну мүәјјәнләшдирир. Ки-чик јашлы охучулар бир гајда олараг гејри-ихтијари олараг китаб-дакы конкрет тәфсилатлары /деталлары/, мәтндәки бә’зи сүжетләри, гәһрәманын мүхтәлиф һәрәкәтләрини фәрдиләшдирирләр. Мәһз әсәрдәки тәфсилатлардан, епизодлардан вә һәрәкәтләрдән башланан мүһакимә әсәрин бүтөвлүкдә дәриндән мәнимсәнилмәсинә апарыр. Ушаглар гәһрәманы гијмәтләндирәркән ән чох онун һәрәкәтләринә вә давранышларына иснад едирләр. Бу заман ушаглар фәалијјәтин мәгсәдинә нисбәтән, фәалијјәтин, һәрәкәтин заһири тәзаһүрүнә даһа чох фикир верирләр. һадисәләр вә һәрәкәтләр арасындакы әлагәјә дигтәт јетирә билмирләр. Бу ишдә онлар бөјүкләрин көмәјинә еһтијач һисс едирләр.

МӘНБӘЛӘР

1. Гәдиrow Ә.Ә, Мәммәдов И.Н. Јаш психолокијасы. - Б.: Маариф, 1986, - с. 135.
2. Книга и чтение в жизни небольших городов. — М.: Книга, 1974, - с.82.
3. Мәммәдов Р. Әдәбијјат тә’лиминдә шакирдләрин бәдии тәфәккүрүнүн инкишаф јоллары.- Б.: Маариф, 1984- с. 104.
4. Руководство чтением детей в библиотеке. Учебник.- М.: Книга, 1976, - с. 129.
5. Сухомлински В.А. Үрәјими ушаглара верирәм. — Б.: Маариф, 1979 - с. 226.
6. Теллов В.Г. Дети читают — М.: Просвещение, 1988, - с. 91.

ИНФОРМАТИКАНЫН САҢӘВИ СТРУКТУРУ ВӘ КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ЕЛМЛӘРИ ИЛӘ ГАРШЫЛЫГЛЫ ӘЛАГӘЛӘРИНИН БӘ'ЗИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

(1-чи мәгалә)

*Әли РУСТӘМОВ,
педагожи елмләр намизәди, досент*

Инди “Информатика” адландырдыгымыз елмин 70-чи илләрин сонларына гәдәрки тарихи инкишаф хәтти бир сыра елми вә тәдрис әдәбијјатында өз әксини тапмышдыр¹. Бу әсәрләрдә верилән тарихи фактлары үмумиләшдирсәк вә мүасир вәзијјәти дә бураја әлавә етсәк информатиканын бир елм кими тарихи инкишафыны ашағыдакы кими дөврләшдирмәк олар:

1. XX әсрин 30-чу илләринин орталарындан 50-чи илләрин әввәлләринә гәдәрки дөвр - П.Отле вә А.Лафонтен тәрәфиндән “сәнәдшүнаслыг” консепсијасынын ишләнмәси вә онун тәркиб һиссәси кими “елми информасија” (елмә вә техникаја сәнәдлә хидмәт мәсәләләри) проблеминин гојулушу вә мүйәжән гәдәр изаһы.²

2. 50-60-чы илләр - “елми-техники информасија”, сонра “информасија елми”, даһа сонра “тәтбиғи сәнәдшүнаслыг” елми консепсијаларынын ишләнмәси; 60-чы илләрин орталарындан башлајараг “Информатика” ады алтында мүстәғил елм саһәсинин формалашмасы; Информатиканын китабханашүнаслыг, библиографија, ријазиијат, кибернетика вә һесаблама техникасынын нәзәри, методики вә тәчрүби арсеналы әсасында инкишафы; информасија органларынын јаранмасы вә фәалијјәти илә әлагәдар олараг елми

1. Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С. Основы информатики. - М. 1968. -756 с.; Научная коммуникация и информатика. -М., 1976. -322 с.

2. Отле П. Трактат о документации - М., 1934. -238 с. (ссылка по НТИ, 1989 N 11-с. 18)

вә тәчрүби нәтичәләр әсасында информатиканын даһа да зәнкинләшмәси; информатиканын китабханачылыг тәһсили системинә даһил едилмәси.

3. 70-80-чи илләр - "Информатика"нын ичтимаи, тәбиәтшүнаслыг, гуманитар вә техники елмләрлә даһа сых интегрәсијасы, нәзәри, методоложи вә тәчрүби бахымдан китабханашүнаслыға, библиографижашүнаслыға вә китабхана фәалијәтинә фәал әкс тәһсири; "Информатика"нын тәдрисә даһил едилмәси¹, информәсијанын систем тәһлили вә шәбәкә технолокијасынын ишләнмәси вә тәчрүбәдә тәтбиғи; информатика саһәсиндә бејнәлхалг елми гурумларын јаранмәси; "Информатика"нын фәлсәфи, психоложи вә игтисади проблемләринин арашдырылмәси.

4. 90-чы илләр "Информатика"нын дифференсәсијасы, глобал автоматлашдырылмыш информәсија шәбәкәләринин, информатикләшдирмәнин елми консепсијасынын ишләнмәси вә тәчрүби фәалијәтдә истифадәси, јени ријәзи-програм васитәләринин вә техники тәһминат системинин јарадылмәси вә тәтбиғи; "Информатика"нын игтисадијатын бир саһәсинә (секторуна) чеврилмәси.

Бүтүн дејилән тарихи дөврләрдә "Информатика"нын ән сых вә ән фәал интегрәсија олдуғу елмләр системиндә китабханашүнаслыг, библиографижашүнаслыг вә гисмән китабшүнаслыг мәркәзи јер тутмушдур. Она көрә ки, әввәлән, әксәр нөв информәсија дашыјычылары (кағыз сәнәдләр, микроформалар, электрон нәшрләр) китабханаларда тошланмышдыр, муһафизә вә истифадә олунур; икинчиси, китабханашүнаслыг вә библиографижашүнаслыг өз объекти (мәсәлән, сәнәд, китабхана, абонент)² етибарилә информәсија елмләри системинә дә даһилдир; үчүнчүсү, китабханаларын әсас функцијаларындан бири информәсија функцијасыдыр³; дөрдүнчүсү, информатиканын илк тарихи элементләри хејли дәрәчәдә китабханашүнаслыгын вә библиографижашүнаслыгын елми арсеналы вә китабхана-библиографиа фәалијәтинин әлагәдар тәчрүби нәтичәләриндән јаранмыш вә бу күнүмүзә гәдәр мүнтәзәм олараг зәнкинләшмишдир. Тәсадүфи дејил ки, дүнјада илк дәфә "Информатика" китабханачылыг тәһсили верән али мәктәпләрдә тәдрисә тәтбиғ едилмиш вә бу чәһәтдән интегрәсија механизми-

нин тәһсидә оптималлашдырылмәси кениш тәдғиг олунмушдур¹; китабханаларла информәсија мәркәзәләринин гаршылыгы әлагәләрини вә вәһдәтини тәһмин едән тәшкиләти формалар (ваһид сораг-информәсија фондлары системи, дөвләт елми-техники информәсија системи вә с.) һәлә 70-чи илләрдә јарадылмышдыр; сәнәјә мүүссисә вә идәрәләриндән бир гәдәр сонра бир сыра габагчыл МКС-ләрдә вә ири елми китабханаларда информәсија шәбәләри, һәтта информәсија мәркәзләри јарадылмышдыр; 60-чы илләрин орталарындан елми-техники вә хусуси китабханалар мүстәғил вәсилә кими һәм дә дөвләт елми-техники информәсија системинин мүһүм тәркиб һиссәсини тәшкил етмишдиләр. Бүтүн дејилән фактлар көстәрир ки, һәм елми, һәм тәчрүби, һәм дә тәдрис бахымындан китабханашүнаслыгла вә библиографижашүнаслыгла информатиканын гаршылыгы әлагәләри тарихән һәмишә мөвчуд олмуш вә кетдикчә дәринләшмишдир.

Лакин китабханашүнаслыгла вә библиографижашүнаслыгла информатиканын гаршылыгы әлагәләринин нәзәри-елми изаһы хусусилә 60-чы илләрдә гызғын муһаһисәләр јаратмышдыр². "Технократлыг" азарына тутулмуш бәһзи информатикләр "Китабсыз китабхана", "Китабханачы әмәјинин мүһәндис әмәји илә әвәз едилмәси", "Информатиканын заман кетдикчә китабханашүнаслыгы вә библиографижашүнаслыгы өз ичәрисиндә әритмәси", "Китабханашүнаслыгын кәләчәк бөјүк рәғиби" вә с. кими елми базасы олмајан шуарларла чыхыш етмәси, еләчә дә О.С.Чубарјан, А.С.Фонотов кими китабханашүнасларын "идеолокијалашдырма" хәстәлијинә тутулараг китабханаларын информәсија функцијаларына вә техники-техноложи силаһланмәсынын вачиблијинә мәнфи мунасибәти сонралар китабхана ишинә даһа чох зәрбә вурду. Јалныз 70-чи илләрин орталарында Сов. ИКП МК-нын китабхана

1. Гиляревский Р.С. Библиотекосведение и информатика. Тенденция в преподавании. -М., 1973. -183 с. Связь библиотечно-библиографических дисциплин с информатикой. Сб. науч. тр. -Л., 1979. -250 с.; Соколов А.В. Существующие концепции соотношения научной информатики и библиотечно-библиографических дисциплин // Социальные проблемы информатики. -Л. 1974. -с. 9-21; Селиверства Е.Г. Система знаний библиотечного специалиста, или чему учить библиотечкаря // Науч. и техн. б-ки СССР. -1987. -N2. -с 18-23.; Исачкова Л.И. Информационная подготовка библиотечкарей-библиографов высшей квалификации // Сов. библиотекосвед. -1991. -N1. - с. 36-41; вә с.

2. Мәсәлән: Михайлов А.И. Взаимосвязь научной информации с библиотечным делом и библиографией // Сов. библиогр. -1965. -N 2. -с. 6-12; Штерн К.Н. Взаимосвязь информационной и библиотечной деятельности в условиях автоматизации // Сов. библиотекосвед. - 1970. - N 2. -с. 59-65; Чубарьян О.С. Библиотека и информация // Сов. библиогр. -1964. N 4. -С7 3-12; Фонотов Г.П. О взаимодействии библиотечной, библиографической и научно-информационной деятельности // Сов. библиогр. - 1975. -N 1. с. 38-51.

1. Мәсәлән: Ершов И.Е. и др. Основы информатики и вычислительной техники: Учебн. для средних школ Ч.1. М., 1981. -182 с.; Ч.2. - М., 1981. 122 с.; Житомирский Г.С. Основы информатики и вычислительной техники: Учебник. -Свердловск, 1984. -128 с.; Кушниренко А.Г., Лебедев Г.В., Сворень Р.А. Основы информатики и вычислительной техники. -М., 1990. -312 с.

2. Столяров Ю.Н. Библиотека: структурно-функциональный подход. -М. 1981. - с. 58-188.

3. Бу барәдә бах: Тюлина И.И. Информационная функция библиотек // Библиотекосведение. -1993. -N 1. - с. 5-11.

ишинә даир мә'лум гәрары проблемә хејли ајдынлыг кәтирди. Һә-дә бу гәрардан тәғрибән бир нечә ил әввәл дејилән проблемин бизчә комплекс планда ән дүзкүн гојулушу вә һәлли истигамәтлә-ри көркәмли библиограф-алимләр Р.С.Гилјаревскинин, О.А.Куз-нетсовун, даһа сонралар гисмән О.П.Коршуновун монографик тәд-гигатларында¹ елми чәһәтдән әсасландырылмышдыр. Јухарыда де-јилән белә зиддијјәтли проблемләрә даир әсәрләрә 80-чи илләр-дән сонра раст кәлинмир. Бу фикрин дүзкүнлүјү рефератив журналын ("Информатика") сон 10-15 илдә олан мә'луматларын әсасында сүбут едилә биләр. Еһтимал ки, бу һадисәнин башлыча сәбәбләриндән бири дә дејилән елм саһәләриндә интегрәсија эле-ментләринин даһа да чоһалмасы, даһа габарыг формада көрүнмә-си, китабханашүнаслыгын вә библиографижашүнаслыгын вә тәчрү-би китабхана-библиографига фәалијјәтинин техники-технолоји јөнүмдә даһа интенсив вә ајдын көрүнән инкишаф истигамәтләри илә бағлыдыр. Мәсәлән, "Информатика" рефератив журналынның 1993-чү ил үзрә 12 нөмрәсиндә сырф китабханашүнаслыгла вә библиографижашүнаслыгла бағлы олан 523 адда сәнәдин рефераты верилмишди. Бу әсәрләрин 65-66 фаизи сырф техники-техноло-ји јөнүмдәдир вә әсәрләрин үмумијјәтлә 80-85 фаизи информа-тика илә интегрәсија элементләрини әкс етдирир. Бу барәдә бир гәдәр сонра данышылачагдыр.

Информатиканын нәинки китабханашүнаслыг вә библиогра-фижашүнаслыг, һәм дә бир сыра диқәр елмләрлә интегрәсијасы тарихән хејли әввәл, јә'ни тәғрибән 50-чи илләрдән башламыш вә сонракы дөврләрдә, дејилән ики елм саһәси гәдәр олмаса да, кетдикчә мүәјјән гәдәр интенсивләшдирилмиш вә дәринләшди-рилмишди. Хүсусилә 80-чи илләрин әввәлләриндән башлајараг бүтүн фәалијјәт саһәләриндә автоматлашдырылмыш информәси-ја технолокијасынын тәтбигинин кетдикчә сүр'әтләнмәси, ел-мин, тәдрисин вә истәһсалатын, о чүмләдән китабханаларын ин-форматизәсијасына даир елми консепсијаларын вә програмларын ишләнмәси автоном (локал), милли вә глобал информәсија шә-бәкәләринин јарадылмасы вә тәтбиги вә бир сыра диқәр комп-лекс проблемләрин һәлли илк нөвбәдә елми вә тәдрис јөнүмүн-дә информатиканын дифференсиәсијасына вә онун нәзәри әсәс-ларынын ишләнмәсинә имкан јаратмышдыр. Нәзәри әсәсләр фәлсәфи. ријәзи, кибернетик вә китабханашүнаслыг аспектиндә даһа долғун, һүғуги, игтисади вә психолоји баһымдан исә нис-бәтән зәиф ишләнмишди. Лакин чоһ марағлыдыр ки, һүғуг вә

1. Гилјаревский Р.С. Информатика и библиотековедение. -М., 1973. -232 с.; Кузнецов О.А. Автоматизация и библиотека. -М., 1974. -134с.; Коршунов О.П. Проблемы общей теории библиографии. -М., 1975. - 318 с.

игтисадијјат саһәләри илә информатиканын интегрәсијасына да-ир дәрсликләр диқәр саһәләрдән әввәл һазырланыб нәшр едил-мишди. Демәли, нәзәри елми арашдырмалар тәчрүби фәалијјәт-дән бир гәдәр керә галмышдыр. Әкс һалда тәбии ки, дәрсликләр дә јазылмазды.

Информатиканын дефференсиәсијасы хүсусилә 90-чы илләрдә ајдын көрүнмәкдәдир. Бу просес фонунда онун бир елм кими тә'рифи дигәти чәлб едир. 70-80-чи илләрдән бир гәдәр фәргли олараг мүәсир дөврүмүздә информатикаја бир елм кими белә тә'риф верилир:¹

"Информатика - информәсијанын гурулушуну вә үмуми хәссә-ләрини, һәмчинин тәбиәтдә вә инсан фәалијјәтинин мүхтәлиф саһәләриндә информәсијанын јығылмасы, мүһәфизәси, ахтары-шы, е'малы, чеврилмәси вә истифадәси мәсәләләрини өјрәнән фундамента тәбиәтшүнаслыг елмидир." Ејни тә'рифи диқәр бир дәрсликдә дә көрүрүк.² Әлағәдар терминолоји лүғәтләрдә исә информатикаја белә тә'риф верилир: "Информатика - информа-сијанын гурулушуну вә хәссәләрини, информәсија фәалијјәтинин тарихини, тәшкилини, метод вә васитәләрини өјрәнән елм са-һәсидир." Көрүндүјү кими, бурада информатика мүштәрәк ха-рактерли елм олдуғу үчүн һеч бир диқәр елмләр системинә (мәс: ичтимаи, һуманитар, тәбиәтшүнаслыг вә с.) аид едилмир, диқәр тәрәфдән информәсија фәалијјәти анчаг чәмијјәт, јә'ни социал мүһит баһымындан изаһ едилир. Бизчә, биринчи тә'риф инфор-матиканын бүтүн саһәләри, икинчи тә'риф исә анчаг социал ин-форматика саһәләри (мәс: һүғуги, техники, игтисади вә с. ин-форматика саһәләри) үчүн мәғбул сајыла биләр. Лакин, бизчә, икинчи тә'рифин әввәлиндә, јә'ни "информатика" аңлајышын-дан әввәл "социал" сөзү дә јазылмалыдыр. Бә'зи мүтәхәссислә-рин фикринчә, информәсија просесләри чәмијјәтдә баш вердији үчүн информатика ичтимаи елмләр системинә аид едилмәлидир. Лакин, тәбиәтдә дә баш верән информәсија просесләри даһа ке-ниш вә мүрәккәбдир.

Һәр ики дәрслијин 25-ә гәдәр мүәллифинин фикринә көрә ин-форматика она көрә фундамента елмләр системинә аид едилир ки, "информәсија" аңлајышы вә информәсијанын е'малы просес-ләри үмумелми характер дашыјыр вә информәсија моделләри ел-мин мүхтәлиф саһәләриндә (мәс: физика, кимја, биолокија вә с.) истифадә едилир.

Мүәллифләрин јекдил фикринә көрә информатика тарихән тә-

1. Экономическая информатика: Учебник / Под. ред. акад. В.В. Евдокимо-ва. -Санкт-Петербург, 1997. -с. 8.

2. Информатика. Общий курс. -С.П., 1997. -с. 12

биәтшүнаслыг елми кими јаранмыш вә инкишаф етмишдир*. О, һәм дә тәтбиги елмдир (фәнндир).

Тәтбиги елм кими онун тәркибинә дахилдир:

1) информасија васитәләринин вә е'малы системләринин рационал лажһәләшдирилмәси методлары вә гәјдалары;

2) елми вә тәчрүби мәсәләләрин һәллиндә һәмин васитә вә системләрдән истифадә технолокијасы;

3) һәмин васитә вә системләрлә инсанларын гаршылыгылы әләгә методлары.

Информатика һәм дә игтисадијат (халг тәсәррүфаты) саһәсидир¹ вә бу бахымдан ону үч нисби-мүстәгил саһәјә ајырырлар:

1) информасијанын е'малы (ишләнмәси) вә өтүрүлмәси техникасынын истеһсалы;

2) информасијанын инләнмәси (е'малы) технолокијасы вә дашыыгычылары;

3) ријазии-програм васитәләринин вә системләринин истеһсалы вә реаллашдырылмасы.

"Информатика. Обший курс" дәрслијиндә информасијанын нөв бөлкүсү ашағыдакы кими мүәјјәнләшдирилир: физики вә биоложи информасија; елми вә техники информасија; игтисади информасија; бәдии вә естетик информасија². Бунлар да өз нөвбәсиндә алтнөвләрә (јарымнөвләрә) бөлүнмүшдүр. Мәсәлән, игтисади информасија чәмијјәтдә игтисади мүнәсибәтләри характеризә едән информасија кими идарәетмә функцијаларына вә идарәетмә сәвијјәсинә көрә ашағыдакы алтнөвләрә бөлүнмүшдүр: план (директив), учот, норматив-сораг, һесабаг-статистик; кириш вә чыхыш информасијалары**. Мүәллифләрин фикринчә, информасијанын

* (Бу фикирлә аңчаг гисмән разылашмаг олар. Мә'лумдур ки, информатика тарихән "сәнәдшүнаслыг" елминин вә онун тәркиб һиссәси олан китабханашүнаслыгын бир елементи (елмә вә техникаја сәнәдлә хидмәт) кими јаранмышдыр. Көрүнүр, дәрслик мүәллифләри 40-50-чи илләрдә К.Шеннонун вә Н.Винерин, еләчә дә У.Р.Ешбинин ријазии, кибернетик, идарәетмә вә биоложи информасија нәзәријәләрини әсас көтүрәрәк бу һөкмү вермишләр. Лакин 90-чы илләрә гәдәр бизә мә'лум олан бүтүн елми, тәдрис вә сораг әдәбијјатында информатиканын бир елм кими тә'рифи социал информатика бахымындан верилмишдир (мәс: бах: Терминологический словарь по информатике. -М., 1975. -с. 159.) вә мүштәрәк елмләр системинә аид едилмишдир. Белә елмләри исә гәт'и шәкилдә мүәјјән ән'әнәви елмләр групуна аид етмәк чәтиндир.

1. Экономическая информатика: Учебник / Под. ред. акад. В.В. Евдокимова. -Санкт-Петербург, 1997. -с. 9.

2. Информатика. Обший курс (Под. ред. проф. А.С.Максимова. - С.П., 1997. -с.14.

** Бизчә, идарәетмә сәвијјәсинә көрә бөлкү бир гәләр мубаһисәләдир. Белә ки, идарәетмә сәвијјәси үмумијјәтлә, тәшкилати (социал, елми, истеһсагәт) вә саһәви (әрази, саһә вә јерли) әсәсләра көрә бөлүнүр.

нөв вә тип бөлкүсү әсасында информатиканын тәтбиги елм кими нисби-мүстәгил саһәләри формалашыр. Лакин бу елмләрин адлары, объектләри вә прдметләри дәрсликдә нәдәнсә верилмәмишдир. Бу фикри әсас көтүрәрәк тәтбиги елм кими информатиканын нисби-мүстәгил саһәләри (гисмән тәгриби шәкилдә) I-чи чәдвәлдә верилир*.

Чәдвәлдә верилмиш информатика саһәләринин әксәр һиссәсинин фактики оларәг нисби-мүстәгил елм вә техника саһәси кими мөвчуд олмасы әләгәдар мүтәхәсисләрдә шүбһә јаратмыр. Бунлардан "Китабханачылыг информатикасы" барәдә бир гәдәр сонра даһа әтрафлы данышылачагдыр. "Техники информатика"нын чәдвәлдә верилмиш тәдигат объектиндән ајдын ола биләр ки, дүнјада һесаблама вә тәшкилат техникасына даир јүзләрлә мүәссисәләр, елми-тәдигат вә конструктор гурумлары мөвчуддур, бу саһәдә минләрлә адда әсәрләр јазылмышдыр вә ЕНМ-ләр ады алтында хусуси елми-техники фәнн орта вә әләгәдар али мәктәбләрдә тәдрис едилир.

* Јухарыда көстәрилән саһәви (тәтбиги) информатика фәнләринин адлары вә предмети чохларына артыг мә'лумдур. Лакин чәдвәлдә биринчи көстәрилән саһәви елми фәннин ады һәләлик дәгиг мүәјјән едилмәмишдир. Буна көрә дә һәмин ад шәрти мә'на дашыјыр. Бурада ики вачиб мәсәләни гејд етмәк лазымдыр: 1) көстәрилән саһәви информатика фәнләри информасијанын нөв вә тип бөлкүсүнә, функционал тә'јинатына, информасија проселәринин спесифик характеринә вә тәдигат объектләринә көрә тәсниф едилдијиндән "Китабханачылыг информатикасы" үчүн дә бу бөлкү әләмәтләри чохран вардыр вә бунлар да мүтәхәсисләрә јахшы мә'лумдур; бу истигамәтдә минләрлә адда елми, методики вә тәдрис әдәбијјаты, чохла тәчрүби фәалијјәт объектләри (мәс.: автоматлашдырылмыш китабханалар, китабхана-библиографија системләри вә шәбәкәләри, электрон нәшр фондлары, техники хидмәт гурумлары вә с.) мөвчуддур; 2) информатика һәлә јарандыгы илк тарихи дөврләрдән өз социал тәдигат объектини, методларыны вә васитәләрини сәнәдшүнаслыг концепсијасы әсасында гурдуғундан китабханашүнаслыгын, библиографијашүнаслыгын әләгәдар елминәзәри, методики вә тәчрүби арсеналы әсасында формалашмыш вә диқәр елм вә техника саһәләриндән хејли әввәл һәмин елмләрлә интегрәсија олунмушдур. Дејиләнләри әсас көтүрәрәк "Китабханачылыг информатикасы"нын өз елми-тәчрүби базасына көрә диқәр саһәви информатика фәнләри сырасында әсас јер тулдуғуну гәти демәк мүмкүндүр. Лакин гејд едилдији кими, фәннин ады шәртидир, башга алтернатив адлар да тәклиф едилә биләр. (мәс.: елми сәнәд информатикасы. Бизчә, фәннин көстәрилән ады онун объектини, предметини вә мәзмунуну даһа дәгиг ифадә едир. Чүнки "Китабханачылыг информатикасы" сырф тәтбиги, техноложи елмдир вә сәнәд-информасија технолокијасы нәинки китабханаларда, һәм дә бир нечә саһәви информатика фәнләринин объектләриндә (мәс.: игтисади, һүтуги, геоложи информатика объектләри) ичра едилир. Буна көрә дә тәклиф едилән адда "китабханачылыг" сөзүнүн ишләнмәси бизчә мәгсәдәүјүндүр.

Чөдвөл 1

Информатиканын нисби-мүстэгийл саһэлэри	Тэдигат вэ тэтбиг объектлэри
Китабханачылыг информатикасы	Китабханалар, архивлэр, нэп-ријјатлар, информасија мэркэзлэри, бу саһэлэрдэ тэдрис гурумлары вэ с.
Техники информатика	Електрон вэ тэшкилат техникасы истехсал едэн мүэссисэлэр, тэдигат вэ конструктор идарэлэри, элагэдар тэдрис мүэссисэлэри вэ с.
Ријазии информатика	Програм мэхсуллары ишлэјэн мүэссисэлэр (фирмалар), тэдигат вэ һесаблама мэркэзлэри, орта мэхтэблэр, элагэдар али тэхсил мүэссисэлэри вэ с.
Игтисади информатика	План вэ малијјэ гурумлары, статистика идарэлэри, мүэссисэлэрин игтисади хидмэт бөлмэлэри, бу саһэдэ тэдрис мүэссисэлэри вэ с.
Биоинформатика	Биотехнолокија, кэнд тэсэррүфаты, е'мал, эчзачылыг вэ мелиорасија гурумлары, бу саһэдэ тэдигат вэ тэхсил мүэссисэлэри вэ с.
Кеоинформатика	Кеолокија, картографија, кеодезија мүэссисэлэри вэ идарэлэри, элагэдар али тэхсил гурумлары, гисмэн тикинти мэхсуллары мүэссисэлэри вэ с.
Һүгүг информатикасы	Дөвлөт ганунверичилик, идарэетмэ, һүгүг-мүһафизэ органлары, тэхлүкэсизлик хидмэти, социал мүдафиэ мэркэзлэри, бу саһэдэ тэдрис мүэссисэлэри вэ с.

“Ријазии информатика”нын нэзэри-елми эсаслары тарихэн 40-50-чи иллэрдэ К.Шеннон¹, даһа сонра А.Түринг, фэлсэфи эсаслары исэ Н.Винер² тэрэфиндэн ишлэнмиш, техники-техноложи истигамэтлэри минлэрлэ идарэ вэ фирмалар тэрэфиндэн инкишаф етдирилмишдир (мэс.: Microsoft, Entel, Norton кими бејнэлхалг характерли фирмалар маһијјэти е'тибарилэ ријазии информатика саһэсиндэ фэалијјэт кестэрир). Дүнјада онларла эмэлијјат системлэринин, јүзлэрлэ програмлашдырма диллэринин, јүз минлэрлэ тэтбиги програм мэхсулларынын вэ мүхтэлиф тип автоматлашдырылмыш идарэетмэ,техноложи вэ информасија системлэринин вачиб компоненти олан ријазии-програм тэ'минаты васитэлэринин олмасы бу елмин чоһдан мөвчудлугуну сүбүт едир. Харичи өлкэлэрин бизэ мэхлүм олан али мэхтэбэлэриндэ 80-чи иллэрин эввэллэриндэн, бизим республикада исэ 90-чы иллэрин сонларындан бэ'зи али мэхтэблэрдэ “Ријазии информатика” фэнни тэдрис едилир. Орта мэхтэблэрдэ хејли вахтдыр ки, тэдрис едилэн “Информатика” фэнни эсасэн ријазии информатика јөнүмүндэди вэ бурада анчаг гисмэн техники информатиканын элементлэри (ЕМ-лэр) вардыр.

Техники вэ ријазии информатиканын бэ'зи тэтбиги характерли элементлэри дикэр саһэви информатика фэнлэриндэ мүэјјөн гэдэр јер тугур. Јухарыда адлары чэкилен “Игтисади информатика” вэ “Һүгүг информатикасы” дэрсликлэриндэ верилэн бир нечэ фэсил дејилэн фикри тэсдиг едир. Лакин тэдрис бахымындан техники информатиканын эсас объекти техники али мэхтэблэр, ријазии информатиканын эсас тэдрис объекти исэ ријазиијат, тэтбиги ријазиијат тэхсили верэн тэдрис объектлэридир. Ријазии информатика үзрэ али мэхтэб дэрслији һэлэлик һазырланмамышдыр, бахмајараг ки, елми вэ тэчрүби-истехсалат бахымындан бу саһэдэ чоһ зэнкин информасија еһтијатлары топланмышдыр.

“Биоложи информатика” саһэсиндэ эһемиијјэтли тэдигатлары олан бир сыра алимлэрин јекдил фикринэ көрө бу елмин нэзэри эсаслары 50-чи иллэрдэ У.Р.Ешби тэрэфиндэн ишлэнмиш,³ сонралар јүзлэрлэ тэдигатчы тэрэфиндэн нэзэри вэ тэтбиги планда инкишаф етдирилмишдир.⁴ Бизэ мэхлүм олан бир сыра универси-

1. Шеннон К. Работы по математической теории информации. Пер. с англ. - М., 1963. -211 с.

2. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 2-е изд. -М., 1961. - 312 с.

1. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. -М., 1959. -212 с.; Биологические системы и информация // Вопр. философии, 1964. N3. -с.35-42.

2. Мэсэлэн: Амосов Н.М. Моделирование сложных биологических систем. -Киев, 1968. - 316.; Тринчер К.С. Информация и биология. Элементы биологической термодинамики. -М., 1971. - 281 с.; Быховский А.И. Живые организмы и антиэнтропийный эффект информации // Вопр. философии. -1965. -N 9. с. 36-42.; вэ с.

тетләрдә (мәс.: Москва вә Санкт-Петербург дәвләт университетләри) һазырда “Биоинформатика” кафедралары фәалијјәт кәстәрир. “Биоинформатика” дәрсликләри бизә мәлүм дејил, лакин, еһти-мал ки, бу саһәдә хүсуси кафедраларын мөвчудлуғу демәјә әсас ве-рир ки, дәрслик вә дәрс вәсаитләри һазырланыб нәшр едилмиш-дир.

Биринчи чәдвәлдә адлары верилмиш саһәви информатика фән-ләриндән һәләлик икисинин али мәктәб дәрслији бизә мәлүмдур. Бунлар “Игтисади информатика” вә “Һүгүг информатикасы” фән-ләрицир.

Биринчи кәстәрилән дәрсликдә “Игтисади информатика”ја бе-лә тәриф верилир: “Игтисади информатика - һесаблама вә тәш-килат техникасы әсасында игтисади информасијанын автоматлаш-дырылмыш е’малы (ишләнмәси) методларыны, васитәләрини вә технолокијасыны өјрәнән елмдир”.¹ Бизчә, бу тәриф бир гәдәр јарымчыг вә долашыгдыр. Белә ки, чүмләнни әввәлиндә верилән “һесаблама вә тәшкилат техникасы” елә информасијанын е’малы васитәләрицир. Мүәллифләр тәкрар олараг чүмләдә “васитәләри” сөзүнү ишләдирләр. “Васитәләри” дедикдә мүәллифләрин әләвә олараг нәләри нәзәрдә тутмасы мәлүм дејил. Дикәр тәрәфдән, јалныз “информасијанын е’малы” әсас кәтүрүлүр. Мәлүмдур ки, истәнилән автоматлашдырылмыш системдә “е’мал” јалныз бир просесцир. Бундан башга, јыҗма (топланма), тәһлил, мүһафизә, ах-тарыш вә верилиш (өтүрмә) просесләри вардыр. Тәбии ки, бунлар “е’мал” аҗлајышына дахил дејил.

Бизчә, “Һүгүг информатикасы” дәрслијиндә бу тәтбиги елмә верилән тәриф даһа дәгиг, долгун вә ајдыңдыр. “Һүгүг информа-тикасы” һүгүги информасијанын гурулушуну, автоматлашдырыл-мыш е’мал, тәһлил, мүһафизә, ахтарыш вә верилиш (өтүрмә) про-сесләрини, метод вә васитәләрини өјрәнән тәтбиги елмдир”.² Дәрсликдә һүгүги информасија белә тәсниф едилир: директив ин-формасијалар (гәрарлар, фәрманлар, ганунлар, актлар вә с.); тәһ-гигат характерли информасијалар (мәчәлләләр, прокурорлуг вә мәһкәмә тәһгигатлары, һөкмләр вә с.); рәсми гижмәтли қағызлар (вексел, ваучер, аудит вә с.); шәхсијјәти вә мүәјјән һүгүги фактла-ры тәсдиг едән информасијалар (паспорт, вәсигә, јаш қағызы, кә-бин вә бошанма шәһадәтнамәләри, нотариал мүгавиләләр вә с.); учот-статистик информасијалар (һүгүг позунтулары вә чинајәткар-лыг статистикасы, социал-һүгүги статистика вә с.); елми информа-сијалар (һүгүгшүнаслыға даир елми вә методики сәнәдләр, һеса-

1. Экономическая информатика. Учебник. - С. -П., 1997. -с. 9.

2. Москвичов А.С. Юридическая информатика: Учебник для вузов юридич. профиля. -М., 1995. -с. 12.

батлар, е’замийјәт материаллары вә с.).

Һәр ики саһәви елмә даир верилмиш гыса характеристикадан ајдын көрүнүр ки, дифференсасија просеси үчүн әсас амилләр әлагәдар саһәнин информасија базасынын нөв (тип) элементләри, тәдгигат объектләриндә ичра едилән информасија просесләри, бу-рада ишләнән информасијанын гурулушу вә функционал тә’јина-тыдыр. Бу әләмәтләри әсас кәтүрәрәк “Информатика” рефератив журналында мәзмун тәһлили апардыгда көрүрүк ки, бир нечә елм саһәләри илә информатиканын интеграсијасы кетдикчә даһа ин-тенсивләшир, тәдричән “кизли” формадан “ачыг” формаја кечир. Дилчилик вә инчәсәнәти буна мисал кәстәрмәк олар. Хүсусилә, 70-чи илләрдән башлајараг “Информатика” рефератив журналында “Машын тәрчүмәси”, “Тәтбиги дилчилик” кими ајрыча бөлмә-ләр верилир вә бурада јүзләрлә адда әдәбијјәтын библиографик вә рефератив мәлүматларына раст кәлирик¹. Бу интеграсија просес-ләринин тарихи көкү һәлә XX әсрин 50-чи илләриндә Ч.Морри-син ишарәләр һаггында нәзәријјәни ишләмәси вә бу әсасда дил-чилијин фәлсәфә илә интеграсијасындан јаранмыш “Семиоти-ка”нын дилчилик елми кими формалашмасындан сонра башла-мыш вә кетдикчә даһа да интенсивләшмиш вә кенишләнмишцир. Бу интеграсија просесләри нәтичәсиндә “Машын тәрчүмәси”, “Информасија ахтарыш дилләри” кими елми истигамәтләр, семан-тик, морфоложи вә синтактик тәһлил вә моделләшдирмә кими күчлү методлар јарадылмышдыр. Јухарыда дејилән тәтбиги инфор-матика саһәләриндә, хүсусилә “Китабханачылыг информатика-сы”нда, еләчә дә тәчрүби китабхана-информасија технолокија-сында кениш истифадә олуан информасија-ахтарыш дилләри, те-зауруслары, дескриптор системләри вә дикәр методлар вә вәсаит-ләр хејли дәрәчәдә дүнја тәтбиги дилчилик елминин нәзәри вә тәчрүби наилијјәтләринә әсасланыр². Буна көрә дә јахын илләр-дә бүтүн дејилән мәсәләләри комплекс вә систем шәклиндә әһа-тә едән “Дилчилик информатикасы”нын (ад тәгрибидир) тәтбиги информатика саһәси кими формалашаҗағыны демәк мүмкүндүр.

Саһәви информатика фәнләринин бир нечәсинин артыг форма-

1. Мәсәлә: Калугина О.С. Исследование по машинному переводу. -М., 1972. -320 с.; Слокум Д. Обзор разработок по машинному переводу и прикладной лингвистике: история, современное состояние и перспективы развития. Пер. с англ. -М., 1981. -406 с.; Боброва В.Я. Системы машинного перевода и прикладной лингвистики // Итоги науки и техники, сер. Информатика. Т. 14. -М., 1990. -с. 149-180; Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка. -М., 1983. -172 с.

2. Бу барәдә бах: Черный А.И. Теория и методы информационно-поисковых языков. -М., 1979. -211 с.; Шемакин Р.С. Принципы разработки информа-ционно-поисковых тезаурусов. -М., 1976. -282 с. вә с.

лашдыгы, бә'зиләренин исә формалашма әрәфәсиндә олдуғу јухарыда дејиләнләрден ајдын баша дүшүлө биләр. Онларын үмуми әсасларыны мүәјјәнләшдирән, гаршылыгы алағәләринин оптималлашдырылмасыны вә үмуми инкишаф ганунаујғунлуғларыны, тарихини, тәснифатыны вә с. проблемләрини әһатә едән нәзәри курсун јарадылмасына чәһд едилир. Бу бахымдан јухарыда иснад верилмиш "Информатика. Общий курс" дәрслији дејилән тәләбләрә бизчә чаваб вермир. Чүнки бурада анчаг игтисади информатика, база вә тәтбиги ријазии-програм тә'минаты мәсәләләринә, информатика техникасынын үмуми гурулуш вә функцијаларына, бир гәдәр дә информатиканын фәлсәфи мәсәләләринә дигтәт верилмишдир. Дәрслијин 22 фәслиндән 12-си "Игтисади информатика", 6 фәсли исә "Һүгүг информатикасы" дәрслији илә јахын мәзмун чаларларына вә тәсвир планына маликдир. Мүәллифләр һағлы олараг гејд едилрәр ки, информатика вә информатика просесләри тәбиәт, чәмијјәт вә тәфәккүрүн мүбадилә вә инкишаф ганунаујғунлуғлары илә бағлы олдуғундан елми бахымдан материја кими ән универсал категоријадыр вә онун нәзәријјәсини јаратмағ о гәдәр дә садә проблем дејил. Онларын фикринчә, бүтүн информатика саһәләри үчүн јарарлы вә универсал нәзәри әсаслар һәммин саһәләр там формалашдығдан, тәчрүби фактлар даһа чох топландығдан сонра мәрһәлә-мәрһәлә һазырланмалыдыр, јә'ни әввәлчә һәр бир "информатика" саһәсинин нәзәри вә методоложи әсаслары ишләнмәли, сонра онлар үмумиләшдириләрәк тәһлил едилмәли вә беләликлә, үмуми нәзәријјә формалашмалыдыр. Буна көрә дә мүәллифләр дәрсликдә ики елм бахымындан (игтисадијјәт вә һүгүг) нәзәри әсаслары ишләмәјә чәһд етмишләр.*

Јухарыда дејилән үмуми курсда информатиканын предмети әсасландырылыр вә доғру олараг көстәрилик ки, бу предмети тәбиәтдә, чәмијјәтдә вә техника системләрдә информатика просесләри тәшкил едилр. Информатика просесләри ашағыдакылар һесаб едилр:

- информатиканын јығылмасы (топланмасы);
- информатиканын е'малы (ишләнмәси) вә чеврилмәси;
- информатиканын мүһафизәси;
- информатиканын тәһлил;
- информатиканын ахтарышы;
- информатиканын верилмәси вә өтүрүлмәси.

Көрүндүјү кими, бу универсал категоријалар һәр бир тип информатика үчүн характерикдир, лакин конкрет һалда спесифик механизмә вә тәзаһүр формаларына маликдир.

Информатика просесләринин баш вермәси үчүн тәбиәт ки, мү-

* ријазии вә техника информатиканын үмуми нәзәри әсасларынын бә'зи мәсәләләри "Каныш Ю.М., Калибич Г.Н. Основы теоретической информатики. Киев, 1991 - 252 с." китабында верилмишдир.

әјјән мүһит олмалыдыр. Дәрслик мүәллифләри информатика мүһитини белә тәсниф едилрәр: тәбиәт мүһит (чансыз вә чанлы тәбиәт, о чүмләдән инсанлар), социал мүһит (мүхтәлиф фәалијјәт гурумлары), техника мүһит (машын вә гуруулары, үмумијјәтлә, техника системләр).

Дејилән мәсәләләри изаһ етдикдән сонра мүәллифләр ики саһәви информатика фәннинин тимсалында нәзәри мәсәләләри арашдырмаға чәһд едилрәр. Бу исә, дејилдији кими, үмуми нәзәријјә дејилдир, алағәдар саһәви информатика дәрсликләриндәки тәтбиги характерли мәсәләләрлә демәк олар ки, мәзмунча ејнилик тәшкил едилр. Беләликлә, демәк мүмкүндүр ки, нәзәри информатика һәләлик там шәкилдә јарадылмамышдыр.

Бизчә, үмуми курс мүәллифләри нәзәри информатика бахымындан анчаг ики мәсәләни арашдырмышлар. Бу мәсәләләр информатиканын тәдигат объектләри вә предметидир, јә'ни информатика просесләридир. Онларча дикәр нәзәри проблемләр нәдәнсә кәнарда галмышдыр. Бу да тәбиәдир, чүнки мүәллифләрин доғру олараг дејдији кими, саһәви информатика фәнләри һәләлик јеткин инкишаф дөврүнә чатмамышдыр, бу саһәдә тәчрүби фактлар аздыр вә саһәви информатика нәзәријјәләри һәләлик үч истигамәтдә (биоинформатика, ријазии информатика вә китабханачылығ информатикасы) мүәјјән гәдәр арашдырылмышдыр. Техника, игтисади, кеоложи вә һүгүг информатика саһәсиндә фундаментал нәзәри тәдигатлар бизә мә'лум дејил. Көрүнүр дәрслик мүәллифләри дә бу фикри әсас көтүрәрәк әсасән игтисади вә гисмән һүгүг информатикасы бахымындан нәзәри мәсәләләри арашдырмаға чалышмышлар.

Бизчә, информатиканын ән үмуми нәзәријјәсинин ишләнмәсинин илкин пилләси јухарыда дејилән үмуми курс мүәллифләринин арашдырдығы мәсәләләр (информатиканын предмети, тәдигат объектләри) вә информатиканын методлары олмалыдыр. Сонра информатика елмләринин тәснифаты проблемләринә бахылмалыдыр. Бу бахымдан бизчә информатика фәнләри объект вә предмет јахынлығына көрә ашағыдакы гурууларә бөлүнәрәк нәзәри планда арашдырылмалыдыр: тәбиәтшүнаслығ информатикасы елмләри (биоложи, кеоложи вә ријазии информатика), техника информатика, социал информатика елмләри (китабханачылығ, һүгүг, игтисади вә с. информатика).* Бу гуруулар дахилиндә нәзәри тәдигатлар

* 60-70-чи илләрдә информатика елмләри там формалашмадығундан елә тәсәввүр едилрди ки, чәмијјәтдә информатика просесләри јалныз бир елм тәрәфиндән өјрәнилмәлидир. Бу елми "социал информатика" адландырыр вә ону јекәнә "информатика" елми кими әсасландырмаға чәһд едилрди. Мәсәлән, бу барәдә бах: Архипова М.К., Баренбаум И.Е. и др. по пооду концепции социальной информатики // Сов. библиогр. - 1976. N 1 -с. 36-40; Афанасьев В.Г. Социальная информатика и управление обществом. -М., 1975. -408 с.

тарихи, фәлсәфи, психоложи, игтисади вә с. истигамәтләрдә апарылмалыдыр. Бу сәһәдә, дејилдији кими, мүәјјән елми арашдырмалар вардыр. Мәсәлән, јухарыда иснад верилмиш бир сыра әсәрләрдән көрүнүр ки, тәбиәтшүнаслыг информатикасы сәһәсиндә нәзәри тәдгигатчылар әсасән ријазийјат вә тәбиәт елмләринин тәбиәтшүнаслыг фәлсәфәси илә интегрәсијасы зәмининдә апарылмышдыр.

Сосиал информатика фәнләри ичәрисиндә тарихи вә нәзәри үмумиләшдирмәләр үчүн ән зәнкин елми база китабханачылыг информатикасы сәһәсиндәдир. Бурада үмумийјәтлә, гејд етмәк ләзымдыр ки, сосиал информатика елмләри ичәрисиндә нәзәри проблемләрин арашдырылмасында ән бөјүк ағырлыг китабханачылыг информатикасынын үзәринә дүшүр. Чүнки, информәсија дашыјычылары кими мүхтәлиф нөв сәнәдләр ичәрисиндә хүсуси чәкиси дәфәләрлә чох олан елми, техники, бәдии вә естетик (инчәсәнәт) сәнәдләринин бүтүн комплекси, онларла ичра едилән информәсија просесләри бүтүнлүкдә китабханачылыг информатикасынын вә онун сых интегрәсија олундуғу бир сыра елмләрин тәдгигат объектидир. Дикәр тәрәфдән, сәнәдин информәсија лашыјычысы кими истәһсалы (һазырланмасы), мүһәфизәси вә истифадәси јалныз техники-технологжи проблем дејил, һәм дә комплекс фәлсәфи, игтисади, сосиал, психоложи вә һәтта биоложи проблемдир. Әбәс дејил ки, китабханашүнаслыг сәһәсиндә ән бөјүк елми сымалардан бири Н.Рубакин әлагәдар мүтәхәссисләрә даһа јакшы мә'лум олан "библиопсихоложија" нәзәријәсинин јарадаркән биоложијанын әлагәдар елми нәтичәләринә дә әсәсләнди.

Хошбәхтликдән информәсија дашыјычылары кими сәнәд нәзәријәсинин комплекс планда јарадылмасы истигамәтиндә китабханачылыг информатикасы үчүн дикәр информатика сәһәләриндән дәфәләрлә чох вә зәнкин тарихи¹ вә нәзәри² тәдгигатлар вардыр. Бизчә, бу истигамәтдә олан бүтүн тарихи вә нәзәри тәдгигатлар китабханачылыг информатикасы тәрәфиндән өјрәнилмәли, үмумиләшдирилмәли вә бу әсасда бүтүн сосиал информатика сәһәлә-

1. Дејилән истигамәтдә чохлу сәјда китаб, мөгәлә вә диссертәсијалара иснад вермәк чәтиндир. Мүтәхәссисләрә јакшы мә'лумдур ки, бу сәһәдә республикамызын көркәмли алимләриндән З.Әлијевин, Б.Аллаһвердијевин, Ә.Мирәһмәдову вә башгаларынын, јакын вә узаг харичи өлкәләрин алимләриндән В.Немировскинин, А.Чернјакын, И.Сикорскинин, О.Коршуновун, Д.Сарәсевичин, Ч.Хенлинин вә дикәрләринин чох дөјәрли тәдгигатлары вә диссертәсијалары вардыр.

2. Мәсәлән: Теплов Д.Ю. Библиографическая (вторичная) информация по технической литературе В СССР: вопросы теории и методы. Автореф. дисс. /.../ доктора пед. наук. -М., 1971. -35 с.; Воробьев А.Н. Информационная теория документа. Автореф. дисс. /.../ доктора техн. наук. -М., 1983. - 32 с.; Шемакин Ю.И. Введение в документальной информатики. -М., 1987. -168 с.; вә с.

ри үчүн һәлледији рол ојнајан сәнәд нәзәријәси јарадылмалыдыр. Сәнәд нәзәријәси информәсија дашыјычылары кими бизчә јалныз кағыз формалы сәнәдләри дејил, микроформалары, электрон нәшрләри дә әһәтә етмәлидир.

Сосиал информатика сәһәләринин, о чүмләдән китабханачылыг информатикасынын нәзәри әсәсләрынын јарадылмасы истигамәтиндә фәлсәфи, психоложи вә гисмән дилчилик проблемләринә дә мүәјјән гәдәр бахылмышдыр. Бу мәсәләләри кениш изаһ етмәдән анчаг бизә мә'лум олан бә'зи әлагәдар әсәрләрин адларыны чәкмәклә кифәјәтләнирик¹.

Информатиканын истәр үмуми елми, истәрсә дә хүсуси (ајры-ајры информатика сәһәләри вә информатика елмләри групу) нәзәријәләринин ишләнмәсинин мүһүм чәһәтләриндән бири дә бу елмин үмумийјәтлә, елмләр системиндә тутдуғу јерин, дикәр елмләрлә интегрәсија механизминин мүәјјәнләшдирилмәсидир. "Китабханачылыг информатикасы" бахымындан бу проблемләрә 60-70-чи илләрдә мүәјјән гәдәр бахылмыш, лакин јекдил елми фикир һасил олмамышдыр. Бу барәдә јухарыда гысача бәһс едилди. Дејилән дөврдә елми мүбәһисәләрин олмасы вә бә'зи зиддијәтли фикирләр јаратмасы инди тарихи бахымдан тәбии һал кими көрүнүр. Чүнки һәмин дөврдә үмумийјәтлә, информатика кифәјәт гәдәр формалашмамышды, онун китабханашүнаслыг вә библиографижашүнаслыг илә гаршылыгы әлагәләри кениш, сых вә ачыг характер алмамышды вә тәбии ки, онун дифференсәсија просеси баш вермәмишди. Инди вәзијәт тамамилә дәјишмишдир. Хүсусилә елми вә тәдрис фәәлијәтиндә бир сыра сәһәви информатика фәнләринин ачыг шәкилдә формалашмасы дејилән фикри, тәсдиг едир. Бу фикир һәмчинин информатика сәһәсиндә мүәсир дүнја информәсија ахынынын статистик вә мәзмун параметрләринин тәһлили әсасында да сүбут едилә биләр. Мөгәләдә биз әсасән китабханачылыг информатикасы бахымындан бу проблеми арашдырмаға чальшачағыг. Лакин проблемин мүәјјән гәдәр изаһына кечмәздән әввәл информатиканын һәм үмуми, һәм дә хүсуси (сәһәви) нәзәријәсинин ишләнмәсинин бир сыра дикәр аспектләрини дә гысача шәкилдә гејд етмәлијик: техники системләрин ләјиһәләшдирилмәси вә ишләнмәси нәзәријәси, информәсија тәләбаты, информәсија ахтары-

1. Мәсәлән: Урсул А.Д. Информация. Методологические аспекты. М., 1971. -294 с.; /.../ Природа социальной информации (Философский очерк). -М., 1978. -311 с.; Черныш В.И. Информационные процессы в обществе. -М., 1978. -216 с.; Новиков А.И. Психологические проблемы информатики. -М., 1981. -286 с.; Урсул А.Д. Информация и мышление. -М., 1981. -213 с.; Черный А.И. Теория и методы информационно-поисковых языков. -М., 1979. -211 с.; Шемакин Р.С. Информационно-поисковые тезаурусы: вопросы теории и методики. -М., 1985. -182 с.

шы, информасија вә идарәетмә системләри нәзәријјәси вә с. Бүтүн бунлар хүсуси нәзәријјәләрдир, там вә гисмән ајры-ајры саһәви информатика елмләри вә онларын әлагәдар групплары даирәсиндә арашдырыла биләр вә фикримизчә, бу әсасда да үмумиләшдириләрәк үмумишләк информатика нәзәријјәси јарадыла биләр. Хүсуси (саһәви) нәзәријјәләр истигамәтиндә ајры-ајры элементләр формасында олан мәсәләләрә даир јүзләрлә адда тәдгигат әсәрләри вардыр вә онларын бә'зиләринә дә јухарыда иснад верилди.

Јухарыда дејилән тарихи фактлардан ајдын олур ки, информатиканын илкин формалашма дөврү ХХ әсрин 40-50-чи илләриндән башлајыр, сонракы илләрдә интенсив интеграсија просеси баш верир вә зәнкин информасија потенциалы јараныр. Тәҗрибән 80-чи илләрин орталарындан интеграсија просеси илә јанашы, башга бир просес - дифференсасија просеси башланыр. Информасија потенциалы тарихән даһа зәнкин олан бир сыра информатика истигамәтләри нисби-мүстәгил елмләрә чеврилир. Бу просеси 1-чи чәдвәлдән ајдын көрмәк олар. Лакин бир гәдәр габага кедәрәк демәлијик ки, информатиканын дијәр елмләрлә интеграсијасы вә буна ујғун олараг дифференсасија просеси тәбии ки, инди дә давам едир. Бир гәдәр сонра көрәчәјик ки, дифференсасија просеси бахымындан һәләлик илкин формалашма мәрһәләси кечирән информатика истигамәтләри дә вардыр. Еһтимал ки, јахын илләрдә онлар нисби-мүстәгил информатика саһәләри кими формалашачагдыр. Бу просес хүсусилә информатиканын фәлсәфә вә дилчиликлә бағлы олан саһәләриндә мүшаһидә едилир.

Үмумијјәтлә, мүәјјән тарихи һүдудда һәләлик потенциал (кизли) шәкилдә олан, лакин тәшкилати форма алмамыш һәр һансы елм саһәсинин мөвчудлуғуну, реаллығыны әсасландырмаг үчүн бир сыра ме'јарлардан истифадә едилир. Бунлардан үчүнү әсас ме'јар һесап етмәк олар: 1) мүәјјән саһәдә ајдын сезилән информасија еһтијатларынын топланмасы вә онларын фәал информасија ахынында иштиракы; 2) һәмин саһә үзрә елми-тәдгигат вә тәчрүби-истеһсалат гурумларынын олмасы; 3) һәмин саһәдә тәдрис гурумларынын вә васитәләрин мөвчудлуғу.

Дејилән сонунчу ики ме'јарын "Китабханачылыг информатикасы" саһәсиндә әсасландырылмасына еһтијач јохдур. Чүнки онлар һәр бир мүтәхәссисә мә'лумдур. Биринчи көстәрилән ме'јар бизчә ән әсас ме'јардыр. Чүнки елм маһијјәти е'тибарилә информасија просесидир. Лакин бурада әлагәдар елм саһәсинин потенциал олан, һәләлик сезилән информасија еһтијатларынын дахили мәзмун структуруну, информасија ахынынын интенсивлијини, истигамәтләрини, әлагәләрини вә дијәр параметрләрини дәгиг мүәјјәнләшдирмәк вә беләликлә, онун нисби мүстәгил елм саһәси кими мөвчудлуғуну сүбуг етмәк тәләб олунур.

АЗƏРБАЈЧАН СƏНАЈЕ КОМПЛЕКСИНИН КИТАБХАНА-ИНФОРМАСИЈА ЕЪТИЈАТЛАРЫ: МҮАСИР ВƏЗИЈЈƏТИ ВƏ ПЕРСПЕКТИВЛƏРИ

Зəһраб БАХШƏЛИЈЕВ
тарих елмлəri намизəди, досент

XX əsrin сонунчу ониллијиндэн јенидэн өз мүстəгиллијини бəрпа етмиш Азəрбајчан Республикасы чəмијјət һəјатынын бүтүн саһəлəрини əһатə едэн кəклү дəјишикликлэр просесинин ардычыл вə мэгсэдјөнлү давам етдирилмəsi үчүн кениш мигјаслы ишлэр апарыр.

Мүстəгил Азəрбајчан Республикасында чəмијјəтин демократиклэшдирилмəsi, игтсадијјатын сəрбəстлэшдирилмəsi, чохукладлы мүлкијјət формаларынын јарадылмасы үчүн онун һүгүти базасы олан 50-дэн чох ганунлар гəбул едилмиш вə онлара дəјишикликлэр едилмишдир (1).

Лакин базар игтсадијјатына кечидлə əлагəдар гəбул едилмиш ганунларын там күчү илə фəалијјət кəстəрмəдији бир шəраитдə республика игтсадијјаты илдэн-илə даһа дəрин бəһран вəзијјəтинə дүшүр.

Азəрбајчан игтсадијјатынын əсасыны тəшкил едэн нефтчы-харма сəнајесиндə орта һесабла һэр ил истеһсалын һəчми бир милјон тон ашағы дүшмүшдүр. 1993-чү илин орталарында 11 милјон тон нефт чыхарылырдыса (2), 1995-чи илдə онун һəчми 8-9 милјон тона (3), 1997-чи илдə 6-7 милјон тона (4) дүшмүшдүр.

Республика игтсадијјатынын əсасыны тəшкил едэн сəнаје комплексиндə истеһсалын белə сүр'əтлə ашағы дүшмəsi өз нөвбəсиндə бир сыра əлагəдар сəнаје саһəлəринин, хусусилə нефт-кимја, нефт е'малы мүəссисələринин вə башгаларынын нормал фəалијјəти үчүн илдə 15 милјон тон нефт чыхарылымалдыр.

Мə'лумдур ки, харичи вə республика игтсадчыларынын, експертлəринин јекдил фикринə кəрə, Азəрбајчан Республикасынын игтсади мүстəгиллијини там тəмин едэн бүтүн хаммал еһтијатлары вардыр, анчаг ону мүасир технолокија вə игтсади ганунлар-

ла идарә етмәк лазымдыр.

Лакин бу чүр игтисади потенциалын олмасына бахмајараг 1997-чи илә гәдәр республикада базар игтисадијјатына кечидлә вә ди-кәр объектив чәтинликләрлә әлагәдар олараг өлкә игтисадијјаты илдән-илә даһа да бөһран вәзијјәтинә дүшмүшдүр вә бу просес бир сыра апарычы сәнајә сәһәләриндә давам етмәкләдир.

Республика игтисадијјатында јаранмыш бөһран вәзијјәтинин башлыча сәбәби мүтәхәссисләрин гејд етдији кими, инзибати ко-манда игтисадијјатындан јени игтисади системә - базар мүнасибәт-ләринә әсасланан игтисади идарәетмә системинә кечилмәсинә башланмасыдыр. Базар игтисади механизминин јарадылмасы вә формалашмасы узун мүддәтли, агрылы просесдир вә елми-фәлсә-фи мәнтигә әсасланан радикал игтисади ислаһатларын һәјата ке-чирилмәсини зәрури едир.

Өзәлләшдирмә база игтисадијјатына кечидлә әлагәдар һәјата кечирилән игтисади ислаһатларын әсас тәркиб һиссәси вә игтиса-ди системин трансформасијасынын мүһүм васитәсидир. Базар иг-тисадијјатынын тәләбләриндән ирәли кәлән ганунаујјун, объектив тарихи зәрурәт сајылан өзәлләшдирмә дәвләт мүлкијјәти үзәрин-дә мүлкијјәтчинин дәјишмәси, мүәссисәләрин вә онларын әмлак-ларынын вәтәндашлара сатылмасы, јахуд мүәјјән шәртләрлә ве-рилмәси демәкдир.

Азәрбајчан игтисадијјатынын әсасыны тәшкил едән ири сәнајә комплексләриндә мүәссисәләрин өзәлләшдирилмәси ишинә баш-ланмасы да, онун истәһсал фондларынын нормадан 2-3 дәфәдән чох истисмары вә кечмиш иттифагдахили әлагәләрин гырылмасы, хаммал еһтијатларынын чатышмазлыгы вә мүасир, габагчыл елми-техники наилијјәтләрдән зәиф истифадә олунамасы вә с. амилләр тәкчә сәнајә сәһәләриндә истәһсалын минимума дүшмәси просе-синә дејил, ејни заманда узун илләр бу сәнајә сәһәләриндә фор-малашмыш инфраструктурларын да зәифләмәсинә вә тәдричән дағылмасына сәбәб олур.

Совет һакимијјәти илләриндә игтисади чәһәтдән инкишаф ет-миш бир чох өлкәләрдә олдугу кими сәнајә сәһәләринин кениш истәһсалат вә социал-мәишәт инфраструктуру да формалашырды ки, бу да нәтичә е'тибары илә онун ири сәнајә комплекси кими мүстәгил вә кениш фәалијјәтини тә'мин едирди.

Һәр бир сәнајә сәһәсинин вә ја комплексинин малик олдугу ин-фраструктура елми-техники тәрәптинин әсас катализатору вә сә-најә сәһәсиндә чалышан фәһлә вә мүһәндис-техник ишчиләрә ин-формасија тә'минатыны јарадан китабхана-информасија еһтијат-лары формалашмышдыр. Елми әдәбијјатда "китабхана еһтијатла-ры" дедикдә китабхана системинин китабхана-библиографик ин-формасијаја олан мүасир вә кәләчәк тәлабаты тә'мин етмәк габи-

лијјәтини характеризә едән комплекс параметрләр баша дүшүлүр.

Республиканын мүхтәлиф сәнајә сәһәләриндә формалашмыш китабхана-информасија еһтијатлары өзләринин бүтүн кејфијјәтлә-ринә көрә лазыми тәләбләрә әсасән чаваб верир. Лакин сон бир нечә илдә (әсасән 1990-чы илдән сонра) республиканын бүтүн ки-табхана ишиндә олдугу кими сәнајә сәһәләринә мәхсус хусуси тип китабханаларын ишиндә дә чидди дурғунлуг вә бир чох һалларда кериләмә мүшаһидә олуноур. Бу хошақәлмәз просес илк нөвбәдә өлкәдә кедән игтисади ислаһатларла бағлыдыр.

Мә'лумдур ки, Азәрбајчан Республикасынын игтисадијјатында әсас јер тутан бүтүн ири сәнајә сәһәләри өзләринин малик олдуг-лары инфраструктурлары илә бирликдә ири сәнајә комплексләри-дир. Бурада идарә вә мүәссисә елми-техники китабхана шәбәкә-ләри сәнајә сәһәсинин ажрылмаз һиссәси кими инкишаф едиб формалашмышдыр вә сәнајә сәһәсинин техники тәрәптисиндә, дунја стандартлары сәвијјәли мәһсул истәһсалында вә с. мүһүм рол ојнајырлар.

Азәрбајчанда мөвчуд олан әсас ири сәнајә сәһәләри вә ја комп-лексләри (нефтчыхарма вә нефт е'малы сәнајесиндән башга) әса-сән совет һакимијјәти илләриндә, јә'ни мүһарибәјә гәдәр вә ондан сонракы дөврләрдә - 80-чи илләрә гәдәр инкишаф едиб формалаш-мышдыр. Ашағыда адлары гејд едилән бу сәнајә сәһәләринин ел-ми-техники китабханалары республикада формалашмыш технику китабхана шәбәкәләринин-системинин әсасыны тәшкил едирләр.

1986-чы ил мә'луматына көрә республикада үмуми фонду 34,7 милјон нүсхә олан 832 елми-техники вә хусуси китабхана фәалиј-јәт көстәрмишдир (6). Бу көстәричи сонракы илләрдә чидди дә-јишиклијә мә'руз галмамышдыр. Статистик мә'луматларда елми-техники китабханаларын ажрыча олараг мигдары вә онларын фонд-лары һагтында дәгиг мә'луматлар верилмир. Лакин тәдгигатчылар вә техники китабханалара методик рәһбәрлији һәјата кечирән Республика Елми Техники Китабханасынын мә'луматлы мүтәхәс-сисләри республикада үмумән 200-250-јә гәдәр елми-техники ки-табхананын олдугуну гејд едирдиләр.

Шүбһәсиз ки, ССРИ-нин дағылмасы илә әлагәдар бир чох ит-тифаг органларынын республикамызда олан идарә вә мүәссисәлә-рин фәалијјәти дә дајандырылмыш, нәтичәдә онларын техники китабханалары да бағланмышдыр. Ејни заманда республиканын сәнајә сәһәләриндә зәрәрлә ишләјән мүәссисәләрин бағланмасы вә ја башгалары илә бирләшдирилмәси нәтичәсиндә дә онларын китабханалары да бағланмыш вә ја бирләшдирилмишдир. Бу да сон илләрдә елми-техники китабханаларын сајча азалмасына сә-бәб олмушдур. Республикада елми-техники китабханаларын вәзиј-јәти һагтында дәвләт статистика органларындан мә'лумат әлдә ет-

мәк мүмкүн олмадыгы үчүн нисбәтән сәһиһ мә'луматы анчаг Республика Елми Техники Китабханасынын сонунчу дәфә 1990-чы илдә бурахдыгы "Азәрбајчан ССР елми техники китабханаларын сијаһысы" адлы нәшриндән (5-чи нәшри) алмаг олур. Мә'лумат характерли бу көстәричидә республика игтисадијјатынын әсас сәнаје саһәләри үзрә вә халг тәсәррүфатынын диқәр мүхтәлиф саһәләри үзрә 30-дан чох назирлијин, комитәнин вә баш идарәләрин табелијиндә олан идарә вә мүәссисәләрин 145 елми-техники китабханасы һагъында мә'лумат верилир.

1990-чы илин эввәлине олан мә'лумата көрә республиканын апарычы сәнаје саһәләринин китабхана шәбәкәләри, фондлары вә охучулары һагъында статистик мә'лумат ашағыдакы кимидир:

1. Республика нефт вә газчыхарма сәнајесинин "Азәрнефт" вә "Хәзәрдәнизнефтгаз" Истеһсалат Бирликләринин идарә вә мүәссисәләриндә үмуми фондунда 548.548 нүсхә сәнәд олан 24 елми-техники китабхана фәалијјәт көстәрир вә 9828 нәфәр охучуја хидмәт едир.

2. Нефт-кимја машынгајырма сәнајесиндә үмуми фондунда 296.060 нүсхә сәнәд олан 13 елми-техники китабхана 7676 нәфәр охучуја хидмәт едир.

3. Јүнкүл сәнаје саһәсиндә үмуми фондунда 44.780 нүсхә сәнәд олан 13 елми-техники китабхана 2596 нәфәр охучуја хидмәт едир.

4. Електротехника машынгајырма сәнаје саһәсиндә үмуми фондунда 41.762 нүсхә сәнәд олан 12 елми-техники китабхана 3317 нәфәр охучуја хидмәт едир.

5. Нефт е'малы нефт-кимја сәнајеси саһәсиндә үмуми фондунда 237110 нүсхә сәнәд олан 9 елми-техники китабхана 7283 нәфәр охучуја хидмәт едир.

6. Республика кимја сәнајеси саһәсиндә үмуми фондунда 271631 нүсхә сәнәд олан 7 елми-техники китабхана 5459 нәфәр охучуја хидмәт едир.

7. Енеркетика вә електрикләшдирмә сәнајеси саһәсиндә үмуми фонду 143099 нүсхә сәнәд олан 6 елми-техники китабхана 1534 нәфәр охучуја хидмәт едир.

8. Дәвләт тикинти сәнајеси саһәсиндә үмуми фондунда 271631 нүсхә сәнәд олан 6 елми-техники китабхана 1913 нәфәр охучуја хидмәт едир.

Игтисадијјатын 8 апарчы сәнаје саһәсиндә үмумән 90 елми-техники китабхана фәалијјәт көстәрир ки, бу да республика үзрә рәсмән гејд олуан бүтүн елми-техники китабханаларын үчдә икисини тәшкил едир.

Ири китабхана шәбәкәсинә малик олан бу сәнаје саһәләри илк нөвбәдә өзләринин игтисади, елми-техники потенциалына вә өлкә игтисадијјатында тутлуғу әсас јерә көрә, икинчи һалда кениш ин-

фраструктура вә китабхана-информасија еһтијатларына малик олмасына көрә фәргләнирләр.

Сәнаје саһәләриндә фәалијјәт көстәрән елми-техники китабхана шәбәкәләринин чоху јарарлы китабхана биналарына вә аваданлыгларына маликдир, али вә орта ихтисас тәһсилли китабханачы кадрларла тә'мин едилмишдир.

Нефтчыхарма сәнајесиндә башга, галан сәнаје саһәләринин елми-техники китабханаларынын, о чүмләдән нефтчыхарма сәнајеси китабханаларынын чох һиссәси 20-чи илләрин сону - 70-чи илләрә гәдәрки дөврдә сәнаје саһәләринин өзләри илә бирликдә инкишаф едиб формалашмышдыр.

Јалныз нефтчыхарма сәнајесиндә һәлә илк техники китабханалар кечән әсрин 90-чы илләриндә мејдана кәлмәјә башламыш вә 20-30-чу илләрдә нисбәтән сүр'әтлә инкишаф етмишдир. Она көрә дә Азәрбајчанда нефтчыхарма сәнајеси тәкчә өз игтисади потенциалына көрә дејил, ејни заманда күчлү китабхана-информасија еһтијатларына көрә дә өн чәркәдә дурур.

Һазырда республика игтисадијјатында нефт-газчыхарма сәнајесинин тутдуғу мүһүм јер данылмаздыр вә бу сәнаје саһәсинин инкишафы бүтөвлүкдә диқәр сәнаје саһәләринин инкишафына да мүсбәт тә'сир едир. Шүбһәсиз, бу сәнаје саһәсинин инкишаф перспективләри һәлә габагдадыр. Буну "Әсрин мүгавиләси" адланан 1994-чү ил 20 сентјабр тарихли сазишин Азәрбајчан Дәвләт Нефт Ширкәти илә бағланмасында дүнјанын 7 өлкәсиндән 11 ири нефт ширкәтләринин иштирак етмәси (8) көстәрир. Артыг 1997-чи илдә 12 өлкәнин 20 ширкәти бу мүгавиләдә иштирак етмишди (9). Бүтүн бунлар јахын кәләчәкдә республика игтисадијјатынын вә хүсусилә јаначаг-енеркетика сәнаје комплексинин даһа сүр'әтли инкишаф перспективләринин олдуғуну көстәрир. Сәнаје саһәсинин сүр'әтли инкишафы тәбии олагаг онун инфраструктурунун вә о чүмләдән китабхана-информасија еһтијатларынын да инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрәчәкдир.

Лакин һазырда бу сәнаје саһәсиндә диқәр саһәләрлә мүгәјисәдә даһа чох елми-техники китабхананын олмасы һәлә китабхана-информасија хидмәтинин јахшы тәшкил олундуғуну көстәрмир.

Нефт-газчыхарма сәнаје комплексиндә фәалијјәт көстәрән елми-техники китабханаларын јарысы билаваситә истеһсал саһәләриндә - нефт-газчыхарма идарәләриндә (НГЧИ) фәалијјәт көстәрир. Галан 12 елми-техники китабхана исә нефт вә газчыхарма сәнајеси үзрә саһәви елми-тәдигат институтларында, лајиһә-конструктор бүро вә тәшкилатларында, јардымчы идарә вә мүәссисәләрдә фәалијјәт көстәрир.

Сәнаје саһәсиндә китабханаларын фондунда мүһафизә едилән мүхтәлиф нов вә тип чап мәһсулларынын, материалларын да үму-

ми мишдары дикәр саһәләрин елми-техники китабханаларынын үмуми фондундан хејли чохдур. Охучуларын сајы вә дикәр бир чох китабхана хидмәти көстәричиләри дә јүксәкдир.

Бүтүн бунлар илк бахышдан белә көрүнүр, лакин сәнаје саһәсинин бөјүк бир структура малик олдуғуну нәзәрә алсаг, онун бүтүн идарә вә мүәссисәләрини, орада чалышан ишчиләрин китабхана хидмәти илә әһатә олунмасы вәзијјәтини дәриндән өјрәндикдә башга мәнзәрә алыныр. Азәрбајчан Дөвләт Нефт Ширкәтинин 1994-чү ил идарәетмә структурона нәзәр салсаг ајдын олар ки, бу сәнаје саһәсиндә мөвчуд идарә вә мүәссисәләрин јалныз 15,2 фаизиндә елми-техники китабхана фәалијјәт көстәрир.

Галан ирили-хырдалы јүздән чох идарә вә мүәссисәдә елми-техники китабхана бу күнә гәдәр тәшкил олунмамышдыр. Бир факты да гејд етмәк лазымдыр ки, ири нефт-газчыхарма идарәләри нәздиндә вә заводларда 15 һәмкарлар иттифагы китабханасы да фәалијјәт көстәрир ки, бу да охучуларә әсасән елми-күтләви вә бәдии әдәбијјатла хидмәт едир.

Республиканын бүтүн сәнаје саһәләриндә, о чүмләдән хүсусилә нефт-газчыхарма сәнајесиндә сон 8-10 илдә баш верән структур дәјишмәләри тәкчә сәнаје саһәсиндә фәалијјәт көстәрән елми-техники китабханаларын үмуми ишинә зијан вурмагла битмәмиш, ејни заманда онларла марагланан шәхсләрин вә тәдгигатчыларын ишини дә чәтинләшдирмишдир. Белә ки, сәнаје саһәсиндә елми-техники китабханаларын фәалијјәти әсиндә башлы-башына бурахылмышдыр вә онларын нормал фәалијјәти үчүн һеч бир јардым көстәрилмир. Сәнаје саһәсиндә һазырда нә гәдәр китабхана олдуғуну һеч ким дәгиг дејә билмәз. Она көрә ки, сон бир нечә илдә нефт вә газчыхарма сәнајеси илә билаваситә гоһум олан сәнаје саһәләринин идарә вә мүәссисәләри Дөвләт Нефт Ширкәтинин структурона дахил едилмишдир. Бу чүр сәнаје саһәләри мүәссисәләриндән әввәлләр ири вә мүстәгил олан нефт е'малы вә нефт-кимја, чиһазгајырма, автоматлашдырма вә идарәетмә сәнајесини, Жеолокија Назирлијинин идарә вә мүәссисәләрини көстәрмәк олар. Тәбии олараг нефт-газчыхарма сәнајеси системинә дахил едилмиш һәмин идарә вә мүәссисәләрин елми-техники китабханалары да фәалијјәт көстәрдији идарә вә мүәссисәләрлә бирликдә нефтчыхарма сәнајеси комплексинә дахил олмушдур.

Беләликлә, нефт-газчыхарма сәнаје саһәсинин һәм идарәетмә структуру кенишләнмиш, һәм дә мүәјјән мигдарда елми-техники китабханалар мигдарча артмышдыр. Лакин республиканын нефтчыхарма сәнајесинин структур дәјишликјиндән сонра бу сәнаје саһәсиндә елми-техники китабханаларын ишинә мә'ул бир бөлмә вә ја шәхсин олмамасы нәтичәсиндә онун дәгиг учотуну апаран да јохдур.

Республиканын ән ири вә апарычы сәнаје саһәсиндә китабхана ишинин бу чүр башлы-башына бурахылмасы дикәр сәнаје саһәләринин елми-техники китабханаларынын вәзијјәти һагтында да мүәјјән тәсәввүр јарадыр.

Республикада нефт-чыхарма сәнајесиндән сонра даһа чох елми-техники китабханасы олан нефт-кимја машынгајырма вә јүнкүл сәнаје саһәсидир. Бу сәнаје саһәләринин һәр бириндә 13 елми-техники китабхана вә електротехника машынгајырма сәнаје саһәсиндә 12 елми-техники китабхана вардыр. Галан 4 сәнаје саһәсинин һәр бириндә 6-7 елми-техники китабхана фәалијјәт көстәрир.

Нефт кимја-машынгајырма сәнајесиндә техники китабханаларын 10-у билаваситә истеһсал мүәссисәләриндә, 3 елми-техники китабхана исә саһәви елми тәдгигат институтларында вә лајиһә-конструктор идарәсиндә фәалијјәт көстәрир.

Јүнкүл сәнаје саһәсиндә 10 елми-техники китабхана истеһсал мүәссисәләриндә, 3 елми-техники китабхана исә саһәви елми-тәдгигат институтлары вә лајиһә-конструктор боруларында фәалијјәт көстәриләр.

Електротехника машынгајырма сәнајесиндә фәалијјәт көстәрән елми-техники китабханалардан 10-у истеһсал мүәссисәләри - заводларда, 2-си исә саһәви елми тәдгигат институтларында јерләшир.

Дикәр сәнаје саһәләринин елми-техники китабханаларынын да әсасән чох бөјүк һиссәси истеһсал сәһәләриндә фәалијјәт көстәрир.

Республиканын бүтүн сәнаје саһәләринин үмуми характерик чәһәти одур ки, сәнаје саһәләриндә фәалијјәт көстәрән бүтүн елми-тәдгигат институтларынын, лајиһә конструктор бүро вә идарәләринин демәк олар ки, елми-техники китабханасы вардыр.

Республика игтисадијјатында мүәјјән јер туган сәнаје саһәләринин ири истеһсал мүәссисәләриндә елми-техники китабханалар вә бир чох һалларда исә ејни заманда һәмкарлар иттифагы китабханалары фәалијјәт көстәрир.

8-10-дан чох елми-техники китабханасы олан бүтүн сәнаје саһәләриндә мәркәзи саһәви елми-тәдгигат институтунун елми-техники китабханасы сәнаје саһәсинин техники китабханалары үчүн дајаг елми-техники китабханасы функцијасыны јеринә јетирир. 1978-чи илдән јарадылмаға башламыш белә дајаг елми-техники китабханаларынын сајы 80-чи илләрин әввәлләриндә 12-јә чатмышдыр (10). Һазырда 80-чи илләрин сонларындан башлајараг бу китабханалара лазыми мадди-техники јардым көстәрилмәдијиндән вә дигтәт јетирилмәдијиндән тәдричән онлар үзәринә дүшән функцијаларын јеринә јетирилмәсини дајандырмышлар. Лакин һазырда онларын дајаг китабханасы кими адлары галыр.

Белә ки, республика игтисадијјатынын әсасыны тәшкил едән сәнаје саһәләриндә давам едән бөһран вәзијјәти 90-чы илләрдә тәкчә онун игтисади потенциалыны дејил, ејни заманда китабхана-

информасија еhtiјатларыны зәифләтмиш вә ифлич вәзијјәтинә салмышдыр.

Ачыначаглы һалдыр ки, бу сәнајә саһәләринин китабханалары 7-8 илдә республиканын дәври мәтбуатына белә абунә јазылмаг үчүн вәсаит әлдә едә билмирләр.

Сәнајә саһәләриндә истехсал мүәссисәләринин чохунда ишчи гүввәсинин азалмасы вә китабханаларын фондуна узун илләр јени әдәбијјатын алынмасы сәбәбиндән охучуларын китабханалара мүрачәәт етмәси кәскин сурәтдә азалмышдыр. Белә бир вәзијјәт республиканын бүтүн елми-техники китабханаларынын ишинә характерик олан ән үмуми чәһәтдир. Шүбһәсиз ки, бу вәзијјәт давам едәрсә, јахын кәләчәкдә сәнајә саһәләринин мүәссисәләри өзәлләшдириләркән интеллектуал мүлкијјәтин мүһүм базасы кими мүәссисә елми-техники китабханаларынын тәлјинин нечә олачагы мә'лум дејилдир.

Техники тәрәтијә лазымынча гижмәт верә билмәјән милли саһибкарлар елми-техники китабханаларын техники тәрәтидә вә истехсалын инсенсивләшдирилмәсиндәки ролуну баша дүшәнәдәк, ола билсин ки, бу китабханаларын изи дә итсин.

Она көрә дә республика игтисадијјатынын әсасыны тәшкил едән сәнајә саһәләриндә формалашмыш зәнкин китабхана-информасија еhtiјатларынын горунмасы вә кәләчәк нәсилләрә там шәкилдә чатдырылмасы үчүн республикада бу ишә мәс'ул олан дәвләт идарәләри вә ајры-ајры шәхсләр дә ишә мәс'улијјәтлә јанашмалы, кәләчәк инкишафымызын катализатору олан китабхана-информасија еhtiјатларыны мүһафизә едиб горумалы вә инкишаф етдирмәлидирләр.

МӘНБӘЛӘР

1. Азәрбајчан. -1993. -9 октјабр.
2. Паралич химического комплекса // Вышка. -1993. -3 август.
3. Нефтчыхарманын проблемләри // Азәрбајчан. -1995. -3 феврал.
4. Мы не имеем права снижать добычу-говорят нефтяники. // Вышка. -1997. -17 октјабр.
5. Карташов Н.С. Формирование библиотечно-территориальных комплексов. -Новосибирск: Наука, 1978. -с.4.
6. Народное хозяйство Азерб.ССР к 70-летию Великого Октября: Юбилейный статистический ежегодник. -Б.: Азернешр. 1987. -с.218.
7. Азәрбајчан ССР елми-техники китабханаларынын сијаһысы: (5-чи нәшр). -Б., АзЕТЕТИИ. -1990. -18 с.
8. Хәзәр мә'чүзәси һәгигәтә чеврилди // Азәрбајчан. -1997. -14 нојабр.
9. "Әсрия мүтавиләси"нин уғуру узагкөрән дәвләт сијасәтинин нәтичәсидир // Халг гәзети. -1997. -14 нојабр.
10. Рустамов А. и др. Опыт комплексной автоматизации библиотечно-библиографических процессов в Азербайджанской ССР // Науч. и техн. б-ки СССР. -1981. -№ 11. -с.23-29.

УНИВЕРСАЛ ОНЛУГ ТЭСНИФАТ (УОТ): ЈАРАНМАСЫ, ГУРУЛУШУ ВЭ ТЭШКИЛИ ПРИНЦИПЛЭРИ

*Ашур ӘЛИЈЕВ,
тарих елмлэри намизэди, баш муэллим*

Һәр бир чәмијјәтин социал-игтисади вә мәдәни инкишаф сәвијјәсини мүәјјән едән ме'јарлар вардыр ки, бушларын көмәји илә мүхтәлиф халгларын вә өлкәләрин тарихи кечмишини, мүасир инкишаф сәвијјәсини гијмәтләндирмәк вә кәләчәк перспективләрини ашкар етмәк имканы әлдә едилир. Бу ме'јарлар арасында китабханалар мүнүм әһәмијјәтә малиқдир.

Мүасир шәраитдә китабханалара тәкчә мәдәнијјәтин әсасы кими дејил, һәмчинин орада топланмыш информасија еһтијатларына игтисадијјатын вә сијасәтин әсасы кими бахылыр (2). Бу да тәсадүфи дејилдир ки, дүнјанын игтисади чәһәтдән јүксәк инкишаф етмиш апарычы өлкәләриндә мәдәнијјәтин вә информасијанын әсасы олан китабханалар диқәр истеһсал саһәләри илә бәрабәр тугулуру вә ејни чүр гијмәтләндирилир.

Азәрбајҗан Республикасынын мүстәгиллик јолу илә ирәлиләдији базар игтисадијјаты шәраитиндә чәмијјәтдә баш верән сијаси вә игтисади дәјишикликләр, шүбһәсиз, китабхана ишинә дә өз тә'сирини кәстәрир.

Халгын мә'нәви зәкасы, тарихи јаддашы, бәшәри биликләрин "Ғызыл фонду" сајылан китабханалар мүасир елми-техники тәрәггинин апарычы гүввәсиндән бири кими елми-информасија вә мәдәни тәрбијә ишинә сәмәрәли тә'сир кәстәрән бир социал институт сәвијјәсиндә һазыркы шәраитдә даһа ардыгчыл фәалијјәт кәстәрмәлидир (3. -С. 36).

Чәмијјәтин социал-сијаси вә игтисади һәјатына китабханаларын тә'сири биринчи нөвбәдә онларын фондларында олан сәнәдләрин: китабларын, дәври органларын, норматив сәнәдләрин, әлҗазмаларын вә с., јә'ни мувафиг материаллар һаггында оператив мә'лумат верән информасија ахтарыш системләринин вәзијјәтиндән асылыдыр. Бу просесләрин һәјата кечирилмәсиндә китабхана тәснифаты чәдвәлләринин хәсуси әһәмијјәти вардыр.

Мүасир китабхана тәснифаты системи ичәрисиндә ән кениш јайыланы “Универсал онлуг тәснифат” вә “Китабхана библиограф-ија тәснифаты”дыр. Бу системләр јаранана гәдәр тәснифләшдир-мә фикри узун бир јол кечмиш вә бунун мүәјјән наилијјәтләрин-дән сонралар јарадычы шәкилдә истифадә едилмишдир. Һазырда тәчрүби шәкилдә тәтбиг едилән системләрин тәһлилинә кечмәз-дән әввал, буна гәдәр јарадылмыш тәснифат системләрини нәзәр-дән кечирәк.

XIX әсрин II јарысында јаранмыш тәснифат системләри ичә-рисиндә Америка китабханашүнасы Мелвил Дүинин /1851-1931/ тәснифаты хүсуси јер тутур. Онлуг тәснифат 1876-чы илдә һәзар-ланмыш вә Америка китабханаларында о дөврдән индијә гәдәр кениш тәтбиг едилир. Һәмчинин Мелвил Дүинин тәснифат систе-ми әсасында китабхана тәснифатынын башга схемләри дә мејда-на кәлир. Бу схемләрин шө’бәләринин мәнтиги ардычыллығы он-луг тәснифатла мүгајисәдә үстүлүк тәшкил етсә дә, индексләрин садәлијинә кәрә ондан кери галмышды. Индексләрин комбинаси-јалы гурулмасы методу Американ китабханашүнасы Ч. Кеттерин, Ч. Мортенин, Г. Блиссин, инкилис китабханашүнасы Ч. Браунун вә Ш. Ранганатанын /Һиндистан/ тәснифат системләриндә өз әк-сини тапмышдыр (3).

XIX әсрин ахыры – XX әсрин әввәлләриндә јарадылан, һазыр-да китабханаларда тәтбиг едилән “Универсал онлуг тәснифат”, јә’ни бүтүн билик саһәләрини әһатә едән тәснифат јаратмаг иде-јасы нәзәри шәкилдә АБШ Бостон китабханасынын әмәкдашла-ры М. Нофонел вә Д. Мертлоф тәрәфиндән XIX әсрин ортала-рында ирәли сүрүлмүшдүр (4.-с. 120). Онлар һесабын мә’лум олан онлуг кәср бөлкүсүнүн тәснифат системи гурулмасында сәмәрәли бөлкү олдугуну, бү бөлкү һәддинин рәгәм сонсузлугуну вә бәра-бәрлији принципи әсасында гурмаг үчүн илкин бөлмәләрин 0-дан 9-а гәдәр рәгәм чәрчивәсиндә гурулмасыны әсасландырмышлар. Бу нәзәри принцип демәк олар ки, М.Дүи тәрәфиндән истифадә едилмиш вә сонралар тәтбиги УОТ-да өз әксини тапмышдыр.

УОТ системинин јарадычылары Бејнәлхалг Библиографија Институтунун (ББИ) әсасыны гојмуш (сонралар бу институт 1931-чи илдән Бејнәлхалг Сәнәдшүнаслыг Институтуна чеврилмиш, 1938-чи илдән исә Бејнәлхалг Сәнәдшүнаслыг Федерасијасы /МФД/ адланыр), тәбиәтшүнаслыг вә техники емләр саһәсиндә сәнәдшүнаслыгын вә елми-информасијанын әсасыны гојанлардан бири Пол Отле /1868-1944/ вә һуманитар емләр саһәсиндә Но-бел мүкафаты лауреаты /1913/ Анри Лафонтен /1854-1943/ олмаш-лар. Онларын һәр икиси Белчикалыдыр. Онлар 1892-чи илдән баплајараг һүгүг мәсәләләринә даир бејнәлхалг библиографија -

“Үмумдүнја библиографик репертуары” јаратмаға башламышлар. Лакин топланмыш библиографик мә’луматларын системләшди-рилмәси заманы онлар мүһүм бир проблемлә, јә’ни әдәбијјатын системләшдирилмәси проблеми илә гаршылашдылар. Узун ахта-рышдан сонра онлар библиографик тәсвирләрин системләшдирил-мәсиндә М. Дүинин онлуг тәснифат системиндән истифадә етмәк гәрарына кәдиләр. Лакин тәчрүби иш просесиндә ајдын олду ки, М.Дүинин тәснифат системи сәнәдләрин тәснифләшдирилмәсин-дә мүһүм характер дашыјыр. Башга сөзлә, онлара мә’лум олмаш-ду ки, јени елм вә техника саһәләринин јаранмасы сәнәд ахыны-на тә’сир едир, лакин һәмин сәнәдләри тәснифләшдирмәк үчүн М.Дүинин онлуг тәснифатында мувафиг рубрикалар, јахуд тәсни-фатын шө’бәләри дахилиндә рубрикаларын бөлкүсү бәситдир, әлагәләр зәифдир вә мәнтиги сәһвләр вардыр. Беләликлә, бејнәл-халг библиографија јаратмаг вәзифәси јени бир мәгсәдә - универ-сал тәснифат системинә кәтириб чыхарыр.

1897-чи илдән башлајараг П. Отле вә А. Лафонтенин рәһбәр-лији алтында “Универсал библиографик репертуара даир рәһбәр-лик” ады илә тәснифат чәдвәлләри һиссә-һиссә нәшр едилмәјә башлады вә онун биринчи нәшри 1905-1907-чи илләрдә франсыз дилиндә чап едилди. Тә’јинедичиләрин формалашмасы, мүстәгил гарышыг индексләрин вә с. дахил едилмәси нәтичәсиндә УОТ бејнәлхалг универсал системләшдиричи васитәјә чеврилди.

Мә’лум олдугу кими, 20-чи илләрин орталарында кечмиш ССРИ-нин елми вә хүсуси китабханаларында, әсасән дә тәбиәт емләри, техника, тибб, кәнд тәсәррүфаты профили китабхана-ларда “Бејнәлхалг онлуг тәснифат”ын там чәдвәли тәтбиг едилир-ди. 1927-чи илдән Китаб Палатасы өз чап карточкаларында там чәдвәлин индексини гојурду. Мөвчуд гурулуш заманы совет ки-табханаларында ичтимаи емләрә даир әдәбијјатын тәснифләшди-рилмәсинин мүмкүн олмадығына кәрә УОТ-у тәнғид едән совет китабханашүнаслары вә китабханачылары УОТ-ун јүксәк ахтарыш кејфијјәтләрини һеч дә инкар етмирдиләр. Онун бејнәлхалг аләм-дә тәтбиги харичи нәшрләрдән истифадәни асанлашдырыр. Белә ки, онлардан чоху УОТ-ун индексләриндән истифадә едиләр. Је-ни КБТ-нин јаранмасына бахмајараг УОТ-ун бу үстүлүкләри онун истифадә олунамасына имкан верир. ССРИ Назирләр Совети-нин 11 мај 1962-чи ил гәрары илә 1963-чү илдән ССРИ-дә тех-ники, тибб вә кәнд тәсәррүфаты китабханаларында, елми-техники информасија органларында, елми-техники нәшријјатларда, тәбиәт вә техники емләрә даир әдәбијјатын тәснифләшдирилмәсиндә мәчбури систем кими тәтбиг олунамасы мәсләһәт билинмишдир.

Ону да гејд едәк ки, 1938-чи илдә јаранан Бејнәлхалг Сәнәд-

лөшдирмә Федерасиясынын нәздиндә тәснифләшдирмә үзрә мәркәзи комитә жарәдылымышдыр. Бу комитә УОТ-да дәжишлик вә алаваләр едир, онун јени нәшрләрини һазырлајырды. 106 өлкәдә мәркәзи комитәнин милли комитәләри вардыр. УОТ-да лазым олан алава вә дәжишликләрлә әлагәдар милли комитәләр өз өлкәләриндә јени терминләри тоглајыб тәклиф формасында мәркәзи комитәјә көндәрирди. Мәркәзи комитә һәмин тәклифләрә бахыр вә онлары “Тәклифләрин тәхмини сјаһысы” адланан дөври нәшрдә музакирәјә чыхарырды. Әкәр дүнја миғјасында мүәјјән тәклифә е’тираз олмасса, о, УОТ-да “Дәжишликләр вә алаваләр” адлы илдә ики дөфә бурахылан нәшрдә өз әксини тапырды.

Автоматлашдырылымыш Бејнәлхалг Сәнәдшүнаслыг Федерасиясы тәрәфиндән УОТ чәдвәлләринин 4 бејнәлхалг нәшри олмушдур. Биринчи вә икинчи там көһнә нәшр Брүсселдә франсыз дилиндә /1905-1907 вә 1927-1933-чү илләрдә/ вә 3-чү нәшри Стандартлар Институту тәрәфиндән һазырланмыш, 1934-1954-чү илләрдә исә УОТ алман дилиндә 11 чилдә /2000 сәһифәдән чоҳ/ нәшр едилмишдир. Дөрдүнчү нәшр инкилис дилиндә /1936-чы илдә/, бешинчи нәшр исә франсыз дилиндә /1939-чу илдә/ нәшр едилмишдир. Сонракы нәшрләри испан, јапон, 8-чи нәшри 1958-чи илдә икинчи дөфә алман вә с. дилләрдә давам етдирилмишдир.

УОТ-ун сонракы илләрдә гыса нәшрләри дә олмушдур вә бу нәшрләр кичик фонда малик олан китабханалар үчүн нәзәрдә тутулушдур. Гысалдылымыш вариантлар там нәшрдәки материалларын јалныз 10 фаизини әһатә едир. Буна мисал оларәг инкилис, алман вә франсыз дилләриндә биркә ишләниб һазырланмыш вә нәшр олунмуш чәдвәлләри көстәрмәк олар. Чәдвәл 1958-чи илдә 516 сәһифәдән ибарәт Лондонда нәшр едилмишдир. Һәмин чәдвәлә алаваләр ЈУНЕСКО-нун рәһбәрлији илә 1958-1968-чи илләрдә нәшр едилмишдир.

60-чы илләрин ахырларында УОТ чәдвәлинин јени нәшр нөвү, там нәшрин орта һәчминә малик олан орта нәшри чап олунмушдур. УОТ чәдвәлинин орта нәшри Стандартлар Комитәси тәрәфиндән һазырлаыб 1967-чи илдә 2 чилдә бурахылымышдыр. 33 мин индекслән вә 43 мин рубрикаја јахын әлифба предмет көстәричисиндән ибарәт олан әсас чәдвәл, электрон-һесаблама машыныннын көмәјилә нәшр едилмишдир.

УОТ чәдвәлләринә алава вә дәжишлик едилмиш рубрикалары, дәгигләшдирилмиш индексләри фәргләндирмәк үчүн мүәјјән шәрти ишарәләрдән истифадә едилир. Бунлар ашағыдакы кими верилир:

+ Јени мәтнлә верилдијини көстәрир.

/ Көһнәнин дәјишилмиш мәтнчә верилдијини көстәрир.
х Чыхарылымышдыр /көһнә мәтн мә’тәризәдә верилир/
Тәкчә 1953-1969-чу илләрдә УОТ чәдвәлләринин 64 фаизи јениләшдирилмишдир.

Бејнәлхалг сәвијјәдә данышылар нәтичәсиндә һәр ил УОТ чәдвәлине 1200-ә гәдәр јени алава рубрикалар вә дәжишликләр едилир. Алаваләр едилмиш рәсми нәшрләр серијаларла илдә 2 дөфә дәрч едилир. ССРИ-дә алаваләрин вә дәжишликләрин тәрчүмәси ДУЕТК тәрәфиндән 1972-чи илә гәдәр һәјата кечирилмиш, лакин һәмин дөврдән исә Үмумиттифаг Техники Информасија, тәснифләшдирмә вә әлагәләндирмә елми-тәдгигат институту /ВНИИКИ/ тәрәфиндән јенә илдә 2 дөфә нәшр едилир. Кечмишдә ССРИ, һазырда исә Русија УОТ-ун мәзмунунун вә гурулушунун тәкмилләшдирилмәси үзрә Бејнәлхалг Сәнәдшүнаслыг Федерасиясында фәал иштирак едир. ССРИ-дә УОТ системинин деталлашдырма дәрәчәсинә көрә мүхтәлиф чәдвәл вариантлары нәшр едилмишдир: Тәбиәтшүнаслыг вә техники елмләр үзрә УОТ-ун там чәдвәли 6 бурахылышда нәшр едилмишдир /1-чи нәшр 1963-1966-чы ил, 2-чи нәшр 1969-1971-чи ил, 3-чү нәшр 7 бурахылышда /1974-чү ил/; УОТ-ун орта нәшри/ 1969-чу ил/; гысалдылымыш нәшри /1-чи нәшри 1962-чи илдә профессор Е.И.Шамурин тәрәфиндән тәрчүмә вә редактә едилмиш, 2-чи нәшри исә 1978-чи илдә чап олунмушдур/.

Беләликлә, УОТ-ун һәрфи мә’насыны ашағыдакы шәкилдә мүәјјәнләшдирмәк олар. Универсал алајышы һәртәрәfli вә бүтүн китабханаларда тәтбиг едилән онлуг рәгәмләр принципинә әсасланмасына, тәснифат исә бүтүн бәшәри биликләрин системләшмиш шәкилдә шө’бә, жарымшө’бә, рубрика вә жарымрубрикаларла дүзүлүшүнә иснад едир.

УОТ-ун бөлмәләри ашағыдакылардыр.

0 Үмуми шө’бә

1 Фәлсәфә

2 Дин

3 Ичтимаи елмләр. Һүгүг. Идарәетмә.

4 1962-чи илдән бу бөлмә јохдур.

5 Ријазиијат. Тәбиәтшүнаслыг елмләри

6 Тәтбиги елмләр. Тәбабәт. Техника

7 Сәнәтшүнаслыг. Ојунлар. Идман

8 Филолокија. Дилчилик. Бәди әдәбијјат

9 Өлкәшүнаслыг, чоғрафија. Тәрчүмеји-һаллар. Тарих (5).

УОТ-ун бүтүн бөлмәләри: шө’бәләр, жарымшө’бәләр, рубрикалар, жарымрубрикалар мувафиг индексләрлә тә’мин едилмиш вә бүтүн индексләр ријазии ишарәләрдән ибарәтдир.

УОТ онлуг принцип асасында тәртиб едилдијинә көрә бурада һәр бир шө'бә, бөлмә вә с. јалһыз он јерә бөлүнүр. Бу бөлкү сонсуз апарыла биләр /лакин онлуг чәрчивәсиндә/. УОТ-да индексларин чоһлуғу мүвафиг анлајышһын дар мәфһум олдуғуну көстәрир. Аз рәғәмли индекслар исә ири, кениш проблемләри ифадә едир. Рәғәмләр чоһлуғундан асылы олмајарағ әсас анлајышһын һансы елм саһәсинә аид олдуғу 1-чи 3 рәғәмдә өзүнү көстәрир. Индекслар-дәки нөгтәләр бир гајда оларағ тәләффүзү асанлашдырмағ мәгсәдилә һәр үч рәғәмдән сонра гојулур.

УОТ-ун универсаллығыны тә'мин едән шәрт онун онлуг принцидир. Ријазии дил үмумбәшәри дил олдуғундан, бүтүн өлкәләрдә тәтбиг едилдијиндән бу тәснифат үзрә бејнәлхалғ тәснифләшмә принципи вә бејнәлхалғ индекслар јаратмағ мүмкүндүр.

Бүтүн јухарыда көстәрилән мүсбәт чәһәтләрлә јанашы УОТ-да чииди нөгсанлар да вар:

1-чи. УОТ-ун тәтбиг олунмасындан јүз илдән јухары бир дөвр кечдијиндән онун үмуми гурулушу мүасир тәләбләрә чаваб вермир. Јә'ни елм, техника вә мәдәнијјәтин, о чүмлөдән сәнәдләрин мүасир инкишаф сәвијјәси онлуг чәрчивәсинә сығышһыр.

2-чи. Онлуг принципин сонсуз олмасына баһмајарағ ејни заманда елмдә јени саһәләри әкс етдирмәјә имкан вермир. Һәр бир бөлмә вә ја јарымбөлмә јалһыз 10 јерә бөлүндүјүнә көрә бу вә ја дикәр саһәләрдә мејдана чыхан јени истигамәтләри, јени билик саһәләрини әкс етдирмәк үчүн УОТ-да еһтијат рубрикалар јохдур.

Белә саһәләр мејдана чыхдыгда онлар әввәлки рубрикаларла сүн'и сурәтдә бирләшдирилир. Нәтичәдә чоһрәғәмли индекслар јараныр.

3-чү. Үмуми бөлкү гејри-елми характер дашыјыр. Олдуғча мүрәккәбдир.

4-чү. Елмләрин дүзүлүшүндә мәнтиги ардычылығ позулуб. Шө'бәләр гејри-бәрабәр јүкләнир /хүсусән 5,6,7-чи шө'бәләр/. Кәләчәкдә 5-чи вә ја 6-чы шө'бәдән бә'зи елм саһәләринин 4-чү-јә кечирилмәси нәзәрдә тутулур.

УОТ-да мүхтәлиф елм саһәләринә даир әдәбијјатын тәснифләшдирилмәси көмәкчи чәдвәлләрә әсасланыр. Бүтүн тәснифат чәдвәлләриндә олдуғу кими УОТ-да да көмәкчи чәдвәлләр 3 һиссәдән ибарәтдир:

1. Әсас анлајышһлар чәдвәли
2. Көмәкчи чәдвәлләр
3. Әлифба-мөвзу көстәричиси

Көмәкчи чәдвәлләр УОТ-да тә'јинедичиләр адланырлар. Бурада 8 үмуми тә'јинедичи, 2000-дән јухары хүсуси тә'јинедичи вар. УОТ-да тә'јинедичиләр үмуми категоријальдыр вә тәснифатын

бүтүн шө'бәләринә тәтбиг едилир. Үмуми тә'јинедичиләри ифадә едән индекслар әсас индексларлә бирләшдириләрәк, сәнәдләрин формасыны, нәшр јерини, нәшр илини, дилини вә с. ифадә едир. Үмуми тә'јинедичиләрин бөлкүсү онлуг кәср системинә әсасланыр вә мүхтәлиф символлар васитәсилә тәснифатын әсас индекслариндән фәрғләнир. Бу тә'јинедичиләри һәчми е'тибарилә УОТ-а гәдәр вә УОТ-дан сонра јарадылан һеч бир тәснифат системиндә мөвчуд дејилдир.

Функцијасы е'тибарилә үмуми тә'јинедичиләри ики група бөлмәк олар:

1/сәнәдин форма әләмәтләрини ифадә едән тә'јинедичиләр.

2/сәнәдин мәзмунуну даһа да бәситләшдирмәјә имкан верән тә'јинедичиләр.

Биринчи група дил, милләт, форма, јер вә заман тә'јинедичиләри, икинчи група исә нөгтеји-нәзәр, шәхс вә материал тә'јинедичиләри даһилдир.

Көстәрилән үмуми тә'јинедичиләри изаһ едәк.

1. Дил тә'јинедичиси-дилләрин тәснифатындан ибарәтдир вә сәнәдләри дилләрә көрә тәснифләшдирмәкдә истифадә едилир. Дил тә'јинедичиләри бәрабәрлик ишарәсилә көстәрилир. Мәсәлән:

= 20 инкилис дили.

= 30 алман дили.

= 82 рус дили.

= 03 тәрчүмә әсәрләри.

Дил тә'јинедичиләриндән әсасән лүғәтләрин вә сорағ-мә'лумат китабларынын тәснифләшдирилмәсиндә истифадә едилир.

2. Милләт тә'јинедичиләри - бир дилдә даньшан милләтләрин вә етник группларын тәснифатындан ибарәтдир. Бу тә'јинедичиләр мөтәризәләр вә бәрабәрлик ишарәләрилә = ифадә едилир. Формасына көрә милләт тә'јинедичиләри дил тә'јинедичиләринә јахындыр. Мәсәлән:

(= 20) инкилисләр

(= 30) алманлар

(= 946.128) ләзкиләр вә с.

3. Форма тә'јинедичиләри - сәнәдләрин формасына вә ифадә характеринә көрә тәснифләшдирилмәсиндә истифадә едилир. Онлар нөгтә, сыфырла ифадә едилән аналитик тә'јинедичиләрә јахындыр. Лакин бурада индекслар мө'тәризәјә алыныр. Форма тә'јинедичиләри мө'тәризә вә сыфыр ишарәси илә көстәрилир. Мәсәлән:

(075.8) али мәктәб дәрсликләри.

(083.74) стандартлар.

(09) предметин тарихи...

Тејри-үзви кимја/ адлы бир дәрслик ашагыдакы индекси ала-чагдыр:

546 (075.8), бурада 546 рәгәми тәснифатын әсас чәдвәлиндә "Тејри-үзви кимја"ны, (075.8) индекси исә сәнәдин формасыны, јә'ни онун дәрслик олмасыны ифадә едир.

4. Јер тә'јинедичиләри- сәнәдләрин тәбии һадисәләр, игтиса-дијјат, сәнәје вә диқәр әләмәтләрини чоғрафи бөлкүләр үзрә тәс-нифләшдирмәдә истифадә едилир. Бу тә'јинедичиләр УОТ-ун әсас чәдвәлләри кими 1/9 бөлмәләрдә вә онларын ардычыл детал-лашдырылмасы принципләри әсасында гурулур. Мүвафиг индек-ләр һәммин мө'тәризәнин ичәрисиндә јазылыр.

Мүхтәлиф елм саһәләринин УОТ үзрә тәснифләшдирилмәсин-дә әлифба мөвзу кәстәричисиндән кениш истифадә едилир. УОТ үзрә тәснифләшдирмә олдуғча мүрәккәб просесдир. Мүасир дөвр-дә - јени елми-техники тәрәттинин сүр'әтләндирилмәси дөврүндә елми-техники, тәбиәтшүнаслыг вә диқәр нәшрләрин мәзмуну кет-дикчә мүрәккәбләшир.

Сон заманлар тәбиәтшүнаслыг, техника, тибб вә кәнд тәсәррү-фаты саһәләриндә хејли јени истигамәтләр мејдана чыхмышдыр. Бу истигамәтләрә даир нәшр олуан елми әдәбијјат олдуғча мү-рәккәбдир. Бундан әлава, 50-60-чы илләрдә бу елм саһәләри баш-га елмләрлә вә бир-бири илә әлағәдар шәкилдә инкишаф едир. Мәһз бу сәбәбдән елми вә хүсуси китабханаларда мүхтәлиф елм саһәләринин мүасир проблемләрини әһатә едән китабларын тәс-нифләшдирилмәси заманы хејли чәтинликләр мејдана чыхыр. Бу чәтинликләр нәдән ибарәт олур?

1-чи: Әсәрин сәрләвһәси, мүгәддимәси вә мүндәричаты илә та-нышлыг онун мәзмуну һағтында там вә ајдын мө'лумат вермир.

2-чи: Техника, тәбиәтшүнаслыг вә диқәр елм саһәләринә даир нәшрләрдә тез-тез јени елми терминләрдән истифадә едилир ки, бунлар да чох вахт китабханачыларә әввәлтчәдән ајдын олмур.

3-чү: Јухарыда гејд етдијимиз кими, тәбиәтшүнаслыг, техника, тибб елмләри башга елм саһәләри илә сых әлағәдә олдуғундан ки-табын конкрет јерини тәснифат чәдвәлиндә вә системли каталогда мүәјјәнләшдирмәк чәтин олур вә с. Бунлары нәзәрә алараг УОТ-ун бүтүн нәшрләринин әлифба-мөвзу кәстәричиләри верилмишдир.

Әлифба- мөвзу кәстәричиләриндә бир гајда оларәг УОТ-ун 10 шө'бәсиндә верилән бүтүн анлајышлар, мөвзу, мәфһумлар /рубри-калар, јарымрубрикалар вә с. /мәнтиги үсулла әлифба гајдасы илә верилир.

Һәр бир анлајыш гаршысында онун әсас индекси үмумиликдә кәстәрилмишдир. Мәс:

А.

Аллохол - 615.779.934

Алој - 615.742

Алој көкү - 615.721

Алој ширәси - 615.721

Албергин - 615.771.1

Әлифба-мөвзу кәстәричисиндә рубрикалар садә вә мүрәккәб олур. Садә рубрикалар бир гајда оларәг јалныз бир анлајыша, бир мөвзуја һәср олунур. Мәс.: јухарыда кәстәрдијимиз нүмунәләр са-дә рубрикалардыр.

Мүрәккәб рубрикалар исә мүәјјән мөвзуну һәртәрәфли ачыр. Мәс.: УОТ-ун әлифба-мөвзу кәстәричисиндә "Нефт рубрикасы" белә јазылыр.

Нефт - 547.912

Јатағлары

Истеһсалы

Е'малы

Кәшфијјаты...

Тарихи

Технолокијасы вә с.

Беләликлә, УОТ үзрә тәснифләшдирмә просесиндә мәзмуну ај-дын олмајан һәр һансы бир нәшрин фондда вә каталогда јерини дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк үчүн әлифба- мөвзу кәстәричиси әвәзе-дилмәз көмәкчи вәсаитдир.

Мүасир дөврдә республикамызын дүнја дөвләтләри тәрәфиндән танынмасы вә нефт саһәсиндә бағланан контрактлар вә с. проб-лемләрин һәлл едилмәсиндә "ИНТЕРНЕТ"-ә дахил олмағ лабүд-дүр. Бунун үчүнсә республикамызда фәалијјәт кәстәрән китабха-наларда вә онларын мө'лумат ахтарыш системләринин тәртибин-дә УОТ-дан кениш истифадә едилмәси вахты чоҳдан чатмышдыр.

МӘНБӘЛӘР

1. Азәрбајҗан Китабханачылыг Чөмијјәтинин низамнамәси: Лајиһә / Мөдә-ни-маариф иши. -1990.- №3. - С.36.

2. Исмајлыов Х., Бахшәлијев З. Республикада китабхана иши јениләшәчәк-ми? /Һәјат. - 1991. -21 дек.

3. Китабханашүнаслыг: /Китабхана каталоглары/: Дәрс вәсаити. -Б.: Бақы Университети нәшријјаты, 1996. -С.104: 115-116.

4. Мәһдијев Ч.И., Рүстәмов Ә.М. Елми-техники мө'луматын тәшкили вә ах-тарыш системләри. -Б.: Маариф, 1976. -С. 120.

5. Универсальная десятичная классификация. -М., 1962. -С. 60.

6. Шамурин Е.И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации: Т.2. -М., 1959. -С. 206.

КӘНЧЛӘРИН МИЛЛИ ВӘТӘНПӘРВӘРЛИК ТӘРБИЈӘСИНДӘ КИТАБХАНАЛАРЫН ИШТИРАКЫ

Муртуз БАҒЫРОВ
баш муәллим

Дүнја хәритәсиндә Азәрбајчан кими аз-аз өлкәләр тапмаг олар ки, онун әразиси, торпагы әсрләрлә күчлү империјаларын, ишғалчыларын сијаси вә һәрби тәчавүзүнә мә'руз галсын. Бир чај - Араз чајы ону ики һиссәјә бөлсүн: 30 милјон нәфәрдән артыгы чәнубда - Иранда, 8 милјона јахыны исә Шимали Азәрбајчанда галсын, бир-бириндин ажры дүшсүнләр. Артыг ики жүз иллик бир тарих тамам олмаг үзрәдир ки, империја гүввәләри планлы, мәкрли шәкилдә Гафгазда, о чүмләдән Азәрбајчанда өзләринин тәчавүзкар очагларыны јаратмаг үчүн ермәни амиллиндән бачарыгла, усталыгла истифадә едирләр. Онлар Ирандан, Түркијәдән, дүнјанын онларча башга өлкәләриндән ермәниләри кәтирдәрәк бу јерләрин "даими сакини"нә чевирмишләр. Ермәниләр исә өз нөвбәсиндә азәрбајчанлыларын әразиләринә јијәләнмәклә бүтөвлүкдә түрк дүнјасына гаршы дүнјада көрүнмәмиш ганлы гырғынлар төрәтмиш, азәрбајчанлыларын вә түркләрин сојгырымыны-кеносидини дәфәләрлә һәјата кечирмишләр. Бу һәлә аз имиш кими 1921-чи илдә Азәрбајчан халгынын вәтәни, торпагы ичәрисиндә илан јуvasыны хатырладан индики Ермәнистан дөвләтини, республикасыны јаратмышлар. Халгын, өлкәнин ағыр дөврләриндә бә'зи милли сатгынлар, милли хәјанәткарлар империја гүввәләринин әлиндә васитәјә чеврилмиш, вәзифәпәрәстлик вә мәнсәбпәрәстлик онларын көзүнү өртмүш, халгын шәрәф вә ләјәгәти тапдаланмышдыр. Тәкчә јашадығымыз сон јүзилликдә сәриштәсизләрин гаты чинајәт әмәлләри нәтичәсиндә 114 мин квадрат километр әразимиздән 86,6 мин квадрат километри бизә галмыш, галанлары ермәниләрә "һәдијә" верилмишдир (1). Сон он ил олар ки, Азәрбајчанымыз бу "һәдијә" гурбанына чеврилмиш, јенә дә ермәни тәчавүзүнә мә'руз галмышдыр. Бу күнкү чохмилјонлу Азәрбајчан кәнчлији вәтәнимизин башына кәтирилән бәлаларын, фәлакәтләрин үмумиләшмиш тәсвирини елм, тарих, бәдии вә инчәсәнәт әсәрләриндә тапмагда чох чәтинликләрлә гаршылашса да, лакин бу күнкү реаллыларда чәрәјан едән һадисәләрин ичтимаи-сијаси, тарихи,

сосиал-мә'нәви, иғтисади, демографик маһијәтинә даһа чох диггәт вермәли, ону өјрәнмәли вә дәрк етмәлидирләр. Онлардан бу күнкү һадисәләрдән дүзкүн нәтичә чыхармаг тәләб олунур. Фактларын тәдтиги тәсдиг едир ки, бу фачиәләр, бу фактлар кәнчләрин елми, мә'нәви, дүнјакөрүшүндә дәрин көк салмазса, демәли, Вәтәнин кәләчәк тәлеји јенә дә онлары бағышламаз. Бизим кәләчәјимиз кәнчләрин бу күнкү бахышларындан вә онун нечә формалашмасындан чох асылдыр. Чүнки Вәтән, өлкә, дөвләт онларын көзләри гаршысында милли сатгынлар, милли хәјанәткарлар төрәфиндән парчаланмыш, кәнчләр бунун шаһиди олмушлар. Дүнја шөһрәтли сијасәтчи, халгы хилас едән һәјдәр Әлијев олмасайды көрәсән өлкә нә вәзијәтдә ола биләрди? Халгы вә кәнч мүстәгил дөвләтимизи бу сијаси вәбә хәстәдијиндән анчаг о хилас едә билмишди. Үмумијәтлә, һәјдәр Әлијевин фәалијәтиндә Азәрбајчан кәнчлији мүһүм јер тутур. һәјдәр Әлијев дүшүнәндә биз Азәрбајчан кәнчлијини дүшүнмәли олуруг. Өлкә президентинин чохиллик фәалијәтиндә Азәрбајчан кәнчлијинин инкишафына тә'сир едән амилләр илбәил гат-гат артырылмышдыр. Мараглы һал одур ки, һәјдәр Әлијевин чохсајлы чыхышларында, нитгләриндә, мә'рузәләриндә, имзаладыгы дөвләт сәнәдләриндә, һәјата кечиртдији тәдбирләрдә кәнчләримизин вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин идеолоји, сосиал вә һүгүги тә'минаты мүәјјән едилмишдир. Бүтүн бу мәнбә вә амилләр китабханаларымызын фәалијәт програмынын вә апарычы, истигамәтвәричи руһуну мүәјјән едир. Кәнчләрин милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсини мүәјјән едән мүһүм бир кәлама дигтәт верәк. һәјдәр Әлијев дејир: "Һәр бир Азәрбајчан кәнчи өз һәјат јолуну мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын кәләчәк јолу кими гәбул етмәлидир вә өз һәјатыны гуаракән, өзүнү һәјатда фәалијәтә һазырлајаркән вә фәалијәтә башлајыб ону давам етдирәркән өзү һаггында да дүшүнмәлидир, айләси һаггында да дүшүнмәлидир, анчаг һәр шәјдән чох, һәр шәјдән артыг мүстәгил Азәрбајчанын бу күнү, кәләчәји һаггында дүшүнмәлидир." (2).

Көрүндүјү кими Вәтән, өлкә, торпаг, халг амилләри бурада јүксәк зирвәјә галдырылыр, үлвиләшдирилир, мәгәддәсләшдирилир ки, бу да башга тәрбијә очаглары кими китабханаларын вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси саһәсиндә ишләрини садәләшдирилир, асанлашдырыр, лакин онун һәјата кечирилмәси ишиндә кениш фәалијәт көстәрмәсини тәләб едир.

Өлкәмиздә китабханаларын миғдар көстәричиләри, фонд зәнкишлији, јерләшдирилмәси, мадди-техники базасы, хүсусилә 35 минә јахын ишчинин бурада чалышмасы имкан верир ки, китабханалар охучуларын, хүсусилә, ушаг, јенијәтмә вә кәнчләрин милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси саһәсиндә гаршыларына гојдулары

ишләрн, вәзифәләри лажинчә јеринә јетирсинләр. Бизчә, кәнчләрин милли вәтәнпәрвәрлик руһунда јетишмәси тәрбијә системи-мизин шаһ дамары һесаһ едилмәлидир. Чүнки инсанларын, јетишмәкдә олан нәслин бүтүн кејфијјәтләринин меј'арлылығы вәтәнә сәдагәтдә, торпаға, елә-обаја бағлылығыда, онун шәрәфини горумасында вә она мүгәддәс амал кими бахылымында өзүнү көстәрир.

Тарихи фактлар тәсдиг едир ки, милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси дүзкүн гурулмуш өлкә һеч вахт дүшмәнә басылмас, о һеч вахт мәғлуб олмас. Бизим өлкәдә бу саһәдә узун илләр чох чидди нөгсанлара јол верилиб. Ермәни тәчавүзүнә мә'руз галмағымызын башлыча сәбәбләриндән бири дә өлкәнин бүтүн тәрбијә системиндә, о чүмләдән китабханаларда бу ишин дүзкүн гурулмаасы илә изаһ едилмәлидир. Бу ишин үмуми сәвијјәсини галдырмаг вә миғјасыны кенишләндирмәк үчүн китабхана ишчиләринин һәм өзләри, һәм дә чохмилјонлу охучулар арасында, хүсусилә јенијетмә вә кәнчләр арасында милли вәтәнпәрвәрлик ишинин дүзкүн гурулмасы үчүн бу мәфһумун социал-сијаси, фәлсәфи, идеја-мә'нәви әһәмијјәтини дүзкүн баша дүшмәк тәләб олунур: "Вәтәнпәрвәрлик - әсас мәзмуну вәтәнә мөһәббәт вә сәдагәтдән, бүтүн фәалијјәти илә онун мөнафејинә хидмәт етмәкдән ибарәт әхлаги вә сијаси, ичтимаи принцип, ичтимаи һисс..., Вәтәнин рүшејмләринә, доғма торпаға, дилә, ән'әнәләрә мөһәббәт шәклиндә гәдим дөврләрдән формалашмьшдыр." (4).

Азәрбајчан халгы дүнјанын гәдим вә зәнкин халғларындан биридир. Онун түкәнмәз мадди вә мә'нәви сәрвәтләри вардыр. Бу халг дүнја елминә, мәдәнијјәтинә, инчәсәнәтинә көркәмли шәхсијјәтләр вермишдир. Лакин е'тираф едилмәлидир ки, дохсанынчы илләрә гәдәр милли идеолокијамызын зәифлији, тарихи, милли гајнағларла формалашмамасы, бура һәмчинин јад бахыш вә идејаларын дахил едилмәси милли мәнлик шүүрумузун инкишафыны көлкәдә гојмуш, мүбаризлик, дојүшкәнлик, әзмимизин күтләвилијини там зәифләтмишдир. Бу зәифдик бүтүн тәрбијә очағларымызда олдуғу кими китабханаларымызда да өзүнү кениш шәкилдә көстәрмишдир. Бу саһәјә даир елми, бәдии, тарихи, социал-сијаси, педагожи вә психоложи әһәмијјәтин мөһдудлуғу, пантүркизм, панисламизм чәрәјанларынын Азәрбајчанын ичтимаи-сијаси, социал-мә'нәви һәјатына дахил едилмәси халғымызда јетишмәкдә олан кәнч нәсилдә сијаси еһтијатлылығы амилләрини күчләндирмишдир.

Тарих, бәдии, инчәсәнәт, елми-педагожи вә психоложи әсәрләримизин чохундан ајдын олур ки, Чар Русијасы вә ССРИ-нин мөвчудлуғу дөврүндә јад вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси, хүсусилә "совет вәтәнпәрвәрлији", "совет бејнәлмиләлчилији", тәрбијә вә хидмәт очағларымызын - китабханаларымызын ишинин әсас гајәсини, ру-

һуну, мәзмунуну тәшкил едирди. Бунун дә нәтичәсиндә өлкәдә күтләви шәкилдә милли руһлу кәнч нәслин јетишдирилмәсиндә бағышланьлмаз нөгсанлара јол верилмишдир. Инди бу нөгсанлары идарәетмә системләриндә олдуғу кими кениш халг күтләси дә јахшы баша дүшүр, дәрк едир. Өлкәдә милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси системи јени ганунлар, әсаclar үзрә гурулмағдадыр. Китабханаларымыз да өз ишләрини мөһз буна ујғун шәкилдә гурмалыдырлар. Марағлы һалдыр ки, милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси илк нөвбәдә мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын Конститусијасы илә, бир сыра јени гәбул едилмиш гәрарларла, ганунларла бәрабәр өлкә президенти Гејдәр Әлијевин јеритдији ичтимаи-сијаси, социал-мә'нәви вә әхлаги хәтлә тәнзимләнир. Чохминли китабханаларымыз милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси саһәсиндә өз ишләрини гураркән ән чох јад идеја вә бахышлара гаршы мүбаризә апармағла фәалијјәтләрини ушаг, јенијетмә вә кәнчләрин милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин әсас амилләринә јөнәлтмишләр. Онлар чалышырлар ки, јетишмәкдә олан нәслин дүјғусу, һисси, дүшүнчәси, идеја- мә'нәви варлығы милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин амилләри илә чилалансын, формалашсын, јеткинләшсин. Бунун үчүн бир сыра сәчијјәви хүсусијјәтләрин нәзәрә алынмасы тәләб олунур. Бунлар тәхминән ашағыдакылардыр:

1. Азәрбајчан халгынын тарихи, милли варлығы, дили вә сојкөкү;
2. Азәрбајчан халгынын мәскунлуғу, тарихи-милли чоғрафи әразиси, онун кечмиши вә мүасир вәзијәти;
3. Азәрбајчанын милли дөвләтчилији;
4. Азәрбајчанын мадди вә мә'нәви мәдәнијјәти, онун дүнја мәдәнијјәти фондунда јери вә ролу;
5. Азәрбајчан халгынын тарихи, милли гајнағлары, милли психолокијасы, милли идеолокијасы;
6. Азәрбајчан халгынын милли гејрәт мәсәләси, Вәтән вә торпаг тәәссүбкешлији;
7. Азәрбајчан халгынын милли варлығына, тарихинә, мәдәнијјәтинә, әразисинә вә әрази бүтөвлүјүнә дүшмән олан гүввәләр вә өлкәләр вә с.

Гејд етмәк лазымдыр ки, 7-чи бәндин идеја-мәзмуну милли идеолокијанын тәркиб һиссәси олса да, мүасир дөврдә о, чох әһәмијјәтлидир. Чүнки бу мәсәләнин һәм дөвләт сәвијјәсиндә, һәм елми тәдғигат вә тәдрис мүәссисәләриндә һәлл едилмәси тәләб олунур, һәм дә бу мәсәләнин тәблиғ вә изаһ едилмәсиндә бағга мүәссисәләр кими китабханаларын да чох иш көрмәләри зәрури һесаһ едилир. Буну һәр бир кәнчин өјрәнмәси, билмәси вә мүбаризә апармасы лазымдыр. Бәлкә милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин тәмәли елә бурадан башланмалыдыр.

Китабханаларда милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсинин әсас мәнбәји китабхана фондларында мөвчуд олан әдәбијатла, онун-тәблиғи илә изаһы олунур. Бу сәһәјә аид көһнә әдәбијат охучуларә вериләркән тәһлил едилмәли, мүасир дөврүн тәләбләри нәзәрә алынмалыдыр. Е'тираф едилмәлидир ки, 90-чы илләрдән башлајарағ, аз тиражла олса да Азәрбајчаншүнаслыға даир онларча чох гижмәтли әсәрләр, китаблар вә китабчалар чап едилмишдир. Бу иш инди 16 дөвләт вә 24 өзәл нәшријатда давам етдирилир. Лакин елми-хүсуси, күләви, һәтта республика вә милли китабханаларымызын игтисади вә малијјә чәтинликләри имкан вермир ки, бу әдәбијатын комплекләштирилмәси китабханаларда дүзкүн һәлл едилсин. Бизчә, бу һагда чох дүшүнмәјә вә нараһат олмаға дәјәр. Чүнки милли мә'нәви сәрвәтимизин әсас јери китабханалар олмалыдыр ки, онлар да халға, кениш охучу күтләләринә, мүхтәлиф категоријалы охучуларә бу әдәбијаты чатдырсынлар, онларын чохсајлы вә мәзмунлу сорғуларыны тә'мин етсинләр.

Үмумијјәтлә, милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсинин китабханаларда һәллини чох садә бир иш һесаб етмәк олмаз. Бурада социал-сијаси мәсәләләр мүһүм јер тутур. Она көрә дә китабханалар милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәси ишинә нәинки чидди мүнасибәт бәсләмәли, һәмчинин өзләринин елми, идеја мә'нәви потенциаларыны күчләндирмәлидирләр ки, мәгсәдләринә наил ола билсинләр. Китабханаларымыз мүстәғиллијимизә, суверенлијимизә, өлкәдә демократик чәмијјәт гуручулуғуна, бир сыра зәрури әләмәтлар вә тарихи күнләримизә, 20 Јанвара, Хочалы фақиәсинә, милли гәһрәманларымыза, шәһидлијә вә с. аид мүхтәлиф формалы вә мәзмунлу тәдбирләр кечирмәклә өз ишини битмиш һесаб етмәмәлидир. Чүнки милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсинин компонентләри чохдур вә бу иш чох чәтин вә мүрәккәб һесаб едилир. Һәр бир китабхана охучулары илә милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсини һәјәтә кечирәркән илк нөвбәдә өз охучуларынын милли вә социал тәркибинә дигтәт јетирмәлидир ки, ушағ вә јенијетмәлик дөврләриндә бу иш дүзкүн гурулсун, кәнчлик илләриндә исә бөјүк тәмәл үзәриндә инкишаф етдирилсин. Бу ишин мүрәккәблији тәләб едир ки, она көрәкән зәһни вә физики әмәк сәрф едәсән. Бурада китабхана ишчиләринин идеја-сијаси вә мә'нәви јеткишлији нәзәрә алынмалыдыр. Онларын елми потенциалына бөјүк еһтијач дүјүлур. Бу сәһәдә милли вә сәһәви республика китабханалары даһа чох иш көрә биләрләр. Онлар өз охучулары арасында мүтәмади иш апармагла јанашы, милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсинин өлкә үзрә дүзкүн гүрүлмәсынын да әсас тә'минатчысы һесаб едилирләр. Өлкәдә ушағ, јенијетмә вә кәнчләр арасында милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәси ишинин сәвијјәсини галдырмағ үчүн милли вә сәһәви республика китабханалары өз ишләрини күнүн тәләбләри

сәвијјәсиндә гурмағ үчүн методики тә'мината даһа чох әһәмијјәт вермәлидир. Онлар милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсинә тә'сир едән амилләрлә бағлы өлкә, зона вә рекион характерли китабхана ишчиләринин елми-нәзәри, тәчрүби конфранслар, тә'лимәти-методики мүшавирәләр, семинарлар кечирмәли, мүхтәлиф актуал мөвзуларда мәктублар, методики-библиографик васитәләр, төвсијәләр һазырламалы, ишин јажшылашдырылмәсыны тә'мин етмәк үчүн китабханаларә көндөрмәлидирләр. Онлар тез-тез китабхана ишчиләри илә диалоглар апармалы, сөһбәтләр тәшкил етмәли, китабханаларда мөвчуд олан нөгсанлары арашдырыб тапмагла онун арадан галдырылмәсыны тә'мин етмәлидирләр.

Апарылан мүшаһидәләр, арашдырмалар тәсдиг едир ки, Ч.Чаббарлы адына Республика Кәнчләр Китабханасы кәнчләрин вә јенијетмәләрин һәрби вәтәһпәрвәрлик тәрбијәси ишинә көмәклик үчүн бир нечә марағлы мөвзуда методики васитәләр нәшр етдирилмишдир. Буларә мисал оларәғ “Кәнчләрин һәрби вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсиндә мусигинин ролу” /1996/; “Галх ајаға, Азәрбајчан” /1993/; А.Гасымовун “Кәнчләрин һәрби вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсиндә китабханаларын иштиракы” /1996/ вә “Кәнчләр, Вәтән сизи чағырыр” // 1994; ушағларда вәтәнә мөһәббәт, вәтәнә сәдагәт һиссини ашыламағ үчүн Ф.Көчәрли адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасы тәрәфиндән ики вәсаит: “Вәтән гәһрәманлары илә таныһыр” /ушағ китабханалары вә мәктәблиләрин һәрби вәтәһпәрвәрлик тәрбијәси”/ 1998-чи ил/ вә “Мәктәблиләрин һәрби вәтәһпәрвәрлик тәрбијәси” /1994/ ады вәсаитләр аз нүсхә илә нәшр едилсә дә, лакин милли вәтәһпәрвәрлик, о чүмләдән һәрби вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсинин мүхтәлиф функцијалы китабханаларда һәлл едилмәсинә көмәклик көстәрән гижмәтли мәнбәләрдән биридир. Бу вәсаитләр дирчәлишимизин, мүстәғиллијимизин мүбаризәли сәһнәләриндә атылмыш илк уғурлу аддымларын башланғычы һесаб олунмалыдыр.

Лакин өлкә китабханаларынын әсас апарычы методики тә'минатчысы олан М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасынын, үмумтәһсил вә техники пешә мәктәб китабханалары үзрә әсас апарычы мәркәз сајылан Республика Елми Педагожи Китабханасынын, 23 дөвләт али мәктәбләри китабханасынын вә 60-дан чох орта ихтисас тәһсил очағлары китабханасынын 30 илә јажын елми-методики тә'минатчысы функцијасыны јеринә јетирән М.Ә.Рәсулзадә адына БДУ-нун Елми китабханасынын вә Азәрбајчан ЕА Әсаслы китабханасынын фәалијјәтләриндә бу кими фактларә раст кәлмәк чох чәтиндир. Санки һәммин китабханалар өз функцијаларыны, дөврүн, заманын онлар гаршысында гөјдугу нөчиб вә мәс'улијјәтли вәзифәләри унутмушлар.

Өлкәдә милли вәтәһпәрвәрлик тәрбијәсини тәкчә китабхана-

лар васитәсилә там һәлл етмәк гејри мүмкүндүр. Узун мүддәт тәләб едән бу мүрәккәб вә зәрури ишин мүсбәт һәлли үчүн илк тә'мәл аиләдән, ушаг бағчасындан вә биринчи синифдән башламалы сонра давам етдирилмәлидир. Комплекс тәрбијә үсулундан бачарыгла истифадә едилмәлидир. Планлы, мөгсәдјәнлү шәкилдә аилә, мәктәб, ушаг вә мәктәб китабханалары, күтләви вә башга китабханалар даими олараг ушаг вә кәнчләрин тә'лим-тәрбијәси илә мәшғул олан ичтимаи вә дөвләт мүәссисәләри илә, һүгүг-мүһәфизә органлары илә, музеј вә башга тәрбијәви очагларла сых алагә јарадыб мәсәләни, проблеми мәрһәлә вә ардычыл принцип әсасында һәлл етмәлидир. Бурада көркәмли шәхсијјәтләрин фәәлијјәт вә иш тәчрүбәсиндән, онларын чанлы, емоционал мүдрик сөзләринин тә'сирлијјиндән бачарыгла истифадә едилмәлидир.

Ушагларын, јенијетмәләрин вә кәнчләрин милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси саһәсиндә узун мүддәт бурахылан нөгсанлары арадан галдырмаг үчүн, иши аһәнқдар шәкилдә тәшкилини тә'мин етмәк үчүн Азәрбајчан Республикасы Тәһсил Назирлијинин, Азәрбајчан Республикасы Мәдәнијјәт Назирлијинин, Азәрбајчан Республикасы Кәнчләр вә Идман Назирлијинин өлкәдә милли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси ишини ваһид бир систем үзрә гурмасы мөгсәдиләс ајрыча консепсија мүәјјән етмәлидир. Иш бу истигамәтдә гурулмалыдыр. Бурада китабханаларын иштиракы мүәјјән вә тә'мин едилмәлидир.

МӘНБӘЛӘР

1. Народное хозяйство Азербайджанской ССР к 70- летию Великого Октября. - Баку: Азернешр, 1987. -с.3.
2. Әлијев Һ. Һәр бир Азәрбајчан кәнчи мүстәгил дөвләтин фәәл гуручусу олмалыдыр: /Мүстәгил Азәрбајчан Республикасы Кәнчләринин биринчи форумда Азәрбајчан Республикасы Президентинин нитги/ Азәрбајчан. -1996. -6 феврал.
3. Работа с читателями: Учебник. -М.: 1981. -с. 48-64.
4. Азәрбајчан Совет Енsikлопедијасы: 10-чу чилд // -Б., 1977 -с. 469.
5. Ч.Чаббарлы адына Республика Кәнчләр Китабханасынын 1990-1997-чи илләрә аид мәтн һесабатлары.

КИТАБХАНАЛАРДА БӘДИИ ӘДӘБИЈАТЫН ТӘБЛИҒИ

Кнјаз АСЛАН баш муәллим

Инсанын мә'нәви-естетик идеалларынын формалашмасында, эстетик вә бәдии зөвгүнүн тәрбијә едилмәсиндә, јеткин бир шәхсијјәт кими пүхтәләшмәсиндә сөз сәнәтинин - бәдии әдәбијјатын ролу вә әһәмијјәти әвәзсиздир. Гејд едәк ки, идеја тәрбијәсинин вә мә'нәви-естетик тәрбијәнин вәзифәси инсанлара әмәк фәаллығы, мә'нәви зәнкинлик, әхлаги јеткинлик, смосионал һәссаслығы, физики камиллик кими кејфијјәтләри ашыламагдан ибарәтдир. Чүнки чәмијјәтин мә'нәви сағламлығы, адамларын јашадығы мәдәни мүһит хејли дәрәчәдә әдәбијјат вә инчәсәнәтин вәзијјәти илә мүәјјән олунур. Азәрбајчан әдәбијјаты јени дүнјанын јаранмасыны әкс етдирмәклә бәрәбәр, онун тәшәккүлүндә фәал иштирак едән вәтәнпәрвәри дә јетишдирмәк игтидарындадыр (2).

Мүасир дөврдә - империја чајнағындан хилас олараг там сијаси вә игтисади мүстәгиллијә доғру инамла ирәлиләјән, тәчавүзкар Ермәнистанын ишғалчылығы фәалијјәтинә гаршы ганлы мүбаризә апаран, дүшмән тапдағына чеврилмиш әразиләрини азад етмәјә чалышан суверен Азәрбајчан Республикасында баш верән ичтимай-сијаси, социал-игтисади вә мәдәни-мә'нәви һадисәләр фонунда бүтүн бунлар даһа ајдын көрүнүр.

Мә'лум олдуғу кими, индики дөврүн өзүнәмәхсус мүрәккәб вә гармагарышыг һадисәләр бурулғанында, милли азадлығы идејаларынын чичәкләндији вә реал һәјат һәгигәтинә чеврилдији, Азәрбајчанын мүстәгиллик вә демократија јолу илә аддымладығы бир заманда кәнч нәсилдә торпаға вә халға мәнәббәт, Вәтәнин азадлығы вә әрази бүтөвлүјү уғрунда мүбаризәјә сәдагәт, милли вә һәрби вәтәнпәрвәрлик, горхмазлыг, чәсарәт, һүнәр, гәһрәманлыг кими һисс, дујғу вә јүксәк идејалар ашыланмасында бүтүн тәрбијә, тәһсил, мәдәнијјәт вә информасија мүәссисәләринин үзәринә чох чидди вәзифәләр дүшүр. Бу тә'хирәсалынмаз вә тәләјүклү вәзифәләрин һәјата кечирилмәси үчүн китабханаларымыз да фәал мөвгә тутмалы, өн сыраја чыхмалы, охучуларын күндән-күнә артан тәләбатыны вахтында вә дәгиг өләмәјә чалышмалыдыр.

Китабханачыларымыз мүхтәлиф саһәләрә дағр китаблары тәб-

лиг етмәклә жанашы, бәдии әдәбијјатын кениш јајылмасына да ајрыча дигтәт јетирмәли, онун инчәликләрини вә хүсусијјәтләрини билмәлидир. Онлар јадда сахламалыдырлар ки, бәдии әсәрләр охучуја тәкчә естетик зөвг вермәк үчүн дејилдир. Јахшы бәдии китаб һәм дә охучунун јол көстәрәни, тәрбијәчиси, мүәллими, насихәтчисидир. Даһа образлы десәк, мә'налы китаб мүдриг вә дүнја көрмүш бир ағсагалдыр.

Көркәмли педагог вә алим В.А.Сухомлински јазыр: “Јенијетмәнин мә'нәви аләминә инчәсәнәтин дахил олмасы сөз көзәллијинин дәрк едилмәси илә башланыр. Ән асан вә ејни заманда ән гүдрәтли сәнәт бәдии әдәбијјатдыр. Сөз көзәллијинин дәрк едилмәси көзәллик аләминә биринчи вә ән мүһүм аддымдыр. Сөз - инчә һиссләрин чилаланмасынын, тәрбијә едилмәсинин гүдрәтли үсулudur. Ән мүһүм педагожи вәзифә бундан ибарәтдир ки, артыг ушаглаг илләриндә сөз өзүнүн чохчәһәтли, фәрәһли, нәчибләшдиричи көзәллији илә көзәллијин дәрк едилмәсинин түкәнмәз мәнбәји вә васитәси, дахили мә'нәви сәрвәти вә ејни заманда бу сәрвәтин ифадә васитәси олсун. Әкәр мән тәрбијәнин гүдрәтли гүввәсинә инанырамса, бу инамын ән башлыгча мәнбәләриндән бири поезијанын көзәллији, инсанын мүдриг сөзүнүн јүз илләр әрзиндә чилаланан дәринлијидир” (5.- С. 311).

Мүәлиф даһа сонра белә гејд едир: “Јенијетмәләр һәјәчанла поетик һекајә динләјирләр - елә емоционал долгун образ тәсәввүр едирләр ки, биз ону көрүр, динләјир, дујур, һисс едирик... Биз көзәлликдән фәрәһләнирик, зөвг алырыг. Мәним сөзүм оғланлара вә гызлара истәдикләрини баша дүшмәјә, һисс етмәјә көмәк едир. Тәрбијәнин ән инчә һадисәләриндән бири - сөзүн емоционал чаларларынын дәрк едилмәси баш верир. Мән билирәм ки, артыг о, үрәкләрдә јашајачагдыр.”

Педагог олдугча дүзкүн гәнаәтә кәлир: доғрудан да бәдии китаб инсана һәјәты өјрәдир, инсан характериндә баш верән јени мүсбәт вә ја мәнфи чәһәтләрдән, зиддијјәтләрдән сөз ачыр, инсанын мә'нәви тәкамүлүнә тә'сир көстәрир, онда јүксәк емосијалар јарадыр. Чәсурлуг, гәһрәманлыг, доғручулуг, икидлик, намуслулуг, әмәксевәрлик вә с. һагъинда мүхтәлиф китаблардан охудугларымыз, үзүнү көрмәјиб образыны хәјалымызда чанландырдығымыз әдәби гәһрәманлар әбәди достумуза вә сирдашымыза чеврилир. Биз чох вахт бу гәһрәманлардан нүмунә көтүрүр, онлара охшамаг истәјирик. Бу чәһәтдән бәдии әдәбијјаты ардычыл мүталиә етмәк, ону шүүрлу вә јарадычы шәкилдә охумаг һәр кәсин мә'нәви борчулур.

Она көрә дә охучуларын күндәлик соргуларыны өдәмәклә мәшғул олан һәр бир китабханачы өз фәалијјәтиндә бәдии әдәбијјатын тәблиғинә дә хүсуси фикир вермәли, јашындан асылы олмәјараг бүтүн охучуларын, хүсусилә кәнч нәслин тә'лим-тәрбијәсин-

дә бәдии әдәбијјатын мүһүм јер тугдугуну, бу китабларын охучуларын шүүруна, давранышына, һәртәрәfli инкишафына, үмумијјәтлә, шәхсијјәт кими формалашмасына вә јеткинләшмәсинә тә'сирини нәзәрдә сахламалыдыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, бәдии әдәбијјат һәјәты бәдии образлар васитәси илә әкс етдирән сөз сәнәтидир. Јә'ни бәдии әдәбијјат инчәсәнәтин башга нөвләриндән, һәр шејдән әввәл, сөз сәнәтим олмасы илә фәрғләнир. Варлыгы әкс етдирмәк, јенидән чанландырмаг үчүн рәсмдә рәнкләрдән, мусигидә сәсләрдән, һејкәлтәрәшлыгча мәрмәрдән, тунчдан вә башга материаллардан истифадә олунурса, бүтүн бунлардан фәрғли олараг әдәбијјат сөздән јараныр.

Азәрбајҗанын көркәмли халг шаири Сәмәд Вургун јазыр: “Халгымызын рәнкарәнк зәһмәт һәјәты - ... онун јени әхлаги кејфијјәтләри, ишыглы фикирләри вә һиссләри, севинчи вә кәдәри, Вәтән наминә јадәлли ишғалчыларла көркин мүбаризәдә көстәрдји гәһрәманлыгы вә икидји Азәрбајҗан әдәбијјатынын кечән дөвр әрзиндә јаратмыш олдугу ән јахшы әсәрләрдә өз бәдии ифадәсини тапмышдыр. Бизим нәслин... сәдагәт руһунда, ... Вәтәнимиздәки халгларын гардашылыгы вә хошбәхтлији руһунда тәрбијә олунмасында әдәбијјатымыз һәгигәтән бөјүк рол ојнамышдыр. Әдәбијјатымыз халгымызын иәтимаи вә шәхси шүүрунун јүксәлдилмәси, халгын естетик зөвгүнүн зәнкинләшмәси ишиндә бөјүк рол ојнамышдыр (1. -С. 303).

Бөјүк шаирин дедији кими, һәгиги сәнәт әсәрләри охучулары јеткин шәхсијјәт кими инкишаф етдирир, онларын бәдии зөвгүнүн дүзкүн формалашмасына мүсбәт тә'сир көстәрир.

Бу мә'нада халгымызын өлмәз сәнәткарлары Низами Кәнчәвинин, Мәһәммәд Фүзулинин, Имадәддин Нәсиминин, Сејид Әзим Ширванинин, Молла Пәнаһ Вагифин, Гасым бәј Закирин, Мирзә Фәтәли Ахундовун, Чәлил Мәммәдгулузадәнин, Мирзә Әләкбәр Сабирин, Чәфәр Чаббарлынын, Сәмәд Вургунун, Хүсејн Чавидин, Мәһәммәдхүсејн Шәһријарын вә онларча башга сөз усталарынын мисилсиз әдәби-бәдии ирси охучулара һәјәт дәрси өјрәдир, һәр бир кәсдә мәрдиик, шүчаәт, мәһәббәт, сәдагәт, дүзкүнлүк вә с. кими мүсбәт һиссләр тәрбијә едир, инсанлары хејирхаһлыга вә хош кәләчәјә сәсләјир.

Әдәбијјатшүнас алим М. Чәфәрәровун јаздыгы кими, “Һәгиги сәнәт әсәрләри һәр бир охучунун ағыл вә дүшүнчәсини инкишаф етдириб зәнкинләшдирир. Белә әсәрләрин васитәсилә ән көзәл инсани һиссләр, дујуглар вә фикирләр башгаларына кечир, әһвал-руһијјәләри, психолокијалары дәјишир. Бү әсәрләр әкәр тарихи әсәрдирсә, һәјәтын мүһүм суалларына чаваб тапмага көмәк едир.” (8. -С. 95).

Бу амилләрдән чыхыш едәрәк, китабханаларда бәдии әдәбијјә-

тын дүзкүн вә мәгсәдјөнлү тәблиғи үчүн бир сыра шәртләрә әмәл олунамасы хәсуситә вачибдир.

Мә'лумдур ки, охучулара хидмәт мәгсәдјөнлү вә идарәедичи процесдир. Одур ки, китабханаларда охучуларла ишдә мүхтәлиф метод, форма вә үсуллардан истифадә едилир ки, бунларын да һәр биринин өзүнәмәхсус характерик чәһәтләри вардыр.

Охучуларла ишдә вә мүталиәнин истигамәтләндирилмәсиндә мүәјјән методлар тәтбиг едилир ки, бу заман китабханачы охучуларын бир сыра шәхси кејфијјәтләрини, мүталиә мәдәнијјәтини, һазырлыг дәрәчәсини, марағыны вә с. өјрәнир.

Нәзәрә алынмалыдыр ки, охучу мараглары китабхананын үмуми фәалијјәтиндән ајрылыгдә өјрәнилир. Китабларын мүхтәлиф форма вә үсулларла тәблиғи китабханалара өз охучуларыны даһа дәриндән танымаға, онларын мүталиәсинә рәһбәрлији хејли јакшылашдырмаға имкан верир.

Ушагларда, јенијетмәләрдә, кәнчләрдә вә үмумијјәтлә, мүхтәлиф охучу группларында бәдии әдәбијјата мараг ојадылмасы чидди вә мүрәккәб иш олдуғундан бурада системлилик принципинә мүтләг әмәл олунамалыдыр. Системлилик исә, ајдындыр ки, ишин дүзкүн планлашдырылмасы, күтләви тәдбирләрин ардычыл кечирилмәси, һабелә охучулара фәрди јанашмагла онларын марагларынын өјрәнилмәси васитәси илә һәјата кечирилир.

Мәһз буна көрә дә танынмыш алимләр кәнч нәслин тәрбијәсиндән данышаркән дигтәти һәмишә фәрди јанашма мәсәләләринә чәлб етмишләр. Фәрди јанашма исә, мә'лум олдуғу кими, мүһүм психоложи-педагожи принципдир.

Гејд едәк ки, елми-тәдигат иши үзәриндә чалышаркән мүрачигәт етдијимиз Ч. Чаббарлы адына Республика Кәнчләр Китабханасында, Ф. Көчәрли адына Азәрбајчан Дөвләт Ушаг Китабханасында, М. Ә. Сабир адына Бақы Шәһәр Күтләви Китабханасында, Бақы Шәһәр Мәркәзи Китабханасында бәдии әдәбијјатын тәблиғи заманы бу шәртләрә аз вә ја чох дәрәчәдә әмәл олунар.

Ајдындыр ки, китабханаларда бәдии әдәбијјатын тәблиғи заманы күтләви ишин һәр үч формасындан, јә'ни **шифаһи, әјани вә мәтбуат (чап)** формаларындан вә онларын мүхтәлиф үсулларындан сәмәрәли шәкилдә истифадә олунамалыдыр. Тәчрүбә көстәрир ки, бунлардан даһа кениш јайыланлары вә тәтбиг едиләнләри шифаһи вә әјани формаларын рәнкарәнк үсулларыдыр.

Елми-нәзәри әдәбијјата әсасән, **шифаһи методлар** охучу группларына ејни вахтда тәблиғат тә'сири көстәрмәк мәгсәди илә чанлы сөздән истифадәјә әсасланыр вә бу заман һәм охучуларын китаб вә онун мәзмуну һағында мә'луматла танышылыгы тә'мин едилир, һәм дә онлар шәхси мүталиә вәрдиш вә бачарылары ашылаыр (4. -С. 186).

Шифаһи тәблиғатын һәр бир үсулу мә'лумат вә тәрбијәви

функсија дашыыр, мүталиәнин истигамәтләндирилмәсинә, адамларын дүнјакөрүшүнүн һәртәрәfli инкишафына хидмәт едир (6. -С. 219).

Бәдии әдәбијјатын шифаһи тәблиғиндә китабханачы илә охучулар арасында сых үнсийәт јараныр. Охучулара дејилән сөз өз емоционалыгы чәһәтдән долгун, ајдын нитглә вә садә данышыг тәрзи илә апарылмалыдыр.

Тәдигатчыларын гејд етдикләри кими, охучуларын мә'нәви аләминә бәдии әдәбијјатын дахил олмасы сөз көзәллијинин дәрк едилмәси илә башланыр. Мәсәлән, Ф. Көчәрли адына АДУК-да бәдии әдәбијјатын, о чүмләдән поетик әсәрләрин тәблиғи заманы китабханачылар тез-тез ана дилимизин - Азәрбајчан түрк дилинин дәрин гатларына, чазибәдар мәнбәләринә ушагларла бирликдә мараглы сәјаһәтә чыхырлар. Бу јаддагалан сәјаһәтләрә мәктәбли охучулар бөјүк һәвәс вә мараг көстәрирләр. Көрүндүјү кими, бу чүр тәдбирләр чох дәрин мә'на кәсб едир. Чүнки ана дилинин мәнбәләринә сәјаһәтә чыхмадан ушагларын долгун, естетик, емоционал вә әхлаги тәрбијәсини дүзкүн тәсәввүр етмәк мүмкүн дејилдир. Сөз көзәллијинин дәрк едилмәси охучуларын гәлбиндә нәчиб ифтихар һисси, инсан ләјагәти һисси доғурур. Сөз көзәллијини баша дүшәрәк, ушаглар бүтүн ејбәчәрлијә, шәрә нифрәт бәсләмәјә башлајырлар. Пислијә вә бәд әмәлләрә гаршы барышмаз олмаг да сөз көзәллији илә тәрбијә едилир (5. -С. 314).

Сөзүн емоционал чаларларыны дәрк етмәк нәинки бәдии әдәбијјаты баша дүшмәјин астанасыдыр, һабелә охучуларын зәнкин, долгун интеллектуал һәјатыдыр. "Сөз илһамландырыр" аңлајышына да елә бунлар аиддир. Инсан инчә чаларлары, горхуну, сөзүн емоционал мә'насыны дулдуғу, һисс етдији заман о, санки ағын мүркүләјән гүввәсини ојадыр. Сөзүн дәрк едилмәси өзүндә фикир енержиси дашыыр. Сөзүн баша дүшүлмәси - бәдии әдәбијјаты мүталиә етмәјә һазырлыгдыр. Сөз јалныз һәм мәнтиги, һәм дә емоционал һафизәдә галдыгы заман мүталиә мә'нәви тәләбат олур (5. -С. 315).

Мәсәлән, китабханачы охучуја һәр һансы бир китабы, дејәк ки, Б. Ваһабзәдәнин "Муғам" поемасыны вермәздән вә она "оху" демәздән әввәл һәмин охучуну инчәсәнәтин астанасына дахил етмәлидир.

Бүтүн бунлара көрә дә китабханаларда бәдии әдәбијјатын тәблиғи заманы күтләви тәдбирләрин иштиракчыларынын - китабханачынын вә охучунун сөзү әһәмијјәтли вә мүһүм рол ојнаыр.

Үмумијјәтлә, охучулар арасында бәдии әдәбијјатын тәблиғинин шифаһи формасы бу үсулларла һәјата кечирилир: **охучу кон-франслары, көрүшләр, шифаһи журналлар, библиографик ич-маллар** вә с. Бундан башга, әсасән ушаг китабханаларында бәдии әдәбијјат нүмунәләрини тәблиғ едәркән **ифадәли оху** вә **нәглетмә**

үсулларындан да истифадә едилер ки, бунлар кичикјашлы мөк-тәблиләрин марагына сәбәб олур. Ифадәли оху балача охучулар арасында бәдии әдәбијјатын ән јахшы төвсијәси, тәблиғатын өзә-ји олуб, китаба вә мүталиәјә гаршы дәрин мөһәббәт ојадыр. Мү-әлимләр, китабханачылар вә валидејнләр ушағлары тәрбијә ишиндә, онларда мүталиәјә марағ јаратмағда учадан оху вә нәглет-мәјә бөјүк әһәмијјәт верир, ондан кениш истифадә едиләр (4. - С. 191).

Охучулар арасында бәдии әдәбијјаты тәблиғ етмәјин ән кениш јайылышы шифаһи үсулу **китаб мұзакирәсидир**. Бә'зән китаб мұ-закирәсини охучу конфрансы да адландырырлар ки, бу онун ма-һијјәтинә вә мәзунуна о гәдәр дә ујғун кәлмир. Әслиндә онлар бир-бириндән фәргләнән мұхтәлиф шифаһи тәблиғат үсуллары-дыр.

Китаб мұзакирәләри охучу фәаллығынын артмасына, охучула-рын тәнгиди тәфәккүрүнүн вә бәдии естетик зөвләринин форма-лашмасына, китаб үзәриндә мүстәгил шәкилдә ишләмәсинә, оху-дуглары чап әсәрләри һағтында сәрбәст фикир јүрүтмәсинә тә'сир кәстәрир. Китаб мұзакирәләри охучуларын әксәријјәтиндә кениш марағ доғурур. Бу тәдбирләрдә јүзләрлә адам - кәнчләр, јашлылар, зијальлар, шакирдләр, тәләбәләр вә башға охучулар фәал ишти-рак едиләр (4. -С. 195).

Јазычы вә шаирләрлә охучулар арасында үнсијјәтин јарадылма-сында бәдии әсәрләрин мұзакирәси бөјүк ичтимаи әһәмијјәт кәсб едир.

Мөһз буна кәрә дә китабханаларда китаб мұзакирәләринин тәшкилине даһа кениш јер верилир. Мәсәлән, тәкчә 1995-чи ил-дә Ч.Чаббарлы адына Республика Кәнчләр Китабханасында 18 китаб мұзакирәси (12), Ф.Көчәрли адына Азәрбајҗан Дөвләт Ушағ Китабханасында 26 китаб мұзакирәси (11), М.Ә.Сабир адына Ба-кы Шәһәр Күтләви Китабханасында 11 китаб мұзакирәси (10), Ба-кы Шәһәр Мәркәзи Китабханасында исә 9 китаб мұзакирәси (9) кечирилишидир. Бу тәдбирләрин бир чоху танымыш шаир вә јазычыларымыздан Сәһраб Таһир, Анар, Мәммәд Араз, Бәхтијар Ваһабзәдә, Габил, Сабир Рүстәмханлы, Әлибала Гачызәдә, Зәлим-хан Јағуб, Видади Бабанлы вә башгаларынын јени китабларына һәср олушмушдур.

Китаб мұзакирәси мұһүм әһәмијјәт кәсб етдијиндән һеч бир һалда формал характер дашымамалыдыр. Она кәрә дә һәр һансы бир бәдии әсәрин мұзакирәси принципал вә фәал олсун дејә, чидди вә узун һазырлығ тәләб едир. Бир гајда оларағ мұзакирәјә һәјат һәгигәтини дүзкүн әкс етдирән, кениш ичтимаијјәти һәјә-чанландыран проблемләрлә сәсләшән бәдии әсәрләр чыхарылма-лыдыр. Бу һалда мұзакирә марағлы вә фајдалы олар (4. -С. 195).

Јери кәлмишкән, фәалијјәтини арашдырдығымыз китабханалар

бу чәһәтләри имкан дахилиндә нәзәрә алмаға чалышырлар.

Мұзакирә үчүн бәдии әдәбијјат нүмунәси сечәркән китабхана-нын охучу тәркиби, охучуларын марағ вә сорғулары нәзәрә алын-малыдыр. Бәдии әсәр сечиләндән сонра план тәртиб олунмалы, һәмин һазырлығ планыны китабхана фәаллары мұзакирә етмәли-дирләр.

Китаб мұзакирәси апарычынын 5-10 дәгигәлик гыса кириш сө-зү илә ачылыр. Кириш сөзү чанлы вә марағлы олмалыдыр. Апа-рычынын вәзифәси мұәллифин јарадычылығынын әсас чәһәтләри-ни нәзәрә чатдырмағдан, мұзакирә олунан әсәрин мұһүм мәғамла-рыны гејд етмәкдән, чыхышлара үмуми истигамәт вермәкдән иба-рәт олмалыдыр.

Јекун сөзүнә нисбәтән даһа чох вахт ајрылыр. Бу заман чы-хышларда сәсләнмиш әсас вурғулар үмумиләшдирилир, охучула-рын әсәр һағтында сөјләдикләри јанлыш мұлаһизәләрә дүзәлиш верилир. Әсәр бүтөвлүкдә гүмәтләндирилир.

Бә'зән чыхышлардан сонра китаб мұәллифинин өзү чыхыш едир, мұзакирәләр исә охучуларын јазылы вә ја шифаһи суалла-рына онун чаваблары илә јекунлашыр.

Мұзакирә материаллары - охучуларын рә'јләри, протокол вә ја стенограм, һазырлығ планы вә с. топланыр вә китабханада сахла-нылыр.

Китаб мұзакирәләри һәмчинин охучулары өјрәнмәјин мұһүм васитәси кими дә бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Охучулар арасында бәдии әдәбијјатын тәблиғи шифаһи форма-нын башға үсуллары васитәси илә дә һәјата кечирилир. Онларын арасында ән чох јайыланы әдәби-бәдии кечәләрдир. Әдәби-бәдии кечә танымыш шаир вә јазычылардан биринин һәјат вә јарады-чылығына, һабелә бир вә ја бир нечә әдәби әсәрә һәср олуна бил-ләр. Бу тәдбирләр тәһсил вә тәрбијә әһәмијјәти кәсб едир, бәдии әдәбијјата севки ојадыр, бәдии зөвгү инкишаф етдирир, чидди мү-талиәјә марағ ојадыр (4. -С. 196).

Бу бахымдан Ч.Чаббарлы адына Республика Кәнчләр Китаб-ханасында 1991-1996-чы илләрдә тәшкил едилмиш бир сыра әдә-би-бәдии кечәләр, о чүмләдән Низами Кәнчәви јарадычылығына һәср олунмуш "Бир елми өјрәнмәк истәдикдә сән", "Кәнчликдир дүнјада һәр шәјдән үстүн", "Ешгдир мейрабы уға көјләрин", Фүзу-лијә һәср олунмуш "Елмлә, әдәблә тапылыр шәрәф", "Вәтәним-дир, Вәтәнимдир, Вәтәним", Сәмәд Вурғуна һәср олунмуш "Ел билир ки, сән мәнмисән", "Ајрылармы кәнүл чандан, Азәрбајҗан, Азәрбајҗан", Шәһријара һәср олунмуш "Бир-бириздән ајрылма-јын, аманды!", "Галх ајаға, Азәрбајҗан!", Мәммәд Араза һәср олунмуш "Дүнја мәнмис, дүнја сәннин" вә с. кими тәдбирләр охучу-ларын сонсуз марагына сәбәб олмуш, онларын бәдии-естетик зөвг-ләринин формалашмасына мүсбәт тә'сир кәстәрмишидир (12).

Үмумијјәтлә, сон иләр әрзиндә китабханада кечирилән әдәби-бәдин кечәләр өз ақтуаллығы вә рәнкарәнклији илә кәнчләрин севимли мәчлисинә чеврилмиш, хејли охучу-тамашачы тошламышдыр. Белә ки, һәр тәдбирдә орта һесабла 180-200 нәфәр кәнч иштирак етмишдир (12).

Библиографик ичмаллар да охучуларә бәдии әдәбијјатла хидмәтин кениш јажылмыш шифаһи үсулларындан биридир. Библиографик ичмал кечирмәкдә мөгсәд охучулары мұвафиг бәдии әдәбијјатла таныш етмәк вә һәмин китаблары тәблиғ етмәкдән ибарәтдир. Буна көрә дә библиографик ичмаллары јени алынән бәдии китабларын сәркиси, охучу конфрансы, көрүш вә башга тәдбирләрлә бир вахтда кечирмәк мөгсәдәујгундур. Чүнки ичмал һәр һансы бир тәдбири тамамлајыр. Тәчрүбә көстәрир ки, китаб сәркиси әтрафында кечирилән ичмаллар даһа марағлы олур вә даһа чох охучу топлајыр. Һәм дә бу заман охучу китабы көрмәклә јанашы, онун ғыса мәзмуну илә дә таныш олур.

Ичмал кечириләркән охучу групу, мөвзу ақтуаллығы мүтләг нәзәрә алынмалдыр. Ичмал заманы бәдии әдәбијјат һагтында кениш данышмағ мәсләһәт дејил. Барәсиндә сөһбәт ачылан китаблардан елә деталлар вә ја фактлар сечилмәлидир ки, һәр бир охучу тезликлә һәмин китабы охумаға тәләссин.

Гејд етмәк лазымдыр ки, 1996-чы илдә Ф.Көчәрли адына Азәрбајчан Дөвләт Ушағ Китабханасында 195, Ч.Чаббарлы адына Республика Кәнчләр Китабханасында исә 76 библиографик ичмал кечирилмишдир. Бу тәдбирләрдә үмумиликлә ушағ китабханасынын 2500 нәфәр, кәнчләр китабханасынын исә 1200 нәфәр охучусу иштирак етмишдир (11, 12).

Беләликлә, охучулар арасында бәдии әдәбијјатын тәблиғи шифаһи форманын рәнкарәнк үсуллары илә һәјата кечирилир ки, бу да өз бәһрәсини верир. Гејд едәк ки, сон заманлар Азәрбајчан әразисинин бир һиссәси ермәни ишғалчыларынын тапдағы алтында галдығындан вә мұһарибә тәһлүкәси һәлә дә совушмадығындан китабханаларда кечирилән шифаһи тәдбирләрин чоһу мөвзу бахымындан һәрби вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинә аид олур. Әлбәттә, бу, тамамилә мөгсәдәујгундур вә кәнч нәсилдә торпаға, јурда, Вәтәнә мөһәббәт дүјгуларынын ашыланмасы, дүшмәнә нифрәт һиссләринин формалашмасы чәһәтиндән бу чүр мөвзуларда јазылмыш бәдии әсәрләрин тәблиғинә даһа кениш јер верилмәлидир.

Мәсәлән, Ч.Чаббарлы адына Республика Кәнчләр Китабханасында 1992-чи илдә 18, 1998-чү илдә 16, 1994-чү илдә 21, 1995-чи илдә 32, 1996-чы илдә 24 вә 1997-чи илдә 17 күтләви тәдбир һәрби вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда јазылмыш бәдии вә публисистик әсәрләрин тәблиғинә һәср олунмушдур. Үмумијјәтлә, кәнчләр китабханасынын һәрби вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси истигамәтиндә тәшкил етдији күтләви тәдбирләр өз сәвијјәсинә көрә фәрғләнир.

Бу мөвзуда јазылмыш бәдии әсәрләрин кәнчләр арасында тәблиғи үчүн китабхана сәмәрәли үсуллардан истифадә едир (12).

Китабханаларда бәдии әдәбијјатын тәблиғи заманы әјани үсуллардан да кениш истифадә едилир.

Әдәбијјатын әјани тәблиғи төвсијә олунән китабларын биләваситә көстәрилмәси јолу илә, јахуд китабларын мәзмунунун көрмәк, гаврамағ вә мәнимсәмәк шәклиндә мејдана чыхарылмасы вә ситәси илә һәјата кечирилән күтләви китабхана иши формасыдыр. Әјани тәблиғатын мөгсәди инсанлары мұғалиәјә чәлб етмәк, мұғалиә мөдәнијјәтини тәрбијә етмәк вә китабхана фондларыны охучулар гаршысында ачмағдыр.

Китабханаларда бәдии әдәбијјатын әјани тәблиғи охучуја истәдији китабы сечмәкдә мүстәғиллик верир, лакин бу заман китабханачы китабын сечилмәсиндә, системләшдирилмәсиндә вә төвсијә едилмәсиндә өз рәһбәрәдичи ролуну сахлајыр. Бу чәһәт ушағ китабханалары үчүн хүсусилә характерикдир, чүнки һансы әдәбијјатын мұғалиәсинин вачиблијини ушағлар чоһ вахт мүстәғил шәкилдә баша дүшә билмир вә мүтләг китабханачынын көмәјинә еһтијач дүјурлар.

Һәр бир китабхананын охучуларында китабын мәзмуну вә характери һагтында ики үсулла тәсәввүр јаратмағ мүмкүндүр. Биринчи үсул әдәбијјатын биләваситә көстәрилмәсидир. Китабханаларда бәдии әдәбијјатын әјани тәблиғинин ән кениш јажылмыш формаларыннан бири олан бу үсул мұхтәлиф **китаб сәркиләринин** тәшкили вә ситәси илә һәјата кечирилир.

Икинчи үсул китабларын тәсвири инчәсәнәт вә ситәләри илә тәблиғ олунмасыдыр. Бураја әсәсән **китабхана плакатлары**, һәбелә **албомлар**, **ишығ гәзетләри** вә с. дахидир (4. -С. 202-203).

Әјани тәблиғат формасынын бүтүн үсулларынын үмуми мәзијјәтләри онларын тә сиринин вә сечилмәсинин узунмүддәтли олмасындадыр.

Китабханаларда **китаб сәркиләринин** тәшкили әјани форманын ән кениш јажылмыш үсулудур. Бүтүн китабханаларда мөгсәдинә вә әдәбијјатын мәзмунуна көрә сәркинин ики нөвү фәрғләндирилир: јени дахил олмуш китабларын мә'лумат сәркиләри; төвсијә мөвзу сәркиләри.

Сәркиләрин бу нөвләри даими, узунмүддәтли вә ја ғысамүддәтли, китабханадахили вә китабханаданкәнар ола биләр.

Јени китабларын сәркиси китабханаја јени дахил олмуш бәдии әдәбијјат һагтында мұнтәзәм оларағ ејни шәкилдә мә'лумат вермәк мөгсәди дашыјыр.

Мөвзу сәркиләринин мөгсәди исә мұәјјән бир мөвзуја һәср олунмуш гијмәтли китаблары охучуларә әјани шәкилдә төвсијә етмәкдән ибарәтдир. Мөвзу сәркиләри фондун мұәјјән бир һиссәсинин мәзмунунун ачылыб көстәрилмәсиндә, бу вә ја дикәр мөвзуја

даир китабларын төвсијә олунмасында китабханачыја бөјүк көмөк көстөрүр. Мәзмуну даһа ајдын аңлатмаг, мүһүм мәсәләләри көзә даһа тез чарпдырмаг үчүн сәркиләр иллүстрисијалар вә мәтнләрлә мүшәијәт олунур (4).

Китабханачылар сәркиләрә ад сечәркән онун рәнкарәнк вә чагырыш руһлу олмасына хүсуси фикир вермәлидирләр. Бу чәһәтдән Ф.Көчәрли адына Азәрбајчан Дөвләт Ушаг Китабханасында 1991-1994-чү илләрдә тәшкил едилмиш “Галх ајага, Азәрбајчан!”, “Вәтән, әјмә гәддини!”, “Рәдд олсун ермәни ишғалчылары!”, “Гарабагдан әлини чәк!”, “Наһаг ган јердә галмаз!”, “Јаддан чыхмаз Гарабаг”, “Хочалы - әсрин фачиәси” вә с. сәрлөвһәли сәркиләр (11), Ч.Чаббарлы адына Республика Көнчләр Китабханасында һазырланмыш “Вәтән икидләрә архаланыр”, “Азәрбајчан бөлүнмәздир”, “Ганлы шәнбә кечәси - 20 Јанвар 1990”, “Гарабаг шикәстәси”, “Гәләбә чал, икид әскәр!”, “Мән бу јурдун әскәријәм” вә башга сәрлөвһәли сәркиләр (12) дигтәти хүсусилә чәлб едир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, ушаг, мәктәб, кәнчләр китабханаларында, күтләви китабханаларда сон илләрдә тәшкил едилән бу чүр һәрби вәтәнпәрвәрлик мәзмунлу сәркиләрдә мүһарибә мөвзусунда јазылмыш бәдии вә публисистик китабларла јанашы, мүхтәлиф гәзет вә журнал нөмрәләри дә әкс етдирилир ки, бу да һәммин сәркинин әһәмијјәтини хејли артырыр.

Бундан башга, 1994-чү илдә Азәрбајчанын даһи сөз устады Мәһәмәд Фүзулинин анадан олмасынын 500 илији илә әлагәдар олараг Ч.Чаббарлы адына Республика Көнчләр Китабханасында “Елмлә, әдәблә тапылыр шәрәф”, “Мәни чандан усандырды...”, “Лејли вә Мәчнун мөһәббәтинин ишығында”, “Фүзули кәдәри, Фүзули севкиси”, “Фүзули вә кәнчлик “адлы китаб сәркиләри, һәмчинин 1996-чы илдә халг шаири Сәмәд Вурғунун 90 илији илә бағлы “Елим-күнүм, обам сәнсән”, “Нә көзәл јарашыр Муғана чајран”, “Тәбиәт тәслим ол, дүшмән тәслим ол!”, “Демә, Сәмәд Вурғун кәлди-кәдәрди...”, “Мән елләр шаиријәм...” адлы китаб сәркиләри тәшкил олунмушдур ки, онларын сәрлөвһәләри дә чох угурла сечилмишдир. Елә бунун нәтичәсидир ки, һәммин сәркиләрин гаршысы һәмишә кәнч охучуларла долу олмуш, онлар бир-бири илә фикир мүбадиләси апармыш, көркәмли шаирләримизин өлмәз јарадычылылары һагтында фәрәһлә сөз ачмышлар. Китабхананын һәммин илләрә даир һесабатларына көрә бу сәркиләрә үмумиликдә 8 мин нәфәрә јахын охучу тамаша етмиш, јенијетмә вә кәнчләр Фүзули дүһасынын, Вурғун шәријјәтинин мисилсиз нүмунәләри илә бир даһа јенидән таныш олмаг арзусу илә китабханачыларә мүрачәијәт етмиш, онларын китабларыны алмышлар (12).

Бәдии әдәбијјәтын әјани тәблиғинин кениш јайылымыш үсулла-

рындан бири дә китабхана плакатыдыр.

Китабхана плакаты төвсијә олунан бәдии китабы тәсвири сәнәт васитәси илә тәблиғ едир, ән вачиб мәсәләләрдән истифадә етмәклә мәсләһәтчи ролуну ојнајыр. Плакатлар һәм дә охучуларә истигамәт вермәк, һәр һансы бир бәдии әдәбијјат һагтында охучуларда мүәјјән тәсәввүр јаратмаг мәгсәди илә дә тәртиб олунур.

Үмумијјәтлә, китабхана плакатлары мәгсәдинә вә вәзифәсинә көрә ики чүр олур: 1) тәблиғат вә тәшвиғат характерли плакатлар; 2) методик характерли плакатлар (4. -С. 204).

Тәблиғат-тәшвиғат характерли плакатларда адәтән мүәјјән мөвзуларә даир китаблар төвсијә олунур. Инди күтләви, кәнчләр, ушаг вә мәктәб китабханаларында Низами Көнчәвинин, Мәһәмәд Фүзулинин, Молла Пәнаһ Вагифин, Мирзә Әләкбәр Сабирин, Аббас Сәһһәтин, Чәлил Мәммәдгулузадәнин, Абдулла Шаигин, Мирзә Фәтәли Ахундовун, Сәмәд Вурғунун, Сүлејман Рүстәмин, Мәммәдһүсәјн Шәһријарын, Рәсул Рзанын, Осман Сарывәллинин вә башгаларынын јарадычылығына һәср олунмуш плакатлар тәртиб етмәк ән’әнә шәклинә чеврилмишдир. Бу чүр плакатлар тәкчә шаир вә јазычынын јарадычылығы һагтында дејил, һәм дә һәјат вә фәалијјәти һагтында мүәјјән мә’лумат верир.

Бу бахымдан 1994-чү илдә Ф. Көчәрли адына Азәрбајчан Дөвләт Ушаг Китабханасында Сүлејман Сани Ахундовун һәјат вә јарадычылығына һәср едилмиш китабхана плакатынын тәртиби маараг доғурур. Плакат кичикјашлы мәктәблиләр үчүн нәзәрдә тутулмушдур вә “Ушагларын севимли јазычысы” адланыр. Плакатда С.С.Ахундовун бөјүк портрети, шәклин алтында әдибин һәјат вә фәалијјәти һагтында гыса мә’лумат верән мәтн јазылмышдыр. Мәтндән сонра јазычынын китабларынын үз габығынын шәкилләри верилмишдир. Плакатда “Әдибин мүасирләри” башлығы алтында онун гәләм вә мәсләк достларынын шәкилләри дә нүмајиш етдирилмишдир. Бундан башга, плакатда С.С.Ахундовун әсәрләринин әсас гәһрәманларынын шәкилләри дә јерләшдирилмишдир. Ушаглар онлары китабларда көрдүкләри шәкилләрдән таныјырлар (11).

Бу плакат васитәси илә кичикјашлы охучулар С.С.Ахундовун һәјаты, јарадычылығы, дөврү, мүасирләри, әсәрләри, гәһрәманлары вә с. һагтында јығчам мә’лумат алыр, јазычыны даһа дәриндән танымага башлајырлар.

Методик характерли плакатлар исә охучуларда мүталиә мәдәнијјәти тәрбијәси ишинә хидмәт мәгсәди дашыјыр ки, бу да бәдии әдәбијјәтын тәблиғи саһәсиндә бөјүк рол ојнајыр.

Үмумијјәтлә, китабхана плакатындан данышаркән гејд етмәк лазымдыр ки, плакатлар һәм өз мәзмуну, һәм формасы, һәм дә гаршысына гојдуғу мәгсәдинә көрә көклү шәкилдә бир-бириндән фәргләнир. Она көрә дә ушаг вә мәктәб китабханаларында I-II

синиф шакирдлери үчүн тәртиб едилэн плакатлар III-IV синиф шакирдлери үчүн нәзәрдә тутуланган даһа ајдын, даһа садә вә даһа аңлашыгылы һазырланмалы, изаһедичи мәтнләр чох жығам вә конкрет олмалыдыр. Бурада истифадә едилмәли предмет вә әшја-лар да сајча аз, јә'ни чәми 4-5 әдәд олмалыдыр. Әкс һалда кениш мәзмунлу вә чохпредметли плакатлар балача охучулары јајындыра вә јора биләр.

Бир сөзлә, бәдии әдәбијат үзрә һәр һансы бир мөвзуда китаб-хана плакаты тәртиб едән китабханачы гаршыја гојдуғу мәгсәдә јатһыз о заман һаил ола биләр ки, истәр сечдији мөвзу, истәрсә дә орада нүшајиш етирилән китаблар, иллүстрасијалар вә мәтн-ләр мүхтәлиф јашлы охучу грушлары үчүн аңлашыгылы олсун.

Һәр һансы бир китабхана плакаты китабла бир вахтда китабхана-наны тәблиғ едир. Китабхана бинасындан кәнар јерләрдә асылан плакатлар инсанлары китаб алмағ үчүн китабханаја чағырмалы-дыр.

Охучулар арасында бәдии әдәбијат тәблиғинин формаларындан бири дә **мәтбуат (чап) тәблиғаты вә тәшвиғатыдыр** ки, мүх-тәлиф китаблара вә мүталиәјә һәср олуһан бу формадан нәләнсә олдуғча аз истифадә едилир. Бунуһла белә, бу саһәдә системли иш апарылмасы бөјүк сәмәрә верә биләр. (4. -С. 215).

Чап тәблиғаты формасынын мәтбуат васитәләри илә (гәзет, журнал) јајылмасы үсулу даһа фајдалы олса да китабханаларда онун тәшкилинә аз-аз-раст кәлмәк мүмкүндүр. Бундан башга, һазыркы игтисади бәһран вә базар игтисадијатына кечид шәраитиндә китабханаларын чап имканларынын, демәк олар ки, һәддиндән артығ зәифләдији бир заманда ајры-ајры көркәмли шаир вә јазы-чыларын јарадычылығына, мүхтәлиф бәдии әдәбијат нүмунәләринә һәср олуһмуш кичик формалы нәшрләр, јә'ни **кичик төвсијә библиографик кәстәричиләри, чап плакатлары, китаб әлфәчин-ләри, сорағчалар, бәләдчиләр** вә с. һазырламағ мүмкүн дејил. Она көрә дә бәдии әдәбијатын тәблиғи заманы бу үсуллара раст кәлмәк чох тәсадүфи һал ола биләр.

Чап тәблиғаты васитәләри һәр заман охучуларын көмәјинә ча-тыр. Китабханачы охучуларла фәрди иш апараркән - китабхана-нын иши һағтында мә'лумат верәркән вә китаб төвсијә едәркән өзүнүн шифаһи сәһбәтинә әлавә оларағ охучуја чап материалы да тәғдим едир. Чап тәблиғаты васитәләри һәм китабларын әјани тәблиғаты заманы сәркиләри тамамлајыр, һәм дә јазычылар вә китаблара һәср олуһмуш кечәләрин тәшкили заманы, китаб ич-малларынын тәшкили заманы шифаһи күтләви ишдә истифадә едилир.

Беләликлә, арашдырдығымыз мөвзуну јекунлашдыраркән белә нәтичәјә кәлә биләрик ки, һазырда кениш охучу грушлары ара-сында бәдии әдәбијатын тәблиғи мүхтәлиф форма вә үсулларла

һәјата кечирилмәкдәдир. Республикамызын бүтүн күтләви, ушағ, кәнчләр вә мүхтәлиф китабханаларында бәдии әдәбијатын дүз-күн вә мәгсәдјөнлү шәкилдә тәблиғи кәнч нәслин бәдии-естетик тәрбијәсиндә вә шәхсијјәт кими формалашмасында мүстәсна рол ојнајыр.

Бәдии әдәбијатын дәрк едилмәси кениш вә чохчәһәтли аңла-јышдыр. Онун там шәкилдә мәнимсәнилмәси вә гавранылмасы о замандан башлајыр ки, һәр бир охучу инчәсәнәт аләминдә јаша-јыр, халғымызын вә диқәр халғларын мисилсиз бәдии сәрвәтләри илә јахындан таныш олур, көзәллији баша дүшмәјә, руһән тәмиз-ләnmәјә, сафлашмаға вә зәнкинләшмәјә сә'ј кәстәрир.

Бу мә'нада кәнч нәслин јеткин шәхсијјәт кими пүхтәләшмә-синдә бәдии әдәбијатын ролу мүгајисәјә кәлмир. Она көрә дә бу мүһүм мәсәләјә һәр заман хүсуси диғтәт јетирилмәлидир.

Тәәссүф ки, мүшаһидәләримиз вә арашдырмаларымыз китаб-ханаларда бәдии әдәбијатын тәблиғинин һеч дә јүксәк сәвијјәдә апарылмадығыны тәсдиғләјир. Бир сыра китабханалар бу саһәдә мүәјјән уғурлар газансалар да бүтөвлүкдә онларын фәалијјәтини гәнаәтбәхш гијмәтләндирмәк мүмкүн дејил. Бә'зи китабханаларда исә бәдии әдәбијатын тәблиғи проблеминә олдуғча лағәјд јана-шыр, әјани вә күтләви шифаһи күтләви тәдбирләри јалһыз һеса-бат хәтринә тәшкил едир, шаир вә јазычыларымызын әсәрләри-нин мәгсәдјөнлү тәблиғинә тәсадүфдән - тәсадүфә, ән чох исә он-ларын јубиләјләри әрәфәсиндә мүрачиәт едилрәр.

Бу саһәдә нәзәрә чарпан нәгсанлары арадан галдырмағ вә бә-дии әдәбијатын тәблиғини даһа да јахшылашдырмағ мәгсәди илә ирәли сүрдүјүмүз тәклифләр вә төвсијәләр китабханаларымызын кәләчәк фәалијјәтиндә мүсбәт рол ојнаја биләр:

-мүасир дөврдә күтләви китабханаларын үмуми китаб фондунун 47-55 фаизини (бә'зи китабханаларда бу рәгәм артыб-азалыр) бә-дии әдәбијат нүмунәләри тәшкил етсә дә, охучулар бу фонддан сәмәрәли истифадә етмәк игтидарында дејилләр. Бу, бир тәрәф-дән мүхтәлиф охучу грушларынын дүнја көрүшү, мүталиә мәдәниј-јәти, үмуми һазырлығ сәвијјәси, марағ даирәси, һәмчинин социал-демократик әләмәтләри (јаш, пешә, ихтисас, тәһсил вә с.) вә шәх-си кејфијјәтләри илә бағлыдырса, диқәр тәрәфдән, китабханала-рын пассив фәалијјәти, охучулары чәлб едә билмәмәси, өз ишини дүзкүн гурмағ үчүн јоллар арамамасы, мөвчуд игтисади чәтинлик-ләри бәһанә кәтирмәси, чыхыш јоллары ахтармамасы вә с. кими сәбәбләрлә әләғдардыр. Һәр бир китабхана ишин сәмәрә вә кеј-фијјәтини јахшылашдырмағ мәгсәди илә конкрет тәдбирләр һа-зырлајыб һәјата кечирмәли, бәдии әдәбијатын тәблиғи саһәсиндә дөнүш јаратмаға чалышмалыдыр:

- китабханаларын бәдии әдәбијат фондунун дүзкүн комплек-ләшдирилмәси диғтәт мәркәзиндә сахланылмалы, имкан дахилин-

дә китабхана фонду јени нәшр едилмиш бәдии китабларла зән-кинләшдирилмәлидир:

- китабханаларын бәдии әдәбијјат фондунун охучулар гаршысында даһа јахшы ачылмасы, ән јахшы әсәрләрин охучуларын истифадәсинә верилмәси үчүн сәмәрәли јоллар ахтарылыб тапылма-лыдыр:

- дүнја вә Азәрбајҗан әдәбијјаты классикләринин әсәрләри һәм-мишәјашар олдуғундан онларын тәблиғи даим китабханачыларын дигтәгиндә дурмалы вә кениш јабылмалыдыр:

- шаир вә јазычыларын әсәрләриндән ән јахшылары сечилиб тәблиғ олунмалыдыр:

- күтләви тәдбирләр јалныз јубилејдән јубилејә дејил, бүтүн ил-боју тәшкил едилмәлидир:

- бәдии әдәбијјатын тәблиғи һәр чүр бајағылығдан вә шаблон-чулутдан узаг олмалыдыр:

- һазырда Азәрбајҗан мұһарибә ичиндә олдуғуна, азғын дүш-мәнләримизин - ермәниләрин тәчавүзүнә мә'руз галдығына, халғымыз мүстәгил, бүтөв, бөлүнмәз, азад Вәтән уғрунда мұбаризә апардығына көрә китабханачылар һәрби вәтәнпәрвәрлик мөв-зусунда јазылмыш классик вә мүасир бәдии әсәрләрин тәблиғинә хүсуси дигтәт јетирмәли, Гарабағ мұһарибәси мөвзусунда ажрыча китаб јазан шаир вә јазычыларла охучуларын көрүшүнү тәшкил етмәли, һәмин әсәрләрин ажры-ажры тәдрис очағларында, мүәсси-саләрдә вә башга јерләрдә кениш мұзакирәсини кечирмәли, мил-ли вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин дүзкүн апарылмасына өз көмәк-ликләрини көстәрмәлидирләр:

- китабханачылар бәдии әдәбијјатын тәблиғи заманы јалныз ке-ниш јабылмыш ән'әнәви күтләви иш форма вә үсулларынын тәт-биги илә кифајәтләнмәмәли, мүәјјән зәһмәт вә јарадычылығ тәләб едән јени методлара, һәмчинин бир-биринин синтезиндән ибарәт олан тәдбирләрә дә мұрачиәт етмәлидирләр:

- ушаг китабханаларында күтләви тәдбирләр кечириләркән ушағларын јаш групу мүтләг нәзәрә алынмалы, онлар бир-биринә гарышдырылмаамалыдыр:

- шифаһи күтләви тәдбирләр кечириләркән әввәлчәдән нәзәр-дә тутулмуш вахт мүддәтинә дәгиг әмәл олунмалы, онларын кеди-ши сүн'и шәкилдә узадылмаамалыдыр:

- бәдии әдәбијјатын тәблиғи формализмә, әлламәчилијә дејил, һәјат һәгигәтинә, реалыға әсасланмалыдыр:

- тәдбирләрин һазырланмасы вә кечирилмәси заманы әввәлки дөврләрдә формалашмыш "јухарыдан идарәолунма" стереотипинә јол верилмәмәли, охучуларын сәрбәст фикир сөјләмәсинә вә мүс-тәгил, азад мұлаһизәләрлә чыхыш етмәсинә имкан јарадылмалы-дыр:

- миллилик, торпаға севки, јурда бағлылығ, мүстәгиллијә инам,

азәрбајҗанчылыға еһтирам, түркчүлүјә гајыдыш, адәт-ән'әнәләрә һөрмәт, дүшмәнә нифрәт ашылајан бәдии китабларын тәблиғи өн-плана чәкилмәлидир:

- инсан мә'нәвијјатына вә шәхсијјәтин јеткинләшмәсинә әвәз-сиз тә'сир көстәрмәк гүдрәтиндә олан бәдии әсәрләрин тәблиғи китабханачыларын күндәлик фәалијјәтинин әсасыны тәшкил ет-мәлидир:

- сон заманлар јаранмыш вә кениш јабылмыш јени китабларын тәгдимолунма мәрәсимләринин презентасијаларын тәшкилинә хү-суси фикир верилмәлидир:

- вахтилә кениш шөһрәт тапыш, охучуларын һәдсиз марағы-на сәбәб олмуш әдәби әсәрләрин мұһакимәси үсулуна јенидән мұ-рачиәт олунмасы мөгсәдәүјүндур:

- охучулары китабханаја чәлб етмәк мөгсәди илә ән чох бәдии китаб охујан вә әдәби-бәдии ирсимизи дүзкүн гијмәтләндримәји бачаран фәал мәктәблиләр вә диқәр охучу грушлары арасында мұ-сабитәләр кечирилмәли вә галибләрә мұкафатлар верилмәлидир.

МӘНБӘЛӘР

1. Вурғун С. Әсәрләри: 6 ч-дә. Ч.б.-Б.: Елм, 1972. -480 с.
2. Инчәсәнәтин социал мә'нәви-естетик маһијјәти. -Б., 1986. -88 с.
3. Китабханашүнаслығ: Дәрс вәсант. -Б.: Азәрнәшр, 1981. -230 с.
4. Работа с читателями: Учебник. -М: Книга, 1981. -296 с.
5. Рзајев С. Ушағларын естетик тәрбијәси саһәсиндә ушағ вә мәктәб китабханаларынын вәзифәләри//Елми әсәрләрин мөвзу мөчмүәси. -Б.: АДУ нәшр.-ты, 1989. -С. 26-33.
6. Сухомлински В.А. Вәтәндашын доғулмасы. -Б.: Маариф, 1975. -362 с.
7. Хәләфов А., Казымов Р., Бәдәлов Е. Китабхана илгчисинин мө'лумат ки-табы. -Б.: Азәрнәшр, 1986. -286 с.
8. Хәләфов Ә. Бәдии әдәбијјат вә әдәбијјатшүнаслығын библиографијасы. -Б., 1986. -80 с.
9. Чәфәров М. Естетик тәрбијә, аилә вә мәктәб. -Б., 1967, -120 с.
10. Бақы Шәһәр Мәркәзи Китабханасынын 1991-1996-чы иләр һесабатла-ры.
11. М.Ә.Сабир адына Бақы Шәһәр Күтләви Китабханасынын 1991-1996-чы иләр һесабатлары.
12. Ф. Көчәрли адына АДУК-ун 1991-1996-чы иләр һесабатлары.
13. Ч. Чаббарлы адына РКК-нын 1991-1996-чы иләр һесабатлары.

70-чи илләрдә Азәрбајҗанын кәнд әһалисинә китаб тичарәти хидмәти

*Рамиз Һәמידов
баш муәллим*

70-чи илләри кәнд әһалисинә китаб тичарәти хидмәтинин пиллә-пиллә җахшылашмасы илләри аңландырмаг олар. Белә ки, 1968-чи илдә республиканын кәнд јерләриндә китаб тичарәти ишинә рәһбәрлик едәчәк идарә -Азәриттифагың китаб тичарәти идарәси јарадылдыгдан сонра тәдричән бу сәһәдә иш сәһмана дүшүр, әввәлләр бурахылмыш нөгсанлар јаваш-јаваш арадан галдырылырды.

Азәриттифаг идарә һеј'әтинин сәрәнчамы илә һәр бир рајонун истеһлак чәмијјәти сәдринин тичарәт үзрә муавини һәмин рајонда китаб тичарәти ишинә чавабдеһлик дашыјырды. Бундан әлавлә, һәр бир рајонда истеһлак чәмијјәти нәздиндә китаб әм-тапшырылды. Азәриттифагың идарә һеј'әти һәр бир рајонда јени китаб евләринин тикинтисини, көһнә биналарын тә'чили тә'мир олунмасыны, китаб мағазалары үчүн јени аваданлыгларын алынмасыны, мағазаларын даһили вә харичи тәләбатларының јенидән гурулмасыны вә с. лајиһәләшдирир вә онун сүр'әтлә һәјәта кечирилмәсини тә'мин едирди. 70-чи илләрдә демәк олар ки, республиканын бүтүн рајонларында јени китаб мағазалары тикилиб истифадәјә верилмишдир. Һәмин китаб мағазаларының әк-сәријјәти ики мәртәбәли "Китаб евләри" иди. Бунларә Зағатала, Балакән, Гах, Оғуз, Исмајыллы, Ағсу, Имишли, Астара, Күрдәмир, Губа, Дәвәчи, Масаллы, Салјан, Нефтчала вә с. рајонларда тикилән китаб евләрини мисал кәстәрмәк олар. Белә китаб евләри һеч Бақы, Сумгајыт, Кәнчә кими шәһәрләрдә јох иди. Бу китаб евләринин тикилишини дәвләт органлары мүнтәзәм нәзәрәтдә сахлајыр, Мәркәзи Комитәнин 1968-чи ил гәрарының нәзәрәтдә јеринә јетирилмәсини јохлајырдылар. О вахтлар Мәркәзи Комитәнин биринчи катиби ишләјән һејдәр Әлијев чәнаблары бу сәһәјә бәјүк дигтәт вә гајгы кәстәрир, рајонларда оларкән китаб

мағазаларының тикинтисинин вәзијјәти, кәнд әһалисинин китаба олан тәләбатының нечә өдәнилмәси илә марагланырды. 70-чи илләрдә кәнд әһалисинә китаб тичарәти хидмәтиндә олан мүс-бәт сычрајышлар, мүвәффәгијјәтләр мәһз һејдәр Әлијев чәнаб-ларының бу сәһәјә кәстәрдији күндәлик дигтәт вә гајгының нә-тичәсидир.

70-чи илләрдә Азәриттифагың идарә һеј'әти бүтүн рајонларә јени китаб көшкәләри, китаб автодүканлары алыб көндәрирди. Һәр рајона бир автодүкан, бир нечә китаб көшкү көндәрилмишди. Ки-таб көшкәләри рајонун ири мејданларына, күчәләринә вә кәндлә-ринә гојулур, китаб автодүканлары васитәси илә исә јајлагларда, тарла дүшәркәләриндә, фермаларда, китаб мағазасы олмајан ди-кәр јерләрдә китаб сатылырды.

Азәиттифагың идарә һеј'әти јени јарадылмыш китаб тичарәти идарәсинин гајгыларының нәзәрә алыр, онун тәләбләрини дә мүн-тәзәм өдәјирди. Белә ки, 70-чи илләрин әввәлләриндә китаб ти-чарәти идарәси ("Кәндкитаб") јени бинаја көчүрүлдү.

Идарәнин топдансатыш китаб базасы ачылды. База үчүн муна-сиб анбар биналарә ајрылды. Идарәнин вә базаның штаты арты-рыларәг 55 нәфәрә чатдырылды. Онлар ајры-ајры рајонларә тәһ-ким едилир вә мүнтәзәм оларәг рајонларә кедәркән китаб тичарә-тинин кедишинә, тәшкилинә, әһалинин тәләбатының өдәнилмә-синә нәзарәт едир вә әһалијә хидмәт мәдәнијјәтинин јүксәдил-мәсинә чалышырдылар.

70-чи илләрдә кәнд әһалисинә китаб тичарәти хидмәти илә мәшғул оланларын гаршысында дуран әсас вәзифәләрдән бири кәнд әһалисинин китаба олан марагының артырмаг, бу тәләбаты өјрәнмәк вә мувафиг нәшпријјатларә вермәк, нәшпријјатлардан һазыр мәһсуллар гәбул едиб, гыса мүддәтдә охучуларә чатдыр-магдан ибарәт иди. Чүнки әввәлләр кәнд әһалисинин китаба олан марагы өјрәнилмәмишди вә нәшпријјатлар һансы китабы, нечә нүсхә истәјирдисә, о гәдәр дә нәшр етмишдиләр. Буна кө-рә дә китаб мағазалары 70-чи илләрин әввәлләриндә ләзымсыз әдәбијјатла долу иди. 70-чи илләрин орталарына јахын исә јаваш-јаваш вәзијјәт дүзәлирди. Чүнки нәшпријјатлар артыг "Кәндкитаб" һансы китабы нечә нүсхә сифариш верирдисә, ан-чаг һәмин китабы нәшр едирдиләр вә китаб мағазаларында кәнд әһалисинин зөвгүнә ујғун китаблар көрүнмәјә башлајырды. Бу исә әһалинин китаб мағазаларына кәлмәсинә, китаб алмасына, јени китаблар сифариш вермәсинә сәбәб олурду. Нәтичәдә 70-чи илләрдә "Кәндкитаб" системи үзрә китаб тичарәтинин әм-тәә дөвријјәси артмаға башламыш вә тәбини ки, ејни замандә

кәнд әһалиси үзрә адамбашына китаб сатышы да артырды.

Ашатыдакы чәдвәлдә бу даһа ајдын нәзәрә чарпыр.

Илләр	План мин. ман	Фактики	%	Адамбашына китаб сатышы
1970	2700.0	2347.7	86.9	0.73
1971	2700.0	2638.0	97.7	0.81
1972	2500.0	2430.1	97.2	0.81
1973	2650.0	2672.8	100.9	0.79
1974	2700.0	2795.2	103.5	0.82
1975	2750.0	2850.0	103.6	0.86
1976	2800.0	2941.2	105.0	0.88
1977	3000.0	3070.4	102.3	0.91
1978	3405.0	3486.8	102.4	1.05
1979	3760.0	3893.1	103.5	1.17
1980	4170.0	4271.5	102.4	1.28

Чәдвәлдән көрүндүјү кими, 1970-чи илдә кәнд әһалиси үзрә адамбашына китаб сатышы 0.73 гәпик олдуғу һалда 1980-чи илдә бу рәгәм 1 ман. 28 гәпик олмушдур(1). Доғрудур, бу рәгәм гоншу республикалар илә мөгәјисәдә чох аз олса да һәр һалда ирәлиләјиш көз габағындадыр.

Дикәр тичарәт саһәләриндән фәргли олараг китаб тичарәтинин мүтәхәссисә, ихтисаслы кадрә бөјүк еһтијачы вар иди. Бу еһтијачы нәзәрә алараг 1970-чи илдә Азәриттифағын Бакы Кооператив Техникумунун нәздиндә “китаб әмтәәшүнаслығы” шө’бәси ачылды. Һәр ил техникум әјани јолла 25 нәфәр орта ихтисаслы китаб әмтәәшүнасы кадрлары һазырлајыб рајон истехлак чәмијјәтләринә көндәрмәјә башлады. Бакы Дөвләт Университетинин китабханачылыг фәкултәсиндә китаб әмтәәшүнасы шө’бәси 1972-чи илдән е’тибарән али тәһсилли китаб әмтәәшүнаслары кадрлары һазырламаға башлады. Сонрадан һәммин ихтисас бир нечә ил фәалијјәтини дајандырмасына бахмајараг БДУ республиканын бу ихтисаса олан тәләбатыны там шәкилдә өдәмишдир (2).

70-чи илләрдә кәнд әһалисинә китаб тичарәти хидмәти мөһкәм зәмин үзәриндә инкишаф едирди. Рајон истехлак чәмијјәти сәдри һәр ајын сонунда бу саһәдә көрдүјү ишләр барәдә һесабат верирди. Әкәр рајон истехлак чәмијјәти бүтүн саһәләр үзрә планы јеринә јетириб китаб сатышы планыны јеринә јетирмирдисә, ишчиләрә алава әмәк һагты верилмирди.

70-чи илләрдә “Кәндкитаб” ики дәфә (1975 вә 1978) республикаларарасы топдансатыш китаб јармаркалары кечирмишдир. Бу

јармаркалар васитәсилә рајон китаб мағазаларында узун мүддәт јатыб галмыш китаблар гоншу республикаларә сатылмыш вә әвәзиндә дикәр республикалардан бизим охучуларә лазым олан китаблар алынмышдыр.

70-чи илләрдә “Кәндкитаб” иттифаг үзрә “Сентросојуз”ун “Сентрокоопкнига” идарәсинә табе иди вә һәммин идарәдән тә’лимат вә мәсләһәтләр алыб, ичра едирди. “Кәндкитаб” һәммин идарә васитәсилә мәркәзи нәшријатларын рус дилиндә нәшр етдији китаблары алмаг имканы әлдә едирди. Һәммин илләр әрзиндә һәр ил орта һесабла 500-700 мин манатлыг рус дилиндә чап мөһсулу алынмыш, рајонларын китаб мағазаларына көндәрилмиш вә әһалинин рус дилиндә олан китабларә тәләбаты өдәнилмишдир (3).

1976-чы илдә Азәрбајчан ССР Халг Нәзарәти Комитәси Азәрбајчан Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин “Республиканын кәнд јерләриндә китаб тичарәти ишиндә олан чидди нөгсанлар һагтында” гәрарынын (20 феврал 1968-чи ил) јеринә јетирилмәси вәзијјәтини јохламышдыр. Јохлама заманы бу саһәдә чидди нөгсанлар олдуғу, МК-нын гәрарынын там јеринә јетирилмәдији ашкар едилмишдир. Мә’лум олмушдур ки, кәнд јерләриндә әһалинин китаба олан тәләбатынын өјрәнилмәсиндә, јени китаб евләринин тикилмәсиндә, китаб тәблиғи вә реклам ишиндә һәлә дә нөгсанлар галмагдадыр.

Халг нәзарәти комитәсинин јохланмасындан сонра саһәнин даһа да инкишаф етдирилмәси илә әлағәдар һәм нәзарәт комитәсинин, һәм дә Азәриттифағын идарә һеј’әтинин кениш тәдбирләр планы ишләниб һазырланды вә јеринә јетирилмәјә башланды.

Илдә нөгсанларә јол вердијинә көрә “Кәндкитаб” идарәсинин рәиси Х.Б.Нәчәфов вәзифәсиндән кәнарлашдырылмыш вә БДУ-нун китаб әмтәәшүнаслығы шө’бәсини 1972-чи илдә гуртармыш, һәммин идарәдә 1974-чү илдән рәис мүавини ишләјән О.М.Көјүшов идарәјә рәис тә’јин олунмушдур.

Јохламадан вә һәјата кечирилән тәшкилати тәдбирләрдән сонра кәнд әһалисинә китаб тичарәти хидмәти саһәсиндә әсаслы дәјишикликләр һәјата кечирилмәјә башлады.

Нәшријатла мүнасибәтләр, әлағәләр көкүндән дәјишдириләрәк јени тәләбләр әсасында гурулурду. Јерләрдәки партија, совет тәшкилатлары илә әлағәләр мөһкәмләнирди. Тез-тез Азәриттифағын идарә һеј’әти, Мәдәнијјәт Назирлији вә комсомолун мәркәзи комитәсинин биркә гәрарлары илә рајонларда, кәндләрдә китаб ајлыглары, онкүнлүкләри, һәфтәликләри, ше’р күнләри, китаб бајрамлары, шаир вә јазычыларла көрүшләр вә с. тәдбирләр кечирилди.

70-чи илгәрин сонун республиканын район јерләриндә әһалијә китаб тичарәти хејли јахшылашмышды. Республика һәм китаб нәшринә, һәм дә һәр адамбашына китаб сатышына көрә мүәјјән уғурлар газанмышды.

МӘНБӘЛӘР

1. Аллаһвердијев Б.В., Мәммәдзәдә Р.А. Мүасир мәрһәләдә китаб тичарәтинин тәшкили. -Б.: Кәнчлик, 1996. -45 с.
2. Азәриттифаг идарә һеј'әтинин 1977-чи ил 28 ијул тарихли "Азәрбајчан ССР-ин кәнд јерләриндә китаб тичарәтинин тәшкилиндәки чидди нөгсанлар вә китаб јайылмасыны јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында" 37 сәјлы гәрары. -Б.: Азәриттифагын мөтбәәси, 1977-20 с.
3. Вахитов К.И. Потребительская кооперация СССР. -М.: Экономика, 1991. -73 с.

БЕЈНӘЛХАЛГ КИТАБХАНАЛАРАРАСЫ АБОНЕМЕНТИН ИНКИШАФЫНДА ИФЛА-НЫН РОЛУ

Мехманәли Мәммәдов
баш муәллим

Дунја китабханаларынын бејнәлхалг тәшкилаты олан ИФЛА 30 сентјабр 1927-чи илдә Бөјүк Британијанын Единбург шәһәриндә ја-радылымшыдыр. ИФЛА өз фәәлијјәтини ики типә ајрылан бөлмәләрдә һәјата кечирир: 1) 8 шө'бәдә бирләшән 32 бөлмә вә 11 "Дәјир-ми маса"дан ибарәт пешәкар грушлар; 2) бејнәлхалг програмларын һәјата кечирилмәсинә мәс'ул олан грушлар (1).

ИФЛА-нын әсас шө'бәләриндән бири "Хидмәт вә фонд шө'бә-си" һесаб олунур. Шө'бәнин беш бөлмәси вардыр: комплекләшдир-мә вә китаб мүбадиләси; китабханаларарасы абонемент (КАА) вә сәнәдләрин чатдырылмасы; рәсми нәшрләр вә дөвләт информасија-сы; серијалы нәшрләр; надир вә гүјмәтли нәшрләр (5. -с. 56-57).

1987-чи илдә кечирилән 53-чү конфрансда (Брајтон) ИФЛА-нын орта мүддәтли програмына ујғун олараг милли вә бејнәлхалг КАА-ја көмәк мөгсәдилә нәшрләрин үмуми истифадәсинин мүмкүнлүјү КАА-нын әсас вәзифәси һесаб едилмишдир. Конфрансда һәмчинин бөлмәнин гаршысында ашағыдакы тәдгигат ишләри гојулмушдур:

1. Тоғлу каталогун оптималлашдырылмасы, о чүмләдән тоғлу ка-талогун техники вә игтисади рентабеллик сәвијјәсинин мүәјјәнләш-дирилмәси, һәмчинин онун тәкмилләшдирилмәсиндә иштирак едән китабханаларын сечилмә ме'јары.

2. Автоматлашдырма вә онун КАА системинә тә'сири.

3. Електрон нәшрләрин китабхана фондуна вә КАА-ја тә'сири.

4. Мүәллиф һүгуғларынын сәнәдләрин тәгдиминә тә'сири.

5. КАА үзрә сорғуларын тәчрүбәдә һәјата кечирилмәси.

6. Инкишаф етмәклә олан өлкәләрдә КАА-нын инкишаф хүсу-сијјәтләри.

7. КАА үзрә мүтәхәссисләр үчүн рекионал мөшғәләләрин тәш-кили (5. -с.58).

Бөлмәдә бу истигамәтләрдә даими иш апарылып. Белә ки, сон ишләрдә тоғлу каталогун тәшкили мөгсәдилә биринчи нөвбәдә КАА

просесларинин компүтерләшдирилмәси, автоматлашдырылмыш китапхана-информасија шәбәкәләринин јарадылмасы вә КАА үзрә хидмәт һаггынын едәнилмәси мәсәләләри сәһәсиндә мүнүм ишләр көрүлүр.

Бөлмәнин 19 нәфәрлик даими комитәси 13 өлкәни тәмсил едир. ИФЛА-нын 55-чи конфрансында (1989, Парис) бөлмәнин сәдри Р.Франкенберкер (АФР), катиб исә В.Табб (АБШ) сечилмишләр.

Бөлмәнин әсас тәдгигат объектләриндән бири “КАА вә фондун горунмасы”дыр. Бу проблемлә бөлмәнин әмәкдашы В.Ләйн (Инкилтәрә) мәшгул олур. Бурада китаблардан истифадә вә онларын горунмасы арасында гејри-мүәјјәнлијин мөвчуд олдуғу өјрәнилмишдир. Мә’лум олдуғу кими, китаблар тәкчә мүасир охучуларын дејил, һәмчинин кәләчәк нәсилләрин мүталиәси үчүн дә нәзәрдә тутулур. Она көрә дә бу күнкү тәләбатчылара јүксәк китапхана хидмәти көстәрмәклә јанашы, кәләчәк охучулары да јаддан чыхармаг олмаз. Мәсәләјә бу нөгтеји-нәзәрдән јанашдыгда ајдын олур ки, КАА китаблар үчүн һеч бир тәһлүкә јаратмыр. Бурада јалныз фондун горунмасынын әтрафлы, дүшүнүлмүш програмы лазымдыр. Ваһид нүсхәләр гижмәтиндән вә гәдимлијиндән асылы олмајараг биринчи нөвбәдә горунмалышдыр. Бу сәһәдә мөвчуд информасијанын компүтерә дахил едилмәси үчүн коллашдырма вә микрофилмләшдирмә техникасындан истифадә етмәк олар.

Бөлмәдә XV-XVIII әср надир нәшрләринин өјрәнилмәси сәһәсиндә дә мүнүм ишләр көрүлүр. Бу да сон илләрдә көһнә чап әсәрләринә марағын артмасы илә бағлыдыр. Һазырда сәнәдләрин ахтарышы вә онларын тәләбатчылара чатдырылмасы тәдгигатчыларын тәләбинә чаваб вермир. Бир чох өлкәләр бу системин тәкмилләшдирилмәсини вә кенишләндирилмәсини тәклиф едирләр. КАА бөлмәси дә мөвчуд проблемин һәлли үчүн јоллар ахтарыр вә тәдгигатлар апарыр.

Надир нәшрләрин горунмасы үчүн тез-тез бу материалларын тоглу каталогунун јарадылмасы тәклиф олунур. Надир нәшрләрин тоглу каталогу бир нечә функција јеринә јетирир:

1. Ичмал функцијасы. Тоглу каталог бу вә ја дикәр өлкәләрин елми китапханаларында топланмыш бүтүн көһнә нәшрләр һаггында тәсәввүр јарада биләр;

2. Каталоглашдырма функцијасы;

3. Ахтарыш функцијасы. Тоглу каталог үзрә мүәјјән нәшрләрин ахтарышы апарылыр;

4. Нәшрләрин јерини мүәјјәнләшдирир. Бу исә сорғуларын дүзкүн истигамәтләндирилмәсинә имкан верир (б. -с. 3-4).

Надир вә гижмәтли нәшрләрин каталоглашдырылмасы илә әлағәлар онлардан еһтијатла истифадә едилмәси дә мүнүм әһәмијјәт кәсб едир. Гејд едилмәлидир ки, бу иш “КАА үзрә верилән гижмәтли нәшрләрлә ишдә төвсијәләр” аллы сәнәдә әсасән һәјата кечирилир. (Чәдвәл 1).

Сәнәдләр	Анчаг мә’лумат иши үчүн	Анчаг нәзарәт алтында охузалларында	Фотосурәтинин чыхарылмасы гадағандыр	Оригинал верилмир
1500-1799-чу илләрдә чап олунан серијалы нәшрләр вә монографијалар				
1600-чү илә гәдәр чап олунан нәшрләр вә инкунабулалар		+	+	
1800-1899-чу илә гәдәр чап олунан серијалы нәшрләр вә монографијалар			+	+
Әлјазмалар			гижмәт вә шәраитидән асылы олараг	
Надир вә гижмәтли нәшрләр. Мәчмуәләр. Алманахлар.			+	+
Мащын јазы сәнәдләри Гәзетләр	+	Һәмчинин	+	+
Гејри-стандарт нәшрләр: буклет, иллюстратив китаблар, чилдсиз нәшрләр			+	+
Оригиналы әвәз едән микрофилмләр. Серијалы нәшрләрин микрофилмләри	+			Әкәр почт васитәси илә көндерилмәси чәтин вә ја горхулудурса
Аудиовизуал сәнәдләр (аудио-видео касетләр)	+			Әкәр һәддән артыг агыр, баһа вә ја әвәздилмәздирсә
Аудиовизуал сәнәдләр (граммафон валлары, слајдлар)	+			

+ ишарәси сәнәдләрдән истифадә формасыны көстәрир.

Ҳазырда ИФЛА харичи өлкә китабханаларынын гаршылыгы инкишафынын еталон моделини (ASI) Һазырлајыб тәтбиг едир. Бу модел шәбәкәнин 7 гаршылыгы инкишаф сәвијјесини мүйјән едир: физики, каналты, шәбәкәли, нәглијатлы, сеанслы, мә'луматын верилмәси сәвијјеси вә тәтбиги. Һәр бир сәвијјә үчүн гаршылыгы инкишафы тә'мин едән бир нечә хидмәт протоколу ишләдән асылы олмајараг, мүйтәлиф компүтер системләрини алагәләндирир. Једдинчи - тәтбиги сәвијјә исә конкрет һадисәләрлә алагәлар ишләниб Һазырланыр. Буна охшар протокол, о чүмләдән КАА-нын хидмәт протоколу Канада китабханаларында тәтбиг едилмишдир. КАА-нын сынаг хидмәтиндә өлкәнин 16 китабханаларынын гаршылыгы инкишафын Еталон модели КАА үзрә мә'лумат мубадиләси үчүн реал шәраит јарадыр. Әкәр бир нечә ил әввәл Канада китабханаларынын әксәријјәти КАА үзрә сорғуларын верилмәсиндә ән'әнәви почт, телефон вә ја телексдән истифадә едирдиләрсә, сон илләрдә бу рабитә нөвүнү електрон почту әвәз едир.

КАА бөлмәси бу хидмәт нөвүнүн тәкмилләшдирилмәсиндә мүйтәһүм рол ојнамышдыр. Белә ки, китабханалар арасында сорғуларын верилмәсинин даһа оператив вә еффеќтли јолу мүйјәнләшдирилиб. Һазырда бу хидмәт нөвүнү даһа да кенишләндирмәк мөгсәдилә аутентификасија, иснад сәнәдләринин горунмасы вә онларын електрон почтла чатдырылмасы системи үзәриндә иш кедир.

Мә'лум олдуғу кими, китабханаларда КАА хидмәтиндән сәмәрәли истифадә етмәк үчүн саһәнин әмәкдашлары јүксәк професионал Һазырлыға малик олмалыдырлар. КАА саһәсиндә чалышан пешәкар китабханачылар рәһбәр вәзифәләри јеринә јетирмәји ба-чармалы, шәбәкәнин автоматлашдырылмасы үзрә мәсләһәтчи, сорғуларын һүтуғларынын мубафиәчиси кими чыхыш етмәлидирләр.

КАА бөлмәси бу мөгсәдлә әмәкдашларә көмәк үчүн вахташыры семинарлар тәшкил едир вә тәдрис вәсаитләри Һазырлајыр. Белә бир семинар 1989-чу илдә ИФЛА-нын 55-чи конфрансындан габаг кечирилмиш вә ашағыдакы мәсәләләри әһатә етмишдир: еһтијат васитәләрин топланмасы вә мәркәзи сәнәдләрлә тә'минаты; КАА-нын тәшкили вә сәнәдләрлә тә'минаты; КАА хидмәти үчүн кадрларын Һазырланмасы; КАА хидмәти үчүн техника вә коммуникасија; КАА-нын гиймәти вә сәнәдләрлә тә'минаты; проблемләр вә чәтинликләр вә с.

Һазырда сәнәдләрин бејнәлхалг дашынмасында вә тәләбатчыларә чатдырылмасында ән мүйтәккәб проблем хидмәт һагтынын

өдәнилмәсидир. Ајры-ајры өлкәләрдә КАА-нын рәнкбәрәнк моделинин мөвчудлуғу, валјуга гытлыгы вә өдәнишә мүйтәлиф мүйтәсибәтләрин олмасы бир чох чәтинликләр јарадыр. Белмәнин әмәкдашы Г.П.Коршин тәклиф едир ки, хидмәт үчүн өдәниш бејнәлхалг мигјасда гәбул едилмиш талонларла һәјата кечирилсин. Бу чохсарлы һесабламаларын габагыны алар вә бир чох проблемләри һәлл едәр. Белә ки, әксәр китабханалар көстәрилән хидмәт һагтыны өдәмәк үчүн нағд пул вәсаитинә малик дејилдирләр.

Бөлмәнин иши 1975-чи илдә Бөјүк Британија китабханасында тәшкил олунмуш бејнәлхалг КАА үзрә ИФЛА-нын Бүросу тәрәфиндән мубафиә олунур вә көмәклик көстәрилик. Бурада бејнәлхалг КАА илә алагәдар мүйтәхәссисләрә практики көстәришләр верилир, актуал информасијалар топланылыр, нәшр едилир, бејнәлхалг КАА үзрә мәсәләләр өјрәнилик вә елми-тәдгигат ишләри апарылыр.

ИФЛА-нын бејнәлхалг КАА үзрә Бүросу 1988-чи илдә "Бејнәлхалг китабханаларарасы абонементин вә фотосурәт чыхарма мәркәзләринин гыса мә'лумат китабы" адлы вәсаитләри чап етмишдир. Ахырынчы вәсаит 90 өлкәнин КАА хидмәти һагтында информасијаны өзүндә әкс етдирир. Бурада һәмчинин мәркәзи топлу каталоглар, бејнәлхалг КАА үзрә сорғуларын көндәрилмәси үчүн үнванлар, хүсуси гејдләр, мөһдудийәтләр вә с. верилмишдир. 1994-чү илдә бу нәшрин јенидән ишләнмиш варианты: "Китабханаларарасы абонемент вә сурәтчыхарма үзрә нүмунәви мә'лумат китабы" чап едилмишдир. Вәсаит инкишаф етмәкдә олан өлкәләрин китабханаларында КАА хидмәтинә көмәк мөгсәдилә нәшр едилмишдир.

Сон илләрдә ИФЛА-нын баш конфранслары вә иш семинарларында КАА-нын ајры-ајры проблемләри мүйтәккә олунмуш, кәләчәкдә КАА үчүн әмәкдашларын Һазырланмасы вә инкишаф етмәкдә олан өлкәләрдә бу хидмәт нөвүнүн тәтбиги саһәсиндә хејли иш көрүлмүшдүр. Мәсәлән, 1988-чи илдә Мартинкада (Кариб өлкәси) КАА-ја һәср олунмуш семинар тәшкил едилмишдир. Семинар елми китабханаларда, университет ассосиасијаларында вә али мөктәб китабханаларында кечирилмиш вә КАА хидмәтинин тәкмилләшдирилмәк үчүн гиймәтли төвсијәләр верилмишдир.

1989-чу илдә Лондонда КАА үзрә бејнәлхалг конфранс да мүйтәккә гиймәтләр кечмишдир. Конфрансда 28 өлкәдән 230 нүмәјәндә иштирак етмишдир. Ики әсас мәсәләдән бири јени техники төрәтинин КАА-ја тә'сири олмушдүр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Һазырда ИФЛА-нын 137 өлкәдән 1324 үзвү вардыр (7. -с. 257-259).

Үмумийәтлә, ИФЛА-нын КАА бөлмәси китабханаларын мүйтәккә

гәлиф материалларла тө'мин едилмәсиндә мһүм рол ойнайыр. Бүтүн өлкәләрин бу истигамәттә биркә сә'ји китабханаларда мөвчуд хидмәт нөвүнүн даһа да инкишафына сәбәб олар. Она көрә дә Азәрбајчан Республикасы ИФЛА-нын үзвү олмага чальшмалы вә бунунла да республикамызда бејнәлхалг абонементин инкишафы үчүн реал зәмин јарадылмалыдыр. Дүздүр, 1995-чи илдә ИФЛА-нын Истанбулда кечирилән 61-чи конгрессинда илк дәфә олараг республикамыздан 4 нәфәр иштирак етмишди. Онларын үзвлүк һаггыны гардаш Түркия дәвләти едәмишди. Күман етмәк олар- бирләриндә иштирак едәчәк вә онун үзвү олмасына чальшачаг- дыр. Тәәссүфләр олсун ки, 1996 вә 1997-чи илләрдә ИФЛА-нын Чиндә вә Копенһагендә кечирилән 62 вә 63-чү конгрессларында республикамыздан һеч ким иштирак етмәмиш вә бунунла да Азәр- бајчан һәмин тәшкилатдан узаг дүшмүшдүр.

Мә'лум олдуғу кими, һәр ил дүнјада миллионларла нүсхә китаб вә китабча чап олунар. Шүбһәсиз ки, бу нәшрләри бүтүн китаб- ханаларда топламаг гејри-мүмкүндүр. Она көрә дә охучулар тәрә- финдән тәләб едилән, лакин фондда олмајан нәшрләрин харичи өлкә китабханаларындан альһнараг тәләбатчылара чатдырылмасы үчүн республикамызда бејнәлхалг абонементин тәшкили зәрури- дир. Бејнәлхалг абонементдән истифадә етмәклә китабханалары- мыз рәдд чавабларынын сајыны хејли азалдыб, охучулара лазыми әдәбијјатын тапылмасында көмәк көстәрә биләрдәр. Бунун үчүн ИФЛА-нын иш тәчрүбәсиндән истифадә етмәк зәруридыр.

Бејнәлхалг абонементин әсас вәзифәси халг тәсәррүфаты мү- тәхәсисләринин вә алимләрин харичи әдәбијјата олан сорғулары- ны оператив јеринә јетирмәкдир.

Харичи өлкә китабханалары илә әлагә республикамызын ири китабханалары тәрәфиндән һәјата кечирилә биләр. Бунлар М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дәвләт Китабханасы, Азәрбајчан ЕА-нын Мәркәзи Елми Китабханасы, Республика Елми Техники Китабханасы, М.Ә.Рәсулзадә адына БДУ-нун Елми Китабханасы вә башгаларыдыр.

Бејнәлхалг абонементлә мәшғул олан китабханалар ашағьдакы функцијалары јеринә јетирирләр:

- охучу сорғуларына әсасән харичи өлкәләрдән китаб алыр;
- харичи өлкә китабханаларындан дахил олан сифаришләри је- ринә јетирир;

- ајры-ајры харичи өлкә китабханалары илә мүгавилә бағлајыр;
- бејнәлхалг абонемент үзрә иши мүнтәзәм тәһлил едир.

Республикамызын бүтүн китабханалары бејнәлхалг абонемент- лә мәшғул ола билмәзләр. Буну нәзәрә алараг республика китаб- ханалары харичи өлкә китабханаларынын сорғуларынын јеринә

јетирилмәсиндә гаршылығлы һәрәкәт етмәли вә әсас ролу бејнәл- халг абонементин әлагәләндирмә мәркәзи јеринә јетирмәлидир.

Республикамызда бејнәлхалг абонементин әлагәләндирмә мәр- кәзи М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дәвләт Китабханасы олмалы вә бунунла әлагәдар ашағьдакы вәзифәләри һәјата кечирмәлидир:

- харичи өлкә китабханалары тәрәфиндән верилән сорғулары јеринә јетирмәк;

- бејнәлхалг тәшкилатларда вә јығынчағларда республика ки- табханаларынын бејнәлхалг абонемент үзрә марағларыны әкс ет- дирмәк;

-бејнәлхалг абонементлә мәшғул олан китабханаларын ишинә нәзарәт етмәк.

Республикамызын һәр бир вәтәндашы бејнәлхалг абонементдән истифадә едә биләр, китаблар, серијалы нәшрләр, нотлар, хүсуси әһәмијјәтли техники әдәбијјат вә башга сифариш верә биләр.

Ахтарылан әдәбијјат өлкә китабханаларында олмадыгда охучу сорғулары харичә көндәрилик. Она көрә дә һәмин сифаришләри әввәлчә тоғлу каталогда, сонра исә универсал вә саһәви китабха- наларда ахтармаг лазымдыр. Харичи китабханалара сифариш көн- дәрәркән ашағьдакылары нәзәрә алмаг лазымдыр:

а) Харичи өлкә илә үмумдәвләт разылығьнын олмасы. Дипло- матик әлагәләри олмајан өлкәләрә сифариш көндәрмәк мәгсәдә- ујғун дејил.

б) Јухары тәшкилатларын зәманәти (Назирләр Кабинети);

в) Китабхана вә фонду һаггында мә'лумат;

г) Сорушулан әдәбијјатын нәшр јери;

ғ) Харичи китабханаларда бејнәлхалг абонементдән истифадә гајдалары;

д) Мөвчуд китабханаларын иш тәчрүбәси.

Сифариш өлкәнин ән бөјүк китабханаларына (милли, академи- ја, университет, саһәви вә б.) көндәрилик. Бә'зән ајры-ајры өлкә- ләрин кичик китабханаларына да сифариш көндәрмәк олар Бу әсасән АБШ, Јапония, Латын Америкасы өлкәләринә аиддир. Харичи өлкә китабханаларына сифаришләр көндәриләркән әризә формасы долдурулу. Бурада нәшр һаггында мә'луматлар көстә- римәлидир. Лазым олдугда сифаришчи вә китабхана үчүн ваһид сифариш бланкы долдурулу. Сифариш бланкларынын һәр ики нүсхәсиндә тәсвирин үнсүрләринә ујғун олараг нәшрләрин тәсви- ри верилир (орижиналын дилиндә). Сифариш бланкларынын арха һиссәсиндә нәшр һаггында әлдә едилән библиографик мәнбә көс- тәрилир. Сифариш бланкы чавабдәһ шәхс тәрәфиндән имзаланыр вә китабхананын мөһүрү илә тәсдигләнир. Верилән сифаришә 3- 4 аја чаваб кәлмирсә, тәкрарән көндәрмәк олар. Тәкрар сифари-

шин верилмәси харичи китабханаларын иш үслубундан асылдыр. Харичи китабханалардан әдәбијјат алындыгда биринчи нөвбәдә китабханаларын ады, үнваны, почт маркасы, јахуд китабын үстүндә кәндәрилән мәктубла ајыр д етмәк олар. Китаблары мүшајиәт едән бланк әдәбијјат алындыгдан дәрһал сонра кери кәндәрилир. Сифаришлә алыннан нәшрләр оху залына верилир.

Харичи китабханалара верилән сифаришә рәдд чавабындан асылы олараг тәкрар сифариш вермәк олар. Тәкрар сифаришдә јени сифариш бланклары долдурулур.

Харичи китабханалара бејнәлхалг абонемент үзрә нәшрләр онларын сифариши илә китабхананын тәсдиг етдији хүсуси сифариш бланкы әсасында верилир. Сифариш бланкында нәшрин библиографик тәсвири латын графикасы илә орижиналын дилиндә јазылмалыдыр. Нәшр һаггында мә'лумат там олмајанда сифариши дәгигләшдирмәк үчүн кери гәјтарырлар.

Харичә китаб кәндәрилмәздән әввәл һәр шеј дигтәтлә јохланьлыр, сифариш бланкынын китабханада галан биринчи нүсхәсиндә лазыми гејдләр едилир, икинчи һиссәси исә нәшрлә бирликдә харичи китабханаја кәндәрилир. Әкәр сифариш олунан китабын вә ја мәгаләнин һәчми 20 сәһифәдән јухары дејилсә онун сурәтини дә кәндәрмәк олар. Харичи китабханалара мүхтәлиф сәбәбләрдән рәдд чаваблары да верилә биләр. Рәдд чавабларынын сәбәбләри сифариш бланкынын икинчи һиссәсиндә гејд едилир вә кери кәндәрилир.

Харичи китабханалардан алыннан сифаришләрин вахт нормасы ашагыдакы кими төвсијә олунур:

- а) Китаб, дәври нәшрләр, нот, хүсуси нөв техники әдәбијјат вә сәнәдләр - 3-5 күн;
- б) Нәшрләрин вә мәгаләләрин сурәтләри - 10-15 күн;
- в) Әлавә библиографик ахтарыша еһтијачы олан нәшрләр - 10-15 күн.

Харичи китаблар Рабитә Назирлијинин мөвчуд ганунларына әсасән почт васитәсилә кәндәрилир.

Бејнәлхалг абонементин тәшкилиндә сәнәдләрин горунмасы үчүн нәзәрлә тугулан картотекалар, нәшрләрин истифадәсинә нәзарәт, сифаришләрин јеринә јетирилмәси, әсас иш кәстәричиләринин гејди вә баһгалары мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Бу мәгсәдлә һазырланан үнван картотекасы харичи китабхананын адыны, нөмрәсини вә үнваныны әкс етдирир.

Формулјар картотекасы нәзарәт функцијасыны јеринә јетирир вә сәнәдләрин горунмасы үчүн нәзәрлә тугулуру. Формулјар картотекасы һәм дә әдәбијјатын алынмасы вә верилмәсинин гејдини

апарыр. Формулјарда китабхананын јерләшдији өлкәнин ады, китабхананын нөмрәси вә ады кәстәрилир.

Бејнәлхалг абонементин тәшкилиндә планлашдырма, учот вә һесабат да мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Статистик мә'луматлар бу ишин тәшкилиндә әсас рол ојнајыр. Бурада ишин кәмијјәт вә кејфијјәт кәстәричиләрини мүтләг нәзәрә алмаг лазымдыр. Кәмијјәт кәстәричиләринә дахилдир:

- Бејнәлхалг абонементлә мәшғул олан өлкәләрин сајы;
- Сифаришчи китабханаларын сајы;
- Алыннан вә кәндәрилән сорғуларын сајы;
- Алыннан вә кәндәрилән нәшрләр вә онларын сурәтләринин сајы.

Китабханаларда бејнәлхалг абонемент үзрә иши планлашдыраркән әввәлки илләрин иш тәчрүбәси тәһлил едилмәли вә бу сәһәнин инкишаф ән'әнәси мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Китабханада илин јекуну мүәјјәнләшдириләркән бејнәлхалг абонементин бүтүн кәстәричиләри һесабланыр вә алыннан рәгәмләр әввәлки илләрлә мүгајисә едилир. Мә'лумат һесабатында бејнәлхалг абонементлә мәшғул олан тәрәфдашлара пијмәт верилмәли, сорғуларла алыннан әдәбијјат мүгајисә олунмалыдыр. Бурада һәмчинин харичи китабханалара верилән вә алыннан рәдд чаваблары тәһлил олунмалы, бејнәлхалг абонементин тәкмилләшдирилмәси үчүн көрүлән ишләр өз әксини тапмалыдыр.

МӘНБӘЛӘР

1. Бахшәлијев З.И ИФЛА һаггында нә билирик // Мәдәнијјәт. - 1992. - 25 сентјабр.
2. Line M.B. Interlending and conservation. Friends of foes? IFLA. General Conference. 53 rd. Brighton, 1987. 13 p.
3. Международный абонемент: принципы и руководство по ведению // Библиотечное и библиогр. за рубежом. - 1981. Вып. 81. - с. 61-67
4. Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений // Библиотечное и библиогр. за рубежом. - 1988. с. 56-57.
5. О задачах отдела фондов и обслуживания ИФЛА, См. Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений. Среднесрочная программа. 1986-1991. 2-е изд. - Гаага. 1988. с. 56-57.
6. Свейн Л, Мак Лелланд М7 Универсалная передача данных и телекоммуникации // Библиотечное ведение и библиогр. за рубежом. - 1989. Вып. 122. с. 3-4.
7. Talat S. Fram Badylan fo Lidrespase // IFLA Journal. - London. Paris, 1995. - 257-259 p.

РЕСПУБЛИКА ЕЛМИ ТИББ КИТАБХАНАСЫНДА ЭДӘБИЈАТЫН ТӘСНИФЛӘШДИРИЛМӘСИ ВӘ СИСТЕМЛИ КАТАЛОГЛАРЫН ТӘШКИЛИ

Елмира ӘМӘДОВА
муәллим

Азәрбајчан Дөвләт Елми Тибб Китабханасы республика елми-тибб мә'лумат системинин тәркиб һиссәси олуб, өлкәдә сәһијјә ишчиләрини, елми ишчиләри, тибб сәһәсиндә тәһсил алан тәләбәләри тибби әдәбијјатла тә'мин едән ән бөјүк сәһәви китабханадыр.

Бу китабхана республикада тиббә вә сәһијјәјә даир әдәбијјаты комплекс шәкилдә, гоншу елмләрлә бирликдә өзүндә чәмләшдирән дөвләт китабсахлајычысыдыр.

Һазырда китабхананын фондунда XIX әсрин оргаларындан бу күнә гәдәр Азәрбајчан вә харичи дилләрдә нәшр олунаш 460 миндән чох әдәбијјат топланмышдыр.

Һәр ил китабхана 14 минә јахын охучуја хидмәт кәстәрир. "Республика Дөвләт Елми Тибб Китабханасы 1940-чы илдә Азәрбајчан Халг Комиссарлары Советинин гәрары илә тәшкил олунаш вә сонракы илләрдә республикада сәһијјә ишчиләринин пешә вә билик сәвијјәләринин һәртәрәфли артмасында, онларын чохәһәтли сорғуларынын өдәнилмәсиндә мүнүм рол ојнамышдыр." (1. -С. 1).

1983-чү илдән е'тибарән Республика Тибб Китабханасынын базасында тибб китабханаларынын мәркәзләшдирилмиш системи јаралдымышдыр. Һазырда башда республика китабханасы олмагла һәмин мәркәзләшдирилмиш систем өзүндә 10 филиалы бирләшдирир.

Елә һәмин ил китабхана Сәһијјә Назирлији тәрәфиндән 4 мәр-тәбәли гәдим, охучулар үчүн һәр бир шәраити олан бина илә тә'мин едилмишдыр. Лакин чох тәәссүф ки, 1992-чи илдә һәмин бина китабхананын әлиндән алынды вә китабхана тибб ишчиләри свиндә чох кичик бир сәһәдә јерләшдирилди. Белә вәзијјәт шүб-һәсиз ки, китабхананын фәалијјәтинә, хүсусән охучуларла хидмәт

ишинә чох мәнфи тә'сир кәстәрир.

Буна бахмајараг Республика Елми Тибб Китабханасы охучуларла хидмәт ишини сәмәрәләшдирмәк етмәк мәгсәдилә 73 муәлицә вә профилактика мүүссисәси нәздиндә сәјјар китаб мәнтәгәләри тәшкил етмишдыр. Бундан әлавә республиканын рајонларында јашајан 600-ә јахын һәким вә сәһијјә ишчиси гијаби абонементин хидмәтиндән истифадә едир.(5).

Республика Елми Тибб Китабханасы фондунун тематик-типо-ложи тәркибини үмуми шәкилдә белә характеризә етмәк олар:

1. Азәрбајчан дилиндә тибби-биоложи профилли нәшрләр;
2. Харичи дилләрдә тибби-биоложи профилли нәшрләр;
3. Ичтимаи-сијаси мөвзуларда јерли вә харичи нәшрләр;
4. Тибби-биоложи профилли јерли вә харичи дөври нәшрләр;
5. Тибби-биоложи профилли јерли вә харичи мә'лумат библио-график нәшрләр.

1976-чы илдән аз истифадә олунаш әдәбијјаты мүнәфизә етмәк үчүн китабхананын нәздиндә депозитар фонд јарадылмышдыр.

80-чи илләрдән башлајараг Тибб Китабханасы сәһијјә вә тибб әдәбијјатынын топланмасы, ишләнмәси, мүнәфизә едилмәси вә истифадәси илә јанашы, республикада сәһијјә вә тибб мүүссисәләрини мүнәлиф нөв информасија илә тә'мин едән мә'лумат-библиографија мәркәзинә чеврилмишдыр.

Китабханада охучуларла мүнәлиф јолларла хидмәт кәстәрилир. Мүтәрәпти хидмәт формаларындан мә'луматын сечилиб јайылмасы, фәрди мә'лумат-библиографија хидмәти, мә'лумат вә мүтәхәссис күнләринин кечирилмәси вә с. тибб елминин наилијјәтләринин мүтәхәссисләрә чатдырылмасында мүнүм рол ојнајыр. 80-чи илләрдә китабхана "Азәрбајчанда сәһијјә вә тибб әдәбијјаты" адлы 3 чилдик кәстәричи һазырлајыб нәшр етмишдыр. Һазырда кәстәричинин давамы үзрә иш апарылыр.

90-чы илләрә гәдәр һәр ил Республика Елми Тибб Китабханасынын фондуна орта һесабла 18 мин нүсхә мүнәлиф сәнәд дахил олуруду вә бунларын тәгрибән 40 фаизини дөври нәшрләр тәшкил едирди(1).

Сосиал функцијаларын һәјата кечирилмәсиндә китабхананын сораг-мә'лумат апаратынын вә онун мүнүм тәркиб һиссәси олан каталог системинин ролу әвәзедилмәздир. Һазырда китабхананын каталог системиндә тәгрибән 3,6 милјон карточка топланмышдыр (4. - с. 211). Китабхана өзүнүн сораг-мә'лумат апаратынын һәчми вә тәркибинә көрә Азәрбајчанда тибб вә сәһијјәјә даир китабхана-информасија мәркәзи функцијасыны дашыјыр.

Республика Елми Тибб Китабханасында Азәрбајчан вә рус дилләриндә каталогларын тәшкили вә әдәбијјатын каталоглашдырылмасы "Әдәбијјатын каталоглашдырылмасы" шө'бәси, харичи нәшрләрин каталоглашдырылмасы исә "Харичи әдәбијјат" шө'бәси тәрәфиндән һәјата кечирилир.

Китабханада һәҗата кечирилән каталоглашдырма әмәлијатларында әдәбијатын елми тәснифләшдирилмәси вә системли каталогун тәшкили илә әлағәдар апарылан ишләр мүһүм әһәмијәт кәсб едир. Бу да тәсәдүфи дејилдир.

“Системли каталогун һәлледици ролу онун әлверишли гурулушундан, материалларын групплашдырылмасындакы мәнтиги ардычыллығындан ирәли кәлир. О, китабханалары мәзмун чәһәтдән әкс етдирдији үчүн мөвчуд билик саһәсинин инкишаф ән’әнәләринә даһа јахшы чаваб верир.” (3).

Республика Елми Тибб Китабханасынын системли каталогуну шәрти олараг 3 тәркиб һиссәјә ајырмаг олар:

Азәрбајҗан дилиндә системли каталог;

Рус дилиндә системли каталог;

Харичи дилләрдә системли каталог.

Әлбәтгә, Азәрбајҗан халгынын мүстәгил дәвләтинин јарадылдыгы бир шәраитдә рус дилиндә нәшрләрин системли каталогу да харичи дилләрдә нәшрләрин системли каталогунун бир һиссәси саыла биләр.

Гејд етмәк ләзимдыр ки, 70-чи илләрин сонуна гәдәр китабхананын истәр Азәрбајҗан, истәрсә дә рус дилләриндәки нәшрләрин системли каталогу онлуг тәснифат чәдвәлләри әсасында тәшкил едилмишди. Сонралар, јә’ни 1978-чи илдән башлајараг һәр ики каталог тәдричән КБТ тәснифат чәдвәлләри әсасында јенидән гурулмуш вә бу иш 80-чи илләрин орталарында баша чатдырылмышдыр.

Республика Елми Тибб Китабханасы ејни заманда тибб китабханалары үзрә мәркәзләшдирилмиш системә рәһбәрлик етдији вә 10 филиалдан ибарәт олдуғу үчүн бу просес, јә’ни КБТ чәдвәлләринә кечид комплекс шәкилдә апарылырды.

Китабханада системли каталогун КБТ үзрә ишчи чәдвәлләри 1979-чу илдә һазырланыб баша чатдырылмышдыр. Ишчи чәдвәлләри һазырланаркән КБТ-нин елми китабханалар үчүн чәдвәлләринин 5-чи бурахылышынын гысалдылмыш варианты (3), филиал-китабханаларда исә КБТ-нин күтләви китабханалар үчүн чәдвәлләри әсас көтүрүлмүшдүр (2).

Ваһид фондун вә системли каталогун КБТ чәдвәлләринә кечирилмәсинә һазырлыг ишләринин планы 1979-чу илдә Республика Елми Тибб Китабханасынын елми-методици шурасында музакирә вә тәсдиг едилди.

Рус дилиндә нәшрләрин системли каталогунун јени тәснифат чәдвәлләринә кечирилмәси просеси биринчи нөвбәдә системли каталогун карточкаларынын јенидән гурашдырылмасы, орадакы көһнә индексләрин јени индексләрлә әвәз едилмәси әмәлијатларынын һәҗата кечирилмәсини тәләб едирди ки, бу да елми методици вә тәчрүби бахымдан ән мәс’улијәтли вә олдуҗа мүрәккәб иш или.

Гејд етмәк ләзимдыр ки, китабхананын фондунда өз мигдарына көрә нәшрләрин чох һиссәси “Сәһијә. Тибб елмләри”, сонра “Биолокија елми”, даһа сонра исә “Ичтимаи вә һуманитар елмләр” групуна аиддир.

Шүбһәсиз, бу хүсусијәтләр республика китабханасынын системли каталогунда да өзүнү әкс етдирди. Мәһз бу сәбәбдән һәммин елмләри әкс етдирән бөлмәләрлә апарылан ишләр чох вахт апарыр вә елми бахымдан хүсуси дәгиглик тәләб едирди.

Бүтүн бу ишләр 1982-1985-чи илләрдә әсасән јеринә јетирилмиш вә 1986-чы илин сону үчүн артыг китабхананын истәр Азәрбајҗан вә истәр рус дилләриндә нәшрләрини әһатә едән системли каталоглар КБТ үзрә јенидән тәшкил едилмишди. Һазырда Елми Тибб Китабханасынын системли каталоглары 160-а јахын каталог гутусундан ибарәт олуб, өзүндә 1 милјондан артыг карточканы әкс етдирди.

Китабхананын системли каталогу тәртиб бахымындан олдуҗа сәлигәлидир. Бурада 1988-чи илә гәдәр Азәрбајҗан Дәвләт Китаб Палатасы тәрәфиндән бурахылан чап карточкаларындан истифадә едилди. Сонракы илләрдә исә бүтүн јени нәшрләрә макина илә карточкалар јазылыр.

Мә’лум олдуғу кими, системли каталогун гурулушу, мәзмуну, онун мүнтәзәм сурәтдә тамамланмасы биринчи нөвбәдә һәр бир китабханада тәснифләшдирмә әмәлијатларынын кејфијәтиндән асылыдыр.

“Каталогларда әдәбијатын мүфәссәл тәснифләшдирилмәси әсәрләри ахтармагы асанлашдырыр, охучулары һәммин елм саһәләринин башга мәсәләләринә даир әсәрләрин тәсвирләрини ахтармадан хилас едир. Тәснифләшдирмә китабхана ишинин ән мүрәккәб просесләриндән биридир” (4. -с. 120).

Китабханада бу ишин өһдәсиндән әсасән мүвәффәгијәтлә көтүрүлмәти-методици гајдалара әмәл олунур.

Бурада сәһијә вә тибб әдәбијаты хүсусилә дәгиг вә һәр бир китабын мәзмунуну там сурәтдә ачан индексләрлә тә’мин едилди. Демәк олар ки, һәр бир карточкада биз китабын рәф вә каталог индекси илә јанашы там индексә дә раст кәлирик.

Республика Елми Тибб Китабханасынын Азәрбајҗан вә рус дилләриндә апарылан системли каталоглары илә јахындан танышылыг, онларын гурулушунун тәһлили бизә китабханада тәснифләшдирмә просесиндә үмуми вә хүсуси методикаја әмәл едилмәсини тәсдиг етмәјә әсас верир. Бу хүсусән тибб вә сәһијә әдәбијатынын тәснифләшдирилмәсиндә мувафиг саһәләрин биолокија вә диқәр елмләрлә әлағәләринин дүзкүн мүәјјәнләшдирилмәсиндә өзүнү көстәрир.

Мә’лум олдуғу кими, системли каталогун охучулар тәрәфиндән сәмәрәли истифадә едилмәсиндә әлифба-предмет көстәричиси-

нин ролу бөјүктүр. Республика Елми Тибб Китабханасында 4 гутудан ибарәт олан бу көстәричи 1985-чи илдә КБТ үзрә јенидән тәшкил едиләрәк охучуларын истифадәсинә верилмишдир. Көстәричи јалпыз рус дилли нәшрләрин системли каталогуна аиддир.

Бу көстәричидә системли каталогда өз әксини тапмыш бүтүн мәфһум вә анлајышлар чидди әлифба сырасы илә дүзүлмүш, һәр бир анлајышын гаршысында онун индекси вә мүвафиг анлајыша аид әдәбијатын системли каталогун һансы гутусунда јерәшлији сај да көстәрилмишдир.

Бундан алава, системли каталогун сәмәрәли тәшкили вә истифадәси мүнтәзәм сурәтдә онун редактә едилмәсини тәләб едир. Бу истигамәтдә хүсусән сон илләрдә хејли иш апарылыр. Белә ки, китабхананын каталоглашдырма шө'бәсинин әмәкдашлары тәрәфиндән 1993-чү илдә "28 Биолокија елмләри" шө'бәси, 1994-чү илдә тибб шө'бәсинин "51. Сосиал кикијена" бөлмәси, 1995-чи илдә "52. Үмуми патолокија" бөлмәси, 1996-чы илдә "53. Клиник тибб" бөлмәси, 1997-чи илдә исә "54. I Дахили хәстәликләр" бөлмәси там редактә едилмишдир (5).

Үмумијәтлә, 1993-1997-чи илләрдә системли каталогун 84 гутусу, үмуми һәчми 600 миндән артыг олан карточкасы редактә едилмишдир (5).

Редактә просесиндә бир чох бөлкүләр даһа да дәгигләшдирилмиш, көһнә карточкалар јениләри илә әвәз едилмиш, көһнәләмиш ајрычлар тәзәләнмиш, карточкаларын дүзүлүшү јохланмыш, еһтијач олдугда каталога јени рубрикалар дахил едилмишдир. 1998-чи ил үчүн системли каталогун тибб шө'бәсинин "54.5. Чәрраһијә" вә "55.1. Инфексија хәстәликләри" бөлмәләринин әсаслы редактә едилмәси нәзәрдә тутулур.

Нәтичә олараг гејд едәк ки, Азәрбајчан дәвләтинин мүстәгиллији шәраитиндә өлкәмизин дүнја информасија мөканына дахил олмасы проблеми чох бөјүк актуальыг кәсб едир. Бу бахымдан бүтүн дүнјада тәтбиг едилән УОТ тәснифат чөдвәлләринин Азәрбајчанда КБТ тәснифат системини әвәз етмәси мәсәләси мејдана чыхыр.

Зәннимизчә, диқәс ири елми китабханалар кими, Республика Елми Тибб Китабханасында да јахын кәләчәкдә КБТ тәснифат чөдвәлләринин универсал онлуг тәснифат чөдвәлләри илә әвәз едилмәси проблеми диқәтлә нәзәрдән кечирилмәлидир.

МӘНБӘЛӘР

1. Азәрбајчан Республика Елми-Тибб Китабханасы: Јадлаш. -Б., 1990.
2. ББК: для массовых библиотек.-М., 1986. -542 с.
3. ББК: для научных библиотек. 5 Вып. 6 кн. -М., 1969-1972.
4. Китабханашүнаслыг: /Китабхана каталоглары/: Дәрс вәсаити /Проф. А.А.Хәләфовун ред. илә. -Б.: БДУ, 1996. -211 с./
5. Республика Елми Тибб Китабханасынын 1991-1997-чи илләр һесабатлары.

АЗƏРБАЈЧАНДА ҮМУМИ РЕТРОСПЕКТИВ БИБЛИОГРАФИЈАНЫН МУАСИР ВƏЗИЈЈƏТИ ВƏ ПЕРСПЕКТИВЛƏРИ

Солмаз САДЫГОВА

аспирант

Азәрбајчан Республикасынын президенти Һ.Ә.Әлијев 1995-чи ил ијун ајында М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасында миниатүр китабын тәғдимат сәркисинә бахдығы заман демишдир: “Китабхана халг, милләт үчүн, чәмијјәт үчүн мүтәддәс бир јер, мә’нәвијјат, билик, зәка мәнбәјидир. Она көрә дә китабханаја даими һөрмәт халгымызын мәдәнијјәтини нүмајиш етдирән амилләрдән биридир.”(1).

Библиографија иши дә китабханаларын мүһүм һиссәси олуб, библиографик мә’луматын һазырланмасы вә тәләбатчылара чатдырылмасы илә әлағәдар просесләрдән ибарәтдир.

Библиографијанын ичтимаи јөнүмүнә көрә илкин фәргләндирилмәси сәјәсиндә “үмуми” вә “хүсуси” библиографија аңлајышы јаранмышдыр. Белә бөлкү библиографијанын ики сәһәси арасында олан вә библиографик информасијанын ахтарышы вә коммуникасија (үмуми библиографија) вә гијмәтләндирмә (хүсуси библиографија) кими әсас ичтимаи функцијаларын һәјата кечирилмәси илә әлағәдар илкин маһијјәт фәргләринә әсасланыр.

Библиографик информасијанын ахтарыш вә коммуникасија функцијалары ејни дәрәчәдә формал характерә маликдирләр. Бу функцијаларын һәјата кечирилмәси васитәләри заһири фәргләринә бахмајараг библиографијалашдырылан сәнәдләрин формаларына вә ја мәзмунуна әсасланыр вә информасија тәләбатчылары нәзәрә алынмыр. Буна китабхананын әлифба каталогуну вә “Бирилик Азәрбајчан китабијјаты”ны мисал кәстәрмәк олар. Үмуми библиографија чәрчивәсиндә јарадылан библиографик информасија мәнбәләринин конкрет мөгсәд вә охучу истигамәтинин, мүәјјән хидмәт сәһәси илә билаваситә әлағәсинин олмамасы буну тәсдиг едир.

Үмуми библиографик фәалијјәт нәтичәсиндә бу вә ја диҗкәр тәләбатчы групунун еһтијачы нәзәрә алынмыр. Лакин сәнәдләрин еј-

нигәшдирилмәсини вә ахтарышыны тә'мин едән вә беләликлә кәниш тәләбатчы аламинә марағлы олан библиографик информасија ярадытыр. Башга сөзлә, үмуми библиографија һамы үчүндүр. Мәһз бу функционал хүсусијәт үмуми библиографијаны библиографијанын үмуми истигамәтләринә көрә ики әсас бөлмәләрдән бири кими көтүрмәјә имкан верир.

Коммуникасија истигамәтли үмуми библиографија тәләбатчыларә мөвчуд олан сәнәд күтләси вә ахыны һагтында информасија вермәк вәзифәсини јеринә јетирир.

Коммуникасија истигамәтли үмуми библиографија чәрчивәсиндә чап мәһсулунун мөвчуд олдуғу бүтүн дөвр әрзиндә там учоту һәјата кечирилтир.

Јарадылан үмуми ретроспектив библиографик информасија мәнбәләринин характерик чәһәтләри һәммин библиографијаны шәрти оларәг репертуар библиографијасы адландырмаға имкан верир.

"Азәрбајчан китабы", "Азәрбајчан дөври мөтбуаты" беләләриндәндир. Лакин Азәрбајчан милли чап әсәрләринин библиографик репертуарынын јарадылмасы проблеми һәлә дә һәлл олунмамыш гәлыр.

Үмуми библиографијанын әсас мәркәзи сајылан Республика Дөвләт Китаб Палатасы 1925-чи илдән фәалијәт көстәрир. Китаб Палатасынын әсас функцијалары республика чап әсәрләринин тохунулмаз архивини јаратмагдан, һагтында ардычыл информасија вермәкдән, онларын дөвләт гејдини апармагдан, әләгәдар тәләбатчыларә, елми идарәләрә вә ајры-ајры тәдигатчыларә библиографик хидмәт көстәрмәкдән, Азәрбајчан мөтбуаты һагтында статистик мә'луматы һазырлајыб дәрч етдирмәкдән ибарәтдир. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, палата функцијаларыны һәјата кечирәркән нәзарәт нүсхәләринә әсастаныр.

М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасында "Азәрбајчан китабы" шө'бәси фәалијәт көстәрир. Әдәбијатын гәдимлијинә вә надирлијинә көрә республикада јекәнә милли әдәбијат хазинәси "Азәрбајчан китабы" фонду һесаб олунур. Бунун нәтичәсидир ки, "Азәрбајчан китабы"нын әсаслы библиографијасынын биринчи чилди (1780-1920) мәһз "Азәрбајчан китабы" архив фондунун әсасында тәртиб олунмушдур. Лакин "Азәрбајчан китабы" шө'бәсинин кечмиш мүдири М.Мүсәддиг гејд едир ки, "Азәрбајчан китабы" библиографијасынын биринчи чилди чап олундугдан сонра күлли мигдарла (һәләлик 600 нүсхәдән артыг китабын сијаһысы тугулмушдур) китабын һәммин нәшрә дүшмәдији мөјјәнләндирилмишдир (3). Мүәллиф ону да гејд едир ки, Азәрбајчан мүәллифләринин ингилаба гәдәр чап олунан әсәрләри дилләриндән асылы олмајараг бүтүнләкдә топлансајды "Азәрбајчан китабы"нын биринчи чилдинин һәчми индикиндән бир јарым, бәлкә дә ики дәфә јарым чох оларды.

Гејд етмәк лазымдыр ки, республикамызда јарадылан репертуар типли көстәричиләрдә чап мәһсулунун гејдә алынмасынын хроноло-

жи әкс етдирилмәси вачиб мәсәлә кими гаршыда дурмушдур. 1920-чи илә гәдәр нәшр олунмуш әсәрләрин әһатә олунмасы әсас е'тибарилә дил вә мүәллиф мәнсубијәти амилләри бахымындан мөјјән олунмушдур. Азәрбајчанда үмуми библиографик фәалијәтдә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасынын әмәкдашларынын да хидмәтләри олмушдур. Белә ки, Республика Дөвләт Китаб Палатасы "Азәрбајчан китабы" көстәричисини М.Ф.Ахундов адына Республика Дөвләт Китабханасы илә демәк олар ки, шәрикәли јаратмышдыр. "Азәрбајчан китабы"нын биринчи чилди Ә.Ј.Әлијев тәрәфиндән тәртиб едилмишдир. Көстәричи 1963-чү илдә чапдан чыхмышдыр.

Үмуми ретроспектив көстәричиләрин давамы кими 1982-чи илдә "Азәрбајчан китабы"нын икинчи чилдинин биринчи китабы чапдан чыхмышдыр. Библиографик көстәричијә ССРИ әразисиндә 1920-40-чы илләрдә Азәрбајчан дилиндә нәшр олунмуш һуманитар профилли әдәбијат дахил едилмишдир. 7063 адда китаб һагтында мә'лумат верән бу көстәричидә Азәрбајчан дилиндә кечмиш иттифаг дөвләтинин һүдудларында мејдана кәлмиш әдәбијат әһатә олунмушдур.

Азәрбајчан китабына һәср олунмуш репертуар типли ретроспектив көстәричиләрдән башга дөври мөтбуатын да үмуми ретроспектив библиографијасы јарадылмышдыр. Бу сәһәдә Азәрбајчан Республикасы Елмләр Академијасынын Мәркәзи Елми Китабханасы мөјјән рол ојнамашдыр. Бу илк дәфә 1965-чи илдә мејдана кәлмишдир. 1832-1920-чи илләри әһатә едән көстәричи "Азәрбајчанда дөври мөтбуат" адланыр. Көстәричи әсасән дөвләт әрази амилли үзрә јарадылмышдыр. 405 адда гәзет вә журнал һагтында мә'лумат верилтир. Көстәричинин икинчи тәкмилләндирилмиш нәшри 1987-чи илдә охучуларын истифадәсинә верилмишдир. Тәкрар нәшрин фәргләнби Азәрбајчан әразисиндә чыхмыш 86 адда дөври нәшр һагтында мә'лумат верилмишдир. 1920-1970-чи илләри әһатә едән Азәрбајчан дөври мөтбуатына даир үчүнчү вәсаит 1979-чү илдә нәшр олунмушдур. Бурада гәзет, журнал вә арды давам едән нәшрләр әһатә олунмушдур.

Ичтимаи һәјатын мүасир инкишаф сәвијјәси, орада кедән чох дәрин дәјишикликләр, үмумијјәтлә, информасија системинин, о чүмләдән библиографик информасијанын гаршысында кәскин тәләпләр гојур. Бу һәм дә библиографик информасија тәләбатчыларынын фәаллашмасы вә бу тәләбатларда милли мә'нәви истигамәтләрин формалашмасы, һәмчинин бәшәри мә'нәви дөјәрләрә јијәләнмәк зәурәтилә бағлыдыр. Белә бир шәраитдә хүсуси елми әһәмијјәтә малик "Азәрбајчан китабы" көстәричисинин нәшринин баша чатдырылмасы библиографик тә'минат үчүн әһәмијјәтли төһфә оларды.

Милли мәдәнијјәтимизин зәнкин хәзинәси олан "Азәрбајчан китабы" ән дәјирли сәрвәтләримиздән һесаб олунур. Азәрбајчанын мүстәгил бир дөвләт кими инкишафында елм, төһсил вә мәдәнијјә-

гин инкишаф етдирилмәси сәһәсиндә китабын ролуну жүксәк гижмәт-ләнди рән республика президенти Һ.Ә.Әлијев 1995-чи илин ијун ајында М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасында де-мишди: “Һәр биримиз илк нөвбәдә анчаг китаб васитәсилә тәһсил, елм аҗмышыг, һәјатда јашамаға фәалијјәт кәстәрмәјә һазырлашмы-шыг. Она кәрә дә һәр биримиз китаблара борчлујуг.”(1).

Халгын милли өзүнүдәрки, милли ән’әнәләрин јенидән һәјата гајытмасы милли библиографик фәалијјәтин мүасир инкишаф хү-сусијјәтләринә өз тә’сирини кәстәрир вә онун гаршысында јени истигамәтли вәзифәләр гојур. Бу вачиб вәзифәләрдән бири “Азәр-бајчан китабы”нын әсаслы библиографик репертуарынын јарады-лыб баша чатдырылмасы проблемидир.

Милли Азәрбајчан китабынын үмуми ретроспектив библиогра-фик репертуарынын јарадылмасы проблеминин һәлли ики елми вә тәҗрүби әһәмијјәтли иш үчүн чох бөјүк көмәк ола биләр. Бунлар-дан биринчиси Азәрбајчанда китаб нәшринин инкишафында әлдә едилмиш наилијјәтләрин библиографик бахымдан үмумиләндирил-мәси вә онларын һаггында ән долгун информасија әлдә едилмәси илә әлағәдардыр. Икинчиси исә милли китабларымызын һәм заман, һәм дә мөкан е’тибарилә ретроспектив ахтарышынын мүвәфәгијјәт-лә тә’мин едилмәси илә бағлыдыр.

Бу проблемин мүвәфәгијјәтли вә мүасир дөврүн тәләбләри сә-вијјәсиндә һәлли ики истигамәтли тәдғигат апарылмасыны тәләб едир.

Биринчиси индијә гәдәр “Азәрбајчан китабы” кәстәричисинин чап олунмуш I чилдинин вә II чилдинин I китабынын әһәтәлик дол-гунлуғуну вә дәғиглијини өјрәнмәкдән вә тәдғиг етмәкдән ибарәтдир.

Икинчи истигамәт исә нөвбәти чилдләрин хронологи ардыҗыл-лыг принципләрини бир даһа нәзәрдән кечирмәк, әсасландырмаг вә бунула һәмин проблемин һәлли илә мәшғул олмадан ибарәтдир. Тәбиидир ки, бу проблемин оператив һәлли үчүн информасијанын јени техника васитәләриндән истифадә едилмәси вачибдир. Бу сә-һәдә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасынын, Азәрбајчан Республикасы Елмләр Академијасынын Мәркәзи Елми Китабханасынын, Азәрбајчан Дөвләт Китаб Палатасынын өһдәсинә даһа чох вәзифәләр дүшүр.

МӘНБӘЛӘР

1. Азәрбајчан Республикасынын президенти Һәјдәр Әлијевин чыхышы // Азәрбајчан. -1995.-6 ијун.

2. Әлијев З. Азәрбајчан библиографичесинын тарихи. – Б.: АДУ нәшри, 1978. -80 с.

2. Мүгәддәс М.Милли мәдәнијјәтимизин зәнкин хәзинәси // 70 ил халгын хидмәтидә. М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Республика Дөвләт Китабханасы-нын тарихинә даир материаллар мәчмуәси/ М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасы. -Б., 1993. -С. 13

Редаксия һеј'әти

Тә'сисчи вә
баш редактор
досент Хәлил ИСМАЈЬЛОВ

Профессор *Абузәр ХӘЛӘФОВ*
Профессор *Зәһраб ӘЛИЈЕВ*
Профессор *Бајрам АЛЛАҢВЕРДИЈЕВ*
Досент *Тачәддин ГҮЛИЈЕВ*
Досент *Әшрәф ХӘЛӘФОВ*
Досент *Расим КАЗЫМОВ*
Досент *Надир ИСМАЈЬЛОВ*
Баш мӯәллим *Кијаз АСЛАН* - мәс'ул катиб

К 73 Китабханашӯнаслыг вә библиографија: елми-нәзәри вә тәчрүби журнал. -Б.: Бақы Университети Нәшријјаты, 1998. -№ 2. -120 с.

Редаксияның үнваны: 370148. Бақы шәһәри, Заһид Хәлилов күчәси, 23,
2 №-ли тәдрис корпусу, IV мәртәбә, китабханачылыг факултәси,
"Китабханашӯнаслыг вә библиографија" журналының редаксиясы.
Телефонлар: 39-05-47; 39-08-03; 39-03-66.

Нәшријатын директору
Мәтбәәнин мүдири

Балакиши Агајев
Нәриман Дүнјамалыјев

Бәдии редактор

Маһир Сүлејманов

Билкисајар тәртибчиси

Ваһид Рәһимов

Билкисајар јығычысы

Јеканә Рүстәмова,
Офелија Мәммәдова

Корректору

Фазил Әлијев

Журнал Азәрбајчан Республикасы Мәтбуат
вә Информасија Назирлијиндә гејдә алынмышдыр.
Шәһадәтнамә № 575. 27 март 1997.

“Сәһәр” гәзетинин билкисајар мәркәзиндә јығылымыш вә Бак
Университети Нәшријатынын мәтбәәсиндә чап олунамышдыр.

Јығылмаға верилмишдир: 19.06.98. Чапа имзаланмышдыр: 29.06.98.
Кағыз форматы: 60x84 ^{1/16}. Физики ч.в. 7,5. Сајы 200. Гијмәти мугавилә илә.

Бакы Университети Нәшријаты, инд. 370178

Үнван: Бакы, 3. Хәлилов күчәси, 23.

Бакы Университети Нәшријатынын мәтбәәси.

М. Ә. Рәсулзаде адына БДУ.